

tiszatáj

1982. AUG. * 36. ÉVF.

8

Baka

István,

Hervay

Gizella,

Kányádi Sándor,

Raffai Sarolta versei;

összeállítás a moldvai csángókról;

Kristó Gyula, Róna-Tas András,

Vekerdi

László

tanul-

má-

nya

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

82-3001 — Szegedi Nyomda. Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 forint. Előfizetési díj: negyedévre 36, fél évre, 72, egy évre 144 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXVI. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM

1982. AUGUSZTUS

KANYÁDI SÁNDOR versei: Oki Asalcsi balladája, Éj- félutáni nyelv, Cáfolat	3
HERVAY GIZELLA versei: Európa elrablása, Ki- adhatatlan versek, Gyalog	6
BAKA ISTVÁN: Circumdede runt (vers)	8
RAFFAI SAROLTA versei: Ősz a fa és ősz a fű, Én mondtam volna	8

„Keleti magyarok nyomában”

DOMOKOS PÁL PÉTER: A moldvai csángóma- gyarokról	10
FARKAS ÁRPÁD: Lakatos Demeter verseiről	15
LAKATOS DEMETER versei: Vártalak, Tél a fa- lun, Aratás, Nem szeretem!, Mámákám, Szerik a szívem, Nem tudtam	16
„Ez vélünk történt...” (Egy csángó asszony életé- ből; Marosi Júlia gyűjtése)	20
KÓKA ROZÁLIA: A lészpedi „szent leján”	29
HALÁSZ PÉTER: Moldvai csángó népművészet ...	45

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (32.)	47
-----------------------------------	----

TANULMÁNY

RÓNA-TAS ANDRÁS: Östörténetünk és a baskír kérdés (A jurmatiak története)	52
KRISTÓ GYULA: Kijev a magyar krónikákban	61
VEKERDI LÁSZLÓ: Rendtartó történetírás (Imreh Ist- ván: Erdélyi hétköznapiak; Egyed Ákos: Falu, vá- ros, civilizáció)	65

KRITIKA

TÓTH BÉLA: Kádár János ablaka (Arcképvázlat történelmi háttérrel; Gyurkó László könyvéről)	75
--	----

MŰVÉSZET

Magyar Játékszín

ABLONCZY LÁSZLÓ: Jellegőrzés és teremtés (Beszélgetés Novák Ferencsel)	77
TANDI LAJOS: Barázdák (Tóth Valéria domborműve Ópusztaszeren)	88
VARGA DOMOKOS: A hatvanéves Dér Endre	92
Szerkesztői asztal	95
Szakolczay Lajos: Hervay Gizella halálára	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Halász Péter fotói a 10., 11. és 13. oldalon
Sipos István fotója a 88. oldalon
Ilovszky Béla fotója a 83., 84. oldalon
Kocsis Kálmán fotói a mű melléklet I—II. lapján
Hornyak László rajzai az 5., 46., 51., 74. és a 91. oldalon

KÁNYÁDI SÁNDOR

Oki Asalcsi balladája

vannak vidékek kietlen
messziségekbe veszetten
vidékei az őshitnek
ahová utak nem visznek
de eltalál visszaréved
benyúnyt szemmel is a lélek
nyomra lel a szó a dallam
kötése köt oldhatatlan
csángónál is csángóbb éren
Oki Asalcsi nővérem
véremmel egy vér ki verset
két megyényi népnek szerzett
két megyének két kötetnyi
verset s utána letenni
váltani a tollat késre
sztetoszkópra és szikére
megmaradni néma társnak
híven ahhoz kit bezártak
kuzebáj gerd csöndjét önként
vállalni de nem az önkényt
életen át hallgatással
dacolni az elnyomással
köldök-néző Európa
honnan is tudhatta volna
nem lett belőle botránykő
mert nem dalol a votják nő
csak ki érte csak ki élte
s két megyényi kicsi népe
csak ők tudják csak mi tudjuk
még álmunkban is motyogjuk
el mert hallgatni s gyógyított
meghódoltat és hódítót
életen át hallgatással
szembeszállt az elnyomással
csángónál is csángóbb éren

*Oki Asalcsi nővérem
két fényképed csokor versed
ennyid maradt rám s a merszed
hogy legalább a családnak
elmondjam a balladádat*

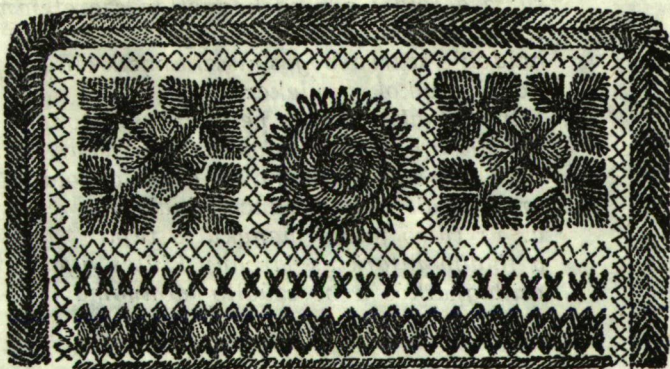
Éjfélutáni nyelv

*vannak vidékek ahol a
várótermekben éjszaka
a félhomály s a bűz
füstjéből mintha tűz
parázslana föl félnomád
éjfélutáni nyelv üti fel táborát
szittkok jajgatás röpköd és
arany- és kivert-fogú röhögés
felkészik a falon a mennyezetre hág
elnyomja a kinti tolató-zakotát,
elhessenti a riadt mozdony-fütttyögést
nő és feszül már-már a tetőn ütve rést
köpenyed mögül félve ki-kilessz
látomás kísért hogy vajon mi lesz
mondjuk két-három század év után
a Szent Mihály templom gótikus ablakán
lábuk lógázva a szentély serlegét
köszöntik egymásra akárcsak az elébb
leharapván a flaskakupakot
testvéreim cigányok igyatok
és isznak s amíg gurguláz a szesz
ki-kilesve fogódzót keressz
se Péter se Máté csak János van jelen
fölvisít egy csecsemő hirtelen
majd kétmarokra fogja a tömött
elébuggyantott gyönyörű csöcsöt
szívja mintha szeszt óriásra nő
lehúnyt pilláid alatt a csecsemő
az éjfélutáni nyelv bozontos busa
és nagytárgyú Krisztusa*

vannak vidékek ahol a
szerencsésebbek állítólag
névházasság útján a
mégszerencsésebbek viszont
konvertibilis valutával
válthatók meg az emberi
jogok kiáltványában szavatolt
ama cikkely gyakorlására miszerint
bárki bármikor szabadon
elhagyhatja hazáját és oda
bármikor sértetlenül vissza-
térhet

ezek persze csak amolyan
rosszhiszemű sőt rosszindulatú
mendemondák

hasonlatosak az
ugyancsak állítólagos vám-
hivatali túlkapásokról
terjesztett rémhírekhez miszerint
még Anton Pavlovics
Csehov műveinek sem
adnak menlevelet

CSÁNGÓ MOTÍVUMOK

Európa elrablása

kegyetlen bika fölött saskeselyű
 árva fecskék letiporva a porban
 hajánál fogva vonszolja az asszonyt
 pestisen dögvészen mocsáron át
 földrengés alatta jégeső fölött
 dülledt szeméből patakban ömlik a vér
 folyók megáradnak halak kipusztulnak
 elhullnak öregek gyerekek
 kerítésre ráfestve a múzsa
 tejszínhabos torta trombitál
 mézeskalácskuszárok hadba vonulnak
 kifeszített dróton dobszóra hetykén
 szelíd buza ledöntve szerelem kiterítve
 szabadságtól csak a szobor marad
 jönnek a tengerek felzúdulnak a partra
 kivetik a puhány medúzát döglött sirályokat
 hófehér koponyák kisgyerekecsontok
 vakítanak a nap helyett
 csillagok szertebítangolva szemük lehunyják
 vaddisznócsapat csörtet diófák között
 szelíd mókus kitömve galamb plakáton
 a szivárvány a nők szoknyájára költözött
 szeretők halálos erkélyen kezükből kipereg a rózsza
 számartövis csalán kóro virít
 feltúrva a láp is békák lepik el a földet
 kisedek ágyára másznak asszonyok nyakán pióca
 kopaszok lesznek a kamaszok szívükben kakukkos óra
 túrja a földet a bika kegyetlen szerelemmel
 tiporja asszonyát halálra gyötrelmekre
 haldokló szarvasbőgés visszhangzik elnyújtva hosszan
 pókok gyíkok gyülekeznek
 felvonulnak ellenük pelyhes kiskatonák
 és zuhog az eső Londonban Párizsban és Svájcban
 bika szarván a vak nap s a hulla-hold
 országutak összegubancolódnak
 az űr túlsó felére menekül a tejút
 a földön infarktusz járvány kiütés gyász van
 csillagpatkós a bosszúálló lábnyoma

Kiadhatatlan versek

lassan már csak kiadhatatlan
verseket írok — barátaim kiadva
a sorsnak mit úgy hívnak hogy szerelem
s ahonnan behívnak katonának

átalvetővel haranglábbal
szemünkre fagy országos jégeső
átlyukasztott hitek lejárt kalauzok
vezetnek — ikrek csillaghullása

bedeszklázott hazák virágzó szögesdrót
kutyatej nyílik kankalin
anyánk pókhálóval szőtt szeme
könyvespolcunkon katonatemető

Gyalog

örökké úton lángoló motorok közt
örökké gyalog
mindig hazúlról
mindig haza

térképemet bőrömrre rajzolom
zippzárat órát adok
kártyakirályok ellen
kórházba hadba vonulok

vízszintesen akár a gondolatjel
utazok ma is veled
az égen három feljelentés
nem ér a nevem nem ér a neved

küldök neked kenyeret tejet
rendőrök közt néma vagyok
kulcstalan lakástulajdonos
testvéreim a csillagok

Circumdederunt

H. G. emlékének

*A szürkület patkánya már előbújt
éles fogakkal feltöri a Nap
dióhéját s farkával félresöpri
a szalmaszál-sugarakat*

*mint ruhásszekrénynek az éjnek
szétnyílnak ajtószárnyai
vállfán lóg Isten sok megunt palástja
s a Megváltó vérbűzös rongyai*

*e világ-pincében ahol körülkerítnek
Isten-szemét és Sátán-limlomok
mióta várom már ki szabadít meg
és rémlik olykor ott fönn láb dobog*

*álomban mintha elhagyott lakásom
látnám bár nincsen semmi más tudom
patkányok árnyak s néha egy homályos
fénycsík a felhő-pókhálós falon*

RAFFAI SAROLTA

Ősz a fa és ősz a fű

*Most fagyott meg a pillanat,
állóképpé vált a világ,
feloldoztatni bűneim
halovány mécszláng imbolyog.*

*Most fagyott reám a jelen
árkosan, fáradt-hidegen,
lidérces barlangfénye
botladozik a tévedés.*

*Éreztem én: sápad a nap,
holdfény gyúl meg a gally hegyén,
sistergő éjszakák nyomán
köddé vált kék hajnal dereng.*

*Es ősz a fa és ősz a fű.
Törékeny kéreg már a kéz,
fogózna bár, de felsikolt,
reccsen a haldokló faág.*

*Es felhőt tapintva kísér
becézni szívem édesen
a semmibe, a semmibe,
óceánokon ringani.*

*Hámba foghatok sugarat
ötször ám, Krisztus öt sebén,
tömjénillatban hervad el
minden vérvörös kis virág.*

*Tömjénillatban fuldokol
az az utolsó pillanat...
Arcom a jelen. Megfagyott.
Minden kötésből kiszakadt.*

Én mondtam volna

*Isten veled — én mondtam volna —
sütött a kilincs hidege.
Lift nyöszörgött, alámerült
és engem csendben vont magához
az ablak, mintha értene.*

*Gépmackó dörmögött alatt,
tűzet pislantott nyúlzeme.
Szökkent.
Fáj. S hogy fáj, a város érzi:
villanyvirágok himporát
most mind eléd teríti le.*

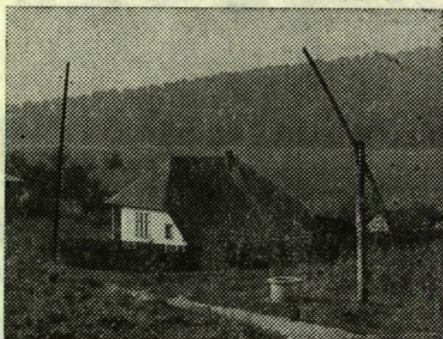
*Búcsúztam volna.
Gépzene
dübörgi át az életünk —
csak dideregnek a szavak.
Isten veled.
Terjed a hang még?*

*A szótag mind elporlik, rendre,
hangsúlyok-színek szemlesütve
szívünk bugyrában nyugszanak.*

DOMOKOS PÁL PÉTER

A moldvai csángómagyarokról

A Román Szocialista Köztársaságban, Moldvában élő népcsoportról, melynek asszonyai díszesen hímzett ruhákban járnak, férfiai kieresztett ingben, derekukon széles piros övet hordva jelennek meg, kik legnagyobb részben magyarul beszélnek és kivétel nélkül római katolikusok *nem tud a hivatalos statisztika*. Ezeket a Moldvában élő katolikusokat ma lelkiekben *Petru Gherghel*, a jasi római katolikus püspökség adminisztrátora vezeti, a volt megyés püspök, a római zsinaton püspökké szentelt *Plesca Petru* halála óta. Ezt a népet „moldvai csángómagyaroknak” nevezem, mert ők olyan csángók, akik magyarul beszélnek. Számuk 250 000-re tehető.

MOLDVAI TAJ

MOSÁS A PATAKBAN

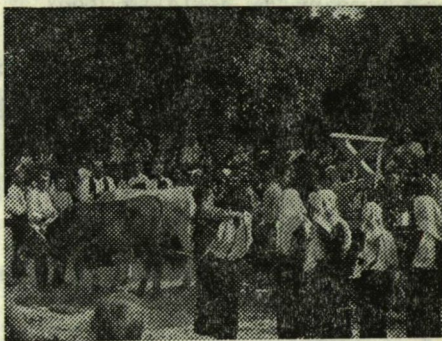
Az 1324-ben megszületett Havasalföld és 1352-ben létrejött Moldova vajdaságai előtt a terület a kun nép országa, Kunország (Kumánia) volt. A kun hadsereg 1071-ben, 1082-ben, 1093-ban és 1195 táján Magyarországra tört, de a magyar királyok mind a négy alkalommal kiűzték őket. A magyar király a veszélyeztetett határ védelmére 1211-ben *Hermann de Salza* nagymester német lovagrendjét telepítette, nagy kiváltságokkal látta el őket. A lovagok azonban egy Magyarországtól független kis német államot akartak itt létrehozni, és ezért *II. Endre* magyar király 1225-ben a lovagrendet kiűzte. Helyükbe, határvédelemre magyar őrséget telepített. Ez a Kunországba telepített magyar határorcsoport a Moldvában ma is élő csángómagyarság legelső ősi csoportja.

A pogány kun népet a pápa a keresztény hitre akarta téríteni. Szándékával a magyar király is egyetértett. Az akkortájt alakult „dominikánus rend”, Szent Domokos rendje is céljával tűzte a kunok megkeresztelését. Misszió indult Kunországba e célból. Az első missziót azonban a kunok leölték. A második sikerrel

járt és Borz Membrókot, az egyik kun főembert az ügynek megnyerte. Borz Membrók fiát, dominikánusokkal és egy kis kun csapattal Esztergomba küldte, hogy a magyar primást hívják Kunországba: keresztelje meg a kun népet és szenteljen számukra egy püspököt is. Róbert esztergomi primás a kérést jelentette a pápának és annak végrehajtására felhatalmazást kért és kapott, sőt „pápai legatusként indította útjára, felhatalmazva mindennek megtételére, amit szükségesnek lát. Róbert maga mellé vette Béla főherceget (a későbbi IV. Béla magyar királyt), a veszprémi-, pécsi-, erdélyi püspököket és Kunországba ment. Milkov városában megkeresztelte Borz Membrókot és családját, megkeresztelte a kun népet és Theodorikot — ki korábban öt éven át egy magyarországi dominikánus ház priorja volt — a kunok első püspökévé, milkói püspökké szentelte. A keresztapai tisztet Béla főherceg töltötte be. Ugyanakkor fogadta Béla főherceg a kunok hódolatát, hűbérései közé fogadta őket és címei közé felvette a „Rex Cumaniae” címet. A keresztelő küldöttség székhelyére visszaérkezve jelentette a pápának, hogy feladatát elvégezte. A pápa a végbevitt munkát három levélben köszönte meg: Róbert primásnak, Béla főhercegnek és a dominikánusok magyarországi főnökének. (Mind a három levelet közöltem „Édes hazámnak akartam szolgálni” című könyvemben.)

ESKÜVŐ

TEMETÉS

Íme a Bélának küldött levél másolata: „Bélának Krisztusban szeretett fiunk, Magyarország kiváló királya szülöttjének.

Mérhetetlen hálaadást végzünk a teremtőnek, ki neked oly jámbor érzést sugallt, hogy a kunok hozzátérítése érdekében, tisztelendő testvérünkkel az esztergomi érsekkel, az apostoli szék követével, azoknak földjére mentél, teljes erőddel törekedvén, hogy mint katolikus fejedelem és az őszinte áhítat neveltje, ama népet a katolikus hitre vezessed és az Úr számára a népet megnövelj; ohajodban meg nem csalatkoztál; de a te jámbor szándékodat, az Úr a magasból megtekintette, fáradságodra, mit elviseltél, ohajod szerint gyümölcsöt juttatván, tudnivaló a kunok nem csekély sokaságának megtérítését... Kitűnőségedet kérjük és esdjük, az Úrban, hogy ugyanis e művet, amit magadévá tettél, ezt oly dicséretesen elkezdvén, az isteni fizetség reménye által lángragyújtva férfiasan folytasd.”

A frissen szentelt új püspök, Theodorik nem maradhatott egymagára a keresztény életét most kezdő, még félig pogány kun nép között. Segítőtársakként alsó papságot, magyar kísérszemélyzetet és kisebb katonaságot tartott maga mellett. Íme ez a második magyar csoport, mely Kunországba jutott 1227-ben és a Moldvában ma is élő csángómagyarságának második csoportja. Az idők folyamán Kunország területén az alábbi nyolc katolikus püspökség jött létre; a püspökségalapításokkal mindig magyar csoportok is jutottak Moldvába:

1. Milkovi, vagy az I. kun püspök: 1227—1520.
2. Szörénytornya: 1246—1376.

3. Szeret: 1371—1497.
4. Kurtea de Ardzses: 1382—1514.
5. Moldvabánya: 1413—1519.
6. Bakó: 1602—
7. Jasi—Jászvásár 1825—1865 (ma Vikáriatus)
8. Bukarest: 1882.

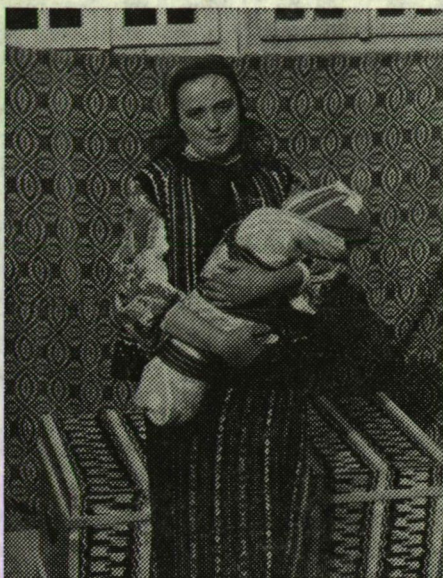
Magyar csoportok kerültek Moldvába 1410 után, a Magyarországról kiüldözött husziták, akik megalapították Husz városát, lefordították a bibliát magyar nyelvre, melyet *Németi György* Tatros városában, Moldvában, 1466-ban le is másolt. Továbbá a mohácsi vész előtt *Báthory István* erdélyi vajdasága alatt, majd 1764-ben a *Siculicidium* (székelyek leölése) után, de minden török-tatár betörés, minden háború alkalmával is. A különböző időkben bevándorolt magyarok a rég Moldvában élő testvéreket keresték meg és azoknak sorait sűrítették. A nehéz élet egy néppé kovácsolta őket, egyetlen vallást követtek. Ott járó tudósoknak meg kellett állapítaniuk, hogy Moldvában aki magyar az egyben katolikus, vagy aki katolikus az egyben magyar is. (Aki ortodox az oláh, vagy aki oláh az ortodox! de magyar ortodox, vagy oláh katolikus elképzelhetetlen.)

A moldvai csángómagyar katolikusok lelki vezetését 1622 óta Róma irányítja a „de Propaganda Fide” révén. Egy missziós főnök vezetésével Róma küld Moldvába misszionáriusokat. Az olasz misszionáriusok nem értik a nép nyelvét. A nép se érti papjait. A gyónás „ita”- és „non”-nal megy. A moldvai magyar katolikus hívők mindhiába könyörögnek, nyelvükbeli papért, nem kapnak. A misszionáriusok nyelve közelebb van az állam nyelvéhez. Azt szívesebben megtanulják, és a népet is arra felé terelik. Az állam el is várja, hogy románosítsanak, és az olasz papok vállalkoznak is rá. Csángómagyar — csak magyarul tudó — gyermekekből janicsár papságot nevelnek, kik megtagadják anyanyelvüket, románként vallják magukat és mindent megtesznek, hogy a magyar nép elfelejtse anyanyelvét és csak románul beszéljen. A missziós főnökök jelentéseiből (például Diodat, Bandinus stb.), továbbá *Zöld Péter*, *Gerő Elek*, *Petrás Incze János* tudósításaiból, majd civil tudósok: *Munkácsi Bernát*, *Kunos Ignác*, *Szarvas Gábor*, *Rubinyi Mózes*, a német *Weigand Gusztáv*, a finn *Wichmann György*, *Auner Károly* kanonok és a román *Radu Rosetti* írásaiból meggyőzően láthatjuk, hogy a moldvai csángómagyarok kétségtelenül magyar nép, mely magyar anyanyelvén beszél.

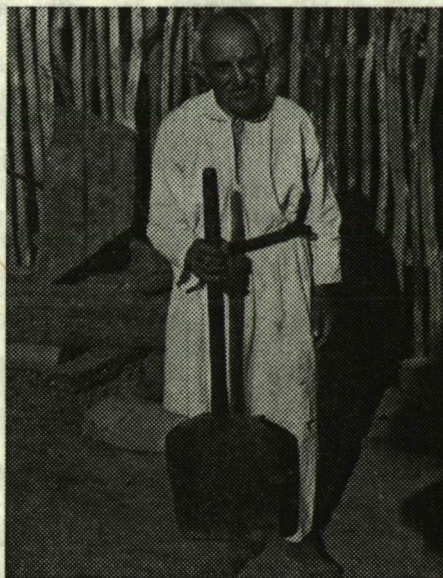
A harmincas években e sorok írója járta be a moldvai magyar falvakat és könyvében tette közzé a moldvai csángómagyarokról alkotott képsorát, majd *Verecs Sándor*, *Lükő Gábor*, *Balla Péter* és mások, a kolozsvári népzene kutatók közül *Jagamas János*, *Faragó József*, *Márton Gyula*, *Szabó T. Attila*, *Kallós Zoltán* a moldvai csángómagyar nyelvnek ezernyi adatát, a csángómagyar népzeneének ezernyi változatát tették nagy jelentőségű könyvekben közzé. Legutóbb *Kós Károly*, *Szentimrei Judit* és *Nagy Jenő* csodálatos könyvet tettek az olvasók asztalára a moldvai csángómagyar népművészetről.

A bukaresti *Flacaraban* 1981. július 2-án *Beloiu Constantin* cikket ír: *Profesorul Dimitru Martinas* si Problema originei ethnic-istorice a csangailor din Moldova. (A csángók őseredeti románok...) Erre szintén a *Flacaraban* 1981. augusztus 6-án *Ősz Erős Péter* válaszol: „Cinguri pe marginea unui articol” címen. (A szerző moldvai csángó községben született, magyar, szülőfaluja minden lakójával együtt.) A harmadik cikket szintén a *Flacaraban*, 1981. szeptember 3-án írja *V. M. Ungureanu*: Din nou despre ceangai din Moldova. (Boldogok vagyunk, hogy a nemes római nép leszármazottaiként románok lehetünk.) Egy negyedik cikk szerzője *Dr. Radu Stefan Ciobanu* (*Flacara*, 1982. január 7.) A romániai érdeklődésen túl a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1981. május 21-i számában *Mihail Căitar* *Seelsorger in Münster* cikket ír: „Die Techangos sind Rumänen” címen. (Állítja,

hogy a csángók románok), erre válasznak tekinthető a Frankfurter Allgemeine Zeitung 1981. július 9-i számában megjelent cikk, amelyet György Soti írt: *Dei Ungarische Herkunft der Tsangos*” címen. (A cikk a csángók magyar eredetéről tesz tanúbizonyságot.)

CSÁNGÓ ANYA

ÖREGEMBER

A moldvai csángómagyarok román származását hirdető összes cikk egy Szabófalván 1942-ben kiadott könyv alapján készült, amelynek címe: „Originea Catolicilor din Moldova si Franciscanii Pastori lor de Veacuri” azaz: A moldvai katolikusok eredete és az évszázadokon át pásztoraik a ferencesek, írta: Preot dr. Josif Petru M. Pal Superiorul Franciscanilor min. Conventualii Romani (a moldvai konventualista minoriták főnöke). A könyv első oldalán szöveg áll (csak a magyar fordítását közlöm): „Azoknak, akik románul éreznek”. Majd a negyedik lapon: „Olvasd figyelemmel és előítélet nélkül és e szerény mű első részéből meggyőződd, hogy a moldvai katolikusok vérbeli románok; a második részéből megtudod, hogy kik azok a ferences papok, akik hét évszázadon át román földön kifejlesztettek egy apostolátust a római latin hit és a román nemzetiség megerősítésére”, amint az majd kitér a „a ferencesek és a román nyelv, konventualista ferences testvérek és a román iskola és román nyelven való működésük” című fejezetekből. „A moldvai katolikusok eredete” című fejezetből megtudjuk, hogy minden elmélet külön, mely ettől eltér, a Veress Endréé, Györffy Istváné; Bonbardy, Pray, Jerney, Rubinyi, Simonyi, Munkácsy, Tatrossy, Bihari, Boros, Bitay, György Endre, Csűrű, Iorga, Ciocan stb. mind téves úton járnak. Az idézett könyv szerint a moldvai katolikusok románok jog szerint, származás szerint, amint azt történeti bizonyítékok, etnográfiai és földrajzi adatok, erkölcsük, szokásaik és nyelvük igazolja. A magyar nyelvről külön fejezet számol be, a következőképpen: *Onisifor Ghibu* szabófalviak közé keveredve egy csángó csoporttól megkérdezte: Mik vagytok ti? „Románok” — válaszolták. Hogy-hogy románok? hát nem magyarul beszéltek. „De Uram”, — válaszolta az egyik fiatal — „ez a nyelv szerencsétlenség a mi fejünkön”. „Igen. A magyar zsargon, melyet még hallani lehet néhány katolikus faluban igazi szerencsétlenség volt a katolikusok fején. Ez a zsargon volt a

legfőbb bizonyíték, mit mind a magyar, mind a román írók felhasználtak, mellyel a moldvai katolikus csángók magyarságát igazolták, mondván, hogy az összes moldvai csángó katolikus magyar."

Magáról a magyar nyelvről olvassuk: „Nem lehet tagadni, hogy a moldvai katolikusok bensejében belépett a magyar elem. Magyarok és elmagyarosított kunok, székelyek és szászok is jutottak az ortodoxia kebelébe Moldovában... A magyar elemet a körülmények segítették. Az volt a cél, hogy magyar nyelvüket a románokra kényszerítsék, mi néha sikerült is és néhány helyen elfelejtették a román nyelvet."

Ugyanebből a könyvből olvassuk, hogy a püspökké előlépett Camilli József mint jásii püspök, híveinek körlevélben parancsolja meg, hogy templomaiban az ő püspökségétől kezdődően csak román nyelven szabad imádkozni, énekelni. A lujzi kalagori magyarok kéri, hogy ők imádkozhatnának saját templomaikban anyanyelvükön, magyarul. Erre a püspök megkérdezte a kérvényezőket: „Kérdezek titeket, ti magyarok vagytok vagy románok? Ha magyarok vagytok, menjetek Magyarországra és ott imádkozhattok azon a nyelven, ahogy akartok, de itt, az én templomaiban csak románul imádkozhattok, énekelhettek!"

További meglepő adatokat olvashatunk a könyvből: 1895. július 6-án a jásii püspökség plebániáiból „Szent József” provincia alakul, mely az alábbi 10 plebániát összes filiáival együtt a moldvai konventualista minorita rendre bízva örök időre, kiknek generálisa Rómában székel és közvetlenül végzi a provincia irányítását. Íme a plebániák: 1. Sabacani (Szabófalva), 2. Halaucesti (Halasfalva), 3. Adjudeni (Dsidafalva), 4. Prasasti (Prezes), 5. Bacau (Bakó), 6. Calugara (Kalagor), 7. Faraoani (Forrófalva), 8. Targu Trotus (Tatros városa), 9. Galati (Galac), és 10. Husi (Huszt városa). A Román Állam a Szent József Provinciát a Konkordátum ratifikálásakor jogi személyként szerepeltette, az alábbi szöveggel: „Se certifica prin prezentul, ca Ordinul Fratiilor Minori Conventuali (Provincia S. Josif) este inscris in registrul persoanelor juridice al Ordinilor religioase din tara potrivit art 36 din Legea Cultelor.” azaz: Bizonyítvány. Bizonyítjuk, hogy a mai naptól a Konventualista Minoriták testvéri rendje: Szent József Provincia címen, be van jegyezve Az ország vallásos jogi személyi rendbe a kultusz törvény 36. §-a alapján."

A Szent József Provincia tíz plebániája az összes filiáival így kerül nemzetközi okmányban a konventualista minoriták kezébe, mint befejezetten román nyelvű provincia. Ezt a tényt a tárgyalt könyv 93. oldalán „Incheiere” címen ezekkel a szavakkal mondja ki: „A moldvai katolikusokról írt jelen tanulmányból, mely történelmi, etnikai, etnográfiai, etnológiai-, nyelvészeti és logikai bizonyítékokra épült, a következő eredményeket vonjuk le: „1. A moldvai katolikusok őseredeti, vérbeli, igazi románok. 2. Az ő etnikai eredetük román és semmiképpen sem magyar. 3. E nép alkotó elemei dákö—román, szláv, kun és székely. 4. Ők nem kevésbé románok, mint a moldvai ortodoxok, kik az évszázadok folyamán asszimilálták a kunokat és a katolikus székelyeket a XV—XVI—XVII. századokban bizonyos kisebb hányadban. 5. Rosszul teszik, azok, kik őket a sajtóban, de különösen tankönyvekben, történelmi, földrajzi könyvekben magyarnak, csángómagyarnak nevezik, mert az ilyen elnevezések képezik Budapest aspirációinak alapját. 6. Egyetlen igazi nevük, melyet a moldvai katolikusok megérdemelnek: román katolikusok. Ezt a nevet követeli meg román vérük, hazájuk vitális érdeke...” De ebben a könyvben részletesen leírták azt is, hogy a moldvai katolikus csángómagyarok elrománosítását iskolákon és intézményeken keresztül miképpen valósítják meg. Intézményeiket képeken is láthatjuk.

Csupán ez az 1942-ben megjelent könyv, ez és semmi más az „ideológiai alapja” a napjainkban megjelenő, és a moldvai csángók magyar voltát kétségbe vonó írásoknak.

Lakatos Demeter verseiről

Több mint fél évtizede hunyt el a Roman melletti Szabófalván Lakatos Demeter csángó népköltő, kinek neve nem is oly régen ismerősen csengett mindenki számára, aki parányit is érdeklődött a hazai magyar népelet poézise iránt. Negyvenesztendő s — írásbelizéssel vívódó — pályája során több ízben felfedezték és elfelejtették, sorsa jellegzetesen az idő s lét mélyéről felbukkant, anyanyelven való írástól-olvasástól is elzárt östehetségé, ki közössége gyönyörű, százados értékteremtő s -örző hagyományai s a nemzeti kultúra kortárs csúcsai közt vergődni kényszerült.

Lakatos Demeter 1911. november 19-én született Szabófalván, mely településről már a XIV. század előttről értesülésünk vagyon, s mely falunak még a középkor delétől olasz, lengyel, bolgár s más misszionáriusok gondozták lelki s szellemi életét, ha nyelvüket legalább megérthették, s kik — egy 1671-ben kelt levél szerint „...nem viselik magokat az mint az Regula kevéna, hanem reszegesek... melj minden embernek, de mű nekünk magyaroknak legh inkább nagy botrankozsasunkra vagjon...” Idézzük e Szabófalván 300 esztendővel ezelőtt latin ortográfiával írott szöveget Lakatos Demeter írásjeleivel való összehasonlításképpen is —: nem vetette volna bizony másképpen betűit a mi poétánk három évszázaddal ezelőtt sem, minthogy dalainak, verseinek nyelvi varázsa, archaikus bája is a Halotti Beszédet, Omagyar Mária-síralmat, első írásos nyelvemlékeinket idézi.

Lakatos Demeter is, mint minden őse, elsősorban az élet iskoláját járta, folytatván apja kovácmesterségét, dolgozott cukorgyárban, gépkocsivezetőként járta az országot, volt szintársulati tag, kereskedő, vajgyári, majd csőgyári munkás.

Első versét Dsida Jenő közölte, 1935-ben Kolozsvárott a Keleti Újságban „Látatuc feleim zumtechel” — beszédes cím alatt s azóta — vallomása szerint — több ezer verset vetett papírra, melyek többnyire variációk, sőt önismétlések egy szívósan megszenvedett lét hangjaira; írt román és magyar nyelven — miként jelezte egykor: „Csangu Verseket) Román Betűkvel” s ezekben bőséggel akadnak eredeti talentumra valló költői telitalálatai, de a közlésvágy mámorában s az élményvilág nyomása alatt, ingadozó, reccsenő strófái is. Legsikerültebb darabjai betemetett kutak mélyéről szívárognának föl, a nyelv legősből, lüktető munkadalok, balladák szabad és tiszta áramlásával; akárhogyan is forgatjuk szálkás betűkkel telerótt lapjait, az ő írásos próbálkozásával ocsúdott napfényre egy népcsoport egyedeiben néma, csak közös alkotásaiban élő és eleven nyelve, költészete. Miként öntudattal vallotta: „...de már csángóul en írtam a legelsu verset a világond”.

Aki érzékeny szívvel-szemmel olvassa sorait, annak lehervad szája szöglétéből Lakatos Demeter betűi láttán az első odapillantásra fölvillanó mosoly, meghallja szavainak mély belső zenéjét is — és megőrzi.

Vártalak

A luzák alatt vártalak
Jár eszedbe?
Pataktul jöttél korszuval
A kezedbe.

Megsukultalak anyaszor
Sziép ösztékbe
Kéz nem tudom mit kereszett
Köböledbe.

Megölelőztünk anyaszor
Nem hijábo
Edzs sziép kölök vár a luzák
Arnyiékábo.

Te moszt is a korszuval jöcc
utadba áll,
Göndör hajval sziép szemvel
Már szaladgál.

Ölbe felveszed, sukollod
Kölök kacag,
Viz isz örvönd a korszuba
Táncol, locsog.

Boldogan jöcc hazafeli
Szüved röpiül,
Zöledbe mintha edzs andzsál
Kacagva ül.

Tél a falun

Fejér lenszerind a télnek,
lépünk lágyba mint vattán.
Fimlik, gyermekik nem félnek
szinikásznak a hátán.

Rikatusz-luzának ága
cucuruval és harmatval,
újan gyönyörű és drága
mintha telik dimántval!

Ablakand a dér palánttal
nagy sziép csokor virágát.
A kölök most házba táncol
mikor ilyensmikit lát.

Téli östék nagyon sziepek
léginy, lányok faluban,
menyecskék és sokszor népek
mennek öste fonúba.

Énekelisz, pogocsálás!
jó hangulat késüig,
sokszor itt tart a táncalász
guzaljaszba reggelig.

Gyermekeik a túszeleken
meséket most hallgatnak,
elalusznak kemencéken
tündéreket álmadnak

Nagyon sziép télen faluba,
falu útján nincsen por.
Öste mennek a fonúba
hul több lány és jobb a bor.

Aratás

Megiért a búza
Ringossa a szíél,
Arassza Rúza
Kölökiel.
Üremszál alatt
Buba rin,
Sesett nem kapott
Azir szü.
Beszil a Rúza
Ó iérti.
Nem var a búza,
Kell aratni.
— Halogasszand a szád.
Moszt ni kiész,
Haza felé aniád
Szopva visz.

Moszt kell aratni
Hallgossz, ne bűgj,
Kiniért kell szajnálni,
Seppet még üilly, —
— Nem tudom a búba
Megértette?
Le fodzsott a búza
Zöldbe vette.
Szietett a Rúza
Aratász nem vár
Minden szem búza
Elvesztened kár
Kacagva szopik
Buba kacagva,
Zannya dzsönyörködik
Kivikbe

Nem szeretem!

Nem szeretem ki életben
hízeleg,
Egisiges, teszi magát
hogy beteg.
Sokcor akar hideg vízzel
be rúgni,
csinermivel, mái semivel
ámitni:

Nem szeretem hazugságot
semiirt,
aki nem adia meg soha
mit ígirt!
nem adam a szabacságot
ez nagy hit,
nekem ide adnak világ
kincseit:

Nem szeretem másnak hátán
fel áljak,
másnak tábláiban szénát
kaszáljak,
másnak is én nem engedem
meg tegye
mighis mér akar a fene
elvegye:

Mért csak akar lesz a fülden
Barácság,
ha egymásnak hátára
fel nem hág,
nem kívánja más vagyanát
igazát
Akar, béke boldogáment
nem lesz gát!

Mámákám

Hetvenöt esztendűt hátán
Kacagva
Viszi büszkén nem isz hallya
Aratva
Kapál mind edzs nadzs lány mezünd
Szaporánd
Júkedv nem hatta el moszt isz
Igazánd
Napszámmal dolgozott sziginy
Faluba
Nála kakasz nem inekelt
Zajtuba
Keze idegennél sokszor
Repedett
Darab puliszkáért szokcor
Szenvedett

Ű nem járt ki a falubul
szohuva
Járt sak eccer iéletibe
Vonatba
Haja mind a vadseresznye
Feketi
Meszélni a múlt üdökrül
szereti
Tudza métt terem a fákand
A szilva
Két orcáján rúzák vannak
Kinyílva
Mind a tenger kiék a szeme
Víg neki
Musully jácik piros orcánd
Örökki.

Szerik a szüvem

Szerik a szüvem,
Elmúlt a nyár!
Szárad az ürem,
Virág is. Kár!
A télt nem türem.

A falevelek
Hulladoznak,
Det fúnak szelek
Surbaduznak
Hidegtül félek.

Most minden szárad!
Drága virág!
Te halált várad!
Harmat mint rág
Én vagyok párad.

Én is száradak
Mint falevél.
Hiába fáradak
Jövend a tél
És mind áradak.

Szív szomorodik
Huncut a föld!
Hajam virágzik!
Zselyébe küld
Porrá változik.

Nem tudam

*Nem tudam, ha menj litezik!
pokal, míg ad meglehet,
nem is csuda, anj tűztől
lehet, hogy el is iget!
azirt nem kezd sirni senki
mi van ot, én nem tudam,
esetleg, ha oda jutak,
eghisz biztos, meg iram.*

*Most türüdem a mit látok!
érezem a kezemvel,
termeszetnek titkaikat
mit értek az eszemvel.
Nem szeretem, hogy lesz ecer,
mikar én, nem míg lesznek!
szeretem egyem gyümölcsöt
amellyikirt szenvedek:*

*Azirt, mind edj ezet farkas
új életbül harapak.
Vegyem ki saját riszemet
lehet hulnap, meg halak!
Senki nem örökli füldet
senki, míg világ nem él.
nem tudam, nem értem máma
mért egyik másiktól fél!*

NÉHÁNY SZÓ MAGYARÁZATA:

luza — fűzfa
korszuval — korsóval
megsukultalak — megcsókoltalak
köbölödbe — kebeledbe
anyaszor — annyiszor
örvönd — örvend

ringossza — ringatja
sziel — szél
buba riu — baba sír
seset — csecset, emlőt
sziu — sír
le fodzsott — lefogyott

fimlik — fénylik
szinikáznak — szánkáznak
rikatusz-luz — szomorú fűz
curcuval — jéggel
pogocsálsz — tréfálsz, kacarászol
tűzszeleken — tűzhelyeken

edzs — egy
mezünd — mezőn
zajtuba — az ajtóba
mámákán — anyám
szohuva — sehová
musully — mosoly

szerik — sajog
ürem — öröm
det — ha
surbaduznak — sorvadoznak

zselébe — koporsóba
anj — annyi
iget — éget
ezet — veszett

„Ez vélünk történt...”

Az alábbi lejegyzés egy moldvai csángó asszony életéből való történet: egy újonnan átépített ház lerontásának megtörtént esete.

Döbbenetes maga a tény is, de az elbeszélés során az érdeklődést, az izgalmat bennünk mégis inkább a lelki mozgatóerők feltárulása kelti föl: hogyan sodródnak, hogyan jutnak el a cselekvésig — a ház lerontásáig, miközben feltárul előttünk a mai ember számára már ismeretlen belső világ: a népi hiedelem álmokkal, látomásokkal, félelmekkel teli, irracionális világa s az elhagyhatatlan múlt is: a pogány és a keresztényi gondolkodás együttes világa. „Két istennek ne higgy!” — vallja önmagáról Ilona néni, az elbeszélő —, miközben épp a két „isten” törvénye szerint érez és cselekszik. — E kettős hitvilág gyakorlatába tartozó fogalmakat a lejegyzésben dőlt betű jelöli.

Ez az írástudatlan asszony nekem egyik énekmesterem: számtalan sok balladát, keservest, imádságot tanultam tőle évek hosszú során át, de amire ő a legbüszkébb: 1932-ben fedezte fel őt Domokos Pál Péter — „pályafutását” neki köszönheti. De hadd sorolom tovább: az 1932-beli gyűjtés énekeit fonográfhengerről maga Bartók Béla jegyezte le; Kodály Zoltán adta át neki a „Népművészet mestere” kitüntetést; Ortutay Gyula, Kallós Zoltán, Csoóri Sándor, Erdei Zsuzsa közvetlen merített évszázados értékeket őrző tudásából.

Hadd említsem még meg: eddig megjelent gyűjtéseim (Kortárs, 1974, Tiszatáj, Új Írás, 1980) főszereplőjének, Annának, ő az édesanyja.

MAROSI JÚLIA

*

Amikor én férjhez mentem, akkor volt egy ház megvéve. Uramnak az apja vette volt földestől, s szép gyümölcsös rajta.

Vízkeresztkor eljegyződtünk s aztán megvált három hétre a lakodalmunk.

Amikor kitavaszkodtunk, azt a házat lerontottuk, hogy újból csináljuk, mert rossz ház volt; a ház mellett volt egy nagy hegy, s újon, így arrébbvitték — neki a martnak: kicsit széyesítsék az udvart, mert az udvara keskeny volt.

Mikor elkészült, s legelőbb ott háltunk, hát én abba ébredtem meg, hogy azt az anyagi éneket éneklük, amit a templomban halltam; — de sokan énekeltek, kicsikék! Most is meg tudom mondani:

„Et in terra pax hominibus bonae voluntatis”.

Hát én ebbe ébredtem meg. Mondom emberemnek.

— Juzsi, ne, én milyen énekszóba ébredtem meg!

— Te, Ilona, valami csudálatos dolog lesz, hogy ezt énekeltek!

Esténként, mikor aludtam el, érzettem: valami jó reám, a testem elnehezedett s úgy elszakadt mindenem, de úgy, hogy még az ujjocskámat se tudtam megmozgatni.

S ez így ment.

Mikor az uram honn [otthon] volt, akkor felmozgatott ingemet; de nappal is elévett. Ha lefeküdtünk kicsit, ha kapálóba mentünk, fáradtak lettünk, húztuk a földet: terítettük szét a kapával, s arra feküdtünk le, ott es megnyomtak ingem, hogy még se kezem, se lábam nem tudtam mozgatni.

Egy pünkösdi szombatján — az emberem kőműves volt —, töltöttem a káposztát az asztalnál. Volt egy nagy ollóm, cigányollónak mondtuk, mert cigányoktól vettük. Az fel volt akasztva a falra s oda rózsafüzér, egyéb... egyszer látom, hogy így jár a falon az olló. Úgy megijedtem akkor! „Hát ez miféle?” Egyedül voltam, majd megszakadt a szívem. Elig [alig] vártam, elvégezzem a káposztatöltést, mondjam jó szomszédasszonyomnak — komámasszonyomnak — mit láttam.

„Itt valami *tisztátalan* kell legyen!”

Mondom később szomszédasszonyomnak:

— Ha megérem, menek a búcsúra — ő is készült vélem —, hát én annyi virágot szedek — olyan szép virágjaim voltak, élővirág! — mindenfelét szedek s elviszem megszenteltetem, nekem legyen, *ha kell*.

Mária búcsúra készülődtünk Csíksomlyóra. Mentünk gyalog egyik faluból a másik faluba ilyen keresztelvel, zászlókkal... Az élővirágot megszárisztottuk, azt ott a pap megszenteli s azzal füstölik a házat, egyebet. Az nagyon jó rontás ellen, tisztátalanság ellen.

Este véle elbeszéltem ezt, s azon az éjen, hogy lefeküdtem, úgy összetörtek, úgy megdöböcsköltek a testemet, hogy nem tudtam mozdulni. Mikor felébredtem, csak „he-he-he”, ki tudja, hogy tettem. Az emberem rázott fel.

— Ilona, Ilona, mi van véled?

— Ezt azért *csinálták* most nekem, mert mondtam komámasszonyomnak, hogy gyűjtögetek szenteltetni virágokat.

Egy más este, mintha valaki járna, olyan tompa csusszogatás esik a szobában, s én érzem, jó reám. Én annyira eszemnél voltam: kapaszkodtam, keljek fel. S megfogtam. S ő akkor *odalett*. Én többet nem láttam. Csak odalett, mint a füst. A szellem ilyen! Menjen a pusztákra; verje el a szent kereszt!

Aztán mondja meg, még nappal hogy dolgozzak? S még hogy üljek, s még mit csináljak? Örökké félttem: kirekeszti az eszemet, vaj megszakítsa a szívemet!

De az emberem es! Azt mondja, sokszor, ha lefeküdt, hát neki úgy jött [úgy érezte], hogy reá fúnak. Így: kss... kss... kss!

Egyszer jön testvérem Jakabné, mert az szomszédos volt egy asszonnyal, akiről beszéltek, hogy az *tud* mindentől; kicsikének is tudja kenni, tudja orvosolni. A testvérem megmondta, hogy sokat tud; véle *öntessem meg az ólmat*.

De én félttem nagyon a vétektől! Azt mondja a parancsolat: „Idegen isteneid ne legyenek énelőttem, faragott képet ne csinálj, arravégre azt ne imádjad, én vagyok a te Urad, Istened!” Ugye. Mert én ezt tartottam. Hát hogy menjek én, hogy idegen istennek higgyek? Ebbe az istenbe kell bízni, amelyik teremtett, hogy az hojzon [gyógyítson] meg.

De reavettek ingemet, hogy Varga Ágnics öntse meg az ólmomat.

Lementem. Mentem az asszony kapujára.

— Ágnics né, beszélgetett a húgomval? Na, én lejöttem, hogy itt a húgomnál öntse meg az ólmat.

Nem mentem bé héjzá!

— Jól van, fiam, ne, csak egyem s mindjárt megyek, eriggy elé, mert én es megyek.

Hát csak jó es.

— Ágnics né, de elebb megkérdezem magát, maga régen teszi ezeket... hát maga gyónta ugye meg?

— Hát hogyne gyóntam volna meg, édes gyermekem!

— Maga gyónta-e meg a papnak? Hogy ezt véteknak hagyta, vaj nem hagyja véteknak?

— Hát miféle véteknak hagyja édes gyermekem, mikor én olyan szép szavakat mondok reá s olyan szépen imádkozom reá s olyan szépen...

— Nem azt mondom! De a pap mondta-e, hogy nem vétek?

— Hát miféle vétek legyen, hát miféle vétek... — s ebből ő nem állott ki.

Hozta a vizet a tálba, s kalánba engesztette azt az ónt, s töltötte bele a hideg vízbe. De akkorát harsant! Tette a fejemre, tette a két vállamra, tette ide a kezeimre, ide a térgyeimre, a hátamra. Mindig megengesztette: megolvasztotta a kalánba — vaskalánban — s hideg vízbe töltötte belé az ónt, az ott megdermedt... Nem es tudom, háromszor kellett-e hogy öntse meg, mert feljött héjzánk es. De hogy én higgyek benne! — De én félttem nagyon a vétektől!

Azt a vizet vigyem haza a húgoméktól s én este igyak előbb belőle, s azzal mosdódjak es meg. Így tanította.

De én olyan beteg voltam, hogy szövöm volt, s édesanyámat ültettem be — Is-ten nyugítsa — ő szőjjön, mert nem tudtam szőni, olyan beteg voltam.

Na, azt a vizet hogy hazavittem, az ajtónk felett volt egy rend éveg [üveg] — kis ablakocska — felágaskodtam s a tálat oda felfettem.

Az emberem már lefeküdt s én ott a tűz mellett. Vettem az olvasómat: imádkozgattam.

Eszembe jutott, hogy én avval a vízzel nem mosakodtam meg, sem nem ittam belőle, ott ne felejtsem. Néztam, az uram jól alszik-e már. Akkor levettem a tálat onnan, a vizet vettem a markomba, kebelembe szűrtem bé, mostam meg, felemeltem az ingemet, itt es lemostam, így, így, így. Itt es, a lábamat. De mindig mondtam:

„A jó Isten adja: legyen orvossága ennek!”

S na, most már fekszem le.

Nekem olyan szép kék olvasóm volt: azok a szemek világítottak. Én abból még imádkoztam s fekédtam le az emberem mellé az ágyba. Ő felebredett.

— Te még most fekszel le?

— Most. Eszembe jutott, azt a vizet használjam el.

Ő tudta, hogy az ónomat megöntik nekem. — Ő sem hitt igazán abban, de gondoltuk, hátha orvossága lesz.

— Ilona! Tudod-e magad, Ilona, mit álmodtam most? Azt álmodtam, hogy egy nagy cigánné bejött ide a házba. S magad imádkoztál. S neked addig-addig beszélt, hogy *mondass véle: jósoltassál véle*; magad mondattál. S neked az olvasód úgy összeszakadott; dirib-darabba maradt ez a szép, drága olvasód: szétszakadott, meddig a cigánné mondott neked. Semmi se maradt belőle.

Akkor nekem mintha kést szűrtak volna ide — kardot —, s kihúzták volna a hátamon.

— Tudja, mért látta kend ezt? Mert most mosakodtam meg, Juzsi, avval a vízzel, melyikben az ónomat megöntötték. De előbb ittam es belőle. Lássá meg, ezért álmodta kend ezt!

— Ez nem jó, ez nem jó... Ilonám, ez nem jó!

Én nem hittem az ilyenekben erőst, érti-e? Sohase hittem. Akkor se, mégis megönttettem az ónomat. Van egy beszéd: ha az ember a vízbe beléhobban, még a habhoz [hullám] es héjzakap.

Tudtam: nem lehet az Istennek az ő parancsolatját megszegni. Amit nem kell, azt nem kell megcsinálni! S amit lehet, hogy kerülje el az ember: azt kerülje el. Akkor bizony ezen nagyon meggondolkoztam.

Később kérdezte a pap: nekem valamit *csináltak-e*? — gyóntatott otthon az ágyban, mert én örökké féltem, annyira, hogy beteg voltam belé.

— Igen, tisztelendő úr, nekem egy asszony megöntötte az ónomat.

Nagyon szörnyülködött. Elmondtam, mit csináltak nekem, de még, hogy a betegségemet leírták egy papírra — hogy mit írhattak? — s nekem felkötték a nyakamba, s reaírták a hideget is, mert a hideg es elévett, rázott olykor-olykor; felkötték a nyakamba, hogy én megjöjyek [meggyógyuljak]. Úgy felkötték, mint amikor a kiscsikóknak kötötték fel a csengőt, kalánt, s az ott fityegett.

— Magát megtanítom, hogy mit csináljanak, ha betegek! — így a pap. — A bögrébe mérítsenek vizet, amennyit akarnak. Azt se mérvel. Csak úgy belémerít, hogy ez most elég. A vizet vigye a tűzhöz. Vessen belé élőszenet, de ne olvassa meg. Mennyit belé tud markolni, beléteszen. De arra sem keresztet nem lehet vetni, sem imádkozni nem lehet — mert mondtam azt is, hogy az asszony szépen imádkozott rám — a betegnek kenjék meg a szivínél s a fejit; mosdassák meg. S ez az orvossága az *igézetes* betegségnek. Azért nem kell keresztet vetni rea, hogy a víz meg van szentelve az Istentől, s a tűz meg van áldva az Istentől. Arra imádság nem kell! A tűznek s a víznek az ereje, az használ a betegnek.

De hiába próbáltuk mindenvel.

S tött-múlt az idő.

Egy este — háború idején — vitték a férfiakat tránsérre. Az én emberem erőst beteges volt s a lábait fájtatta. Őt nem vitték el a frontra. Olyan nagy hó volt azon a télen, hogy a kertek tetején jártunk. Havazott, s így gomolyát lehetett csinálni hóból. A leányom kicsi volt, Annám: de már azért tudott lábon menegetni, a fiam Juzsi csak éves.

S ahogy mondtam, egy este az emberemet is elvitték tránsérre s én féltem ott-hon maradni magamra. Volt az a jó szomszédasszonyom szemben velünk, hívott: legyünk ott, ameddig az emberek hazajönnek.

Az asszony a kapuban megvárt. A tekenyőt elévitte az ő leánya — a kicsikém benne volt — s én vezettem a leánykámat utána. Az asszony utoljára jött be, s hátulról egy jó gomolyával megütték: a derekára fellapult a hó, fele bejött a tekenyő mellé a földre.

— Ez Linka kell legyen — mert még nem jött a másik szomszédasszony.

Várjuk, várjuk, hogy jöjjön. Kimeen az ajtón, nez ide, nez oda, kimegy esent, nézelődik — Linka csak nem jó. Mikor visszatért, hogy jöjjön bé az ajtón, akkor megint megütték hátulról.

Akkor megejedett. „Hát mi legyen ez?” Szép holdvilág, olyan, mint nappal, nyom semmi. Csak holdvilág, hóvilág. Megejedtünk mind.

De én otthon a lámpást csak lesirittem, lehúztam egy kicsit, hogy amikor én hazamegyek onnét a guzsalyasból, akkor én ne féljek a házba bémenni, mert én félegettettem.

Na, hát még menjünk csak ki. De én hátul! Sose mertem maradni s én futtam bé.

Mikor ő hátul maradt, megint megütték hátulról egy gomolyával. De mindig a derekára! Hát ez nem tréfa! Hát mi legyen ez?

A kapu réttá [rajta] az út szélyin, a mi kapunk az út másik szélyin: a házunk szemben volt így, vajon, nem tőlünk lódigálnak? Hát menjünk csak elé, nézzük meg. De előbb kerejsük meg kint az udvarukban. Voltak olyan boroshordók letéve — mert szőlőssük volt —, azokba is békukucskáltunk, a házat körbejártuk, minde-nütt megneztük. Kimentünk az útra, de még egy kutyanyom sem volt.

Mondom, menjünk csak nálunk [hozzánk], keressük, mert ott is volt künn ilyen tüzelőhely csinálva, főzőhely, hogy oda valaki nem bútt-e meg, és onnan lódigáljanak? Na, menjünk bé.

Hátulról akkora hógomolya jött, neki a kapulábnak! Ahogy a kaput nyitottam ki.

Kint szép holdvilág, hóvilág, s a házunkat egészen megkerültük, hát senki sincs, semmi. Akkor én a lámpást bent elalítottam s mondom, én itt nem hállok magamra. Hívott az asszony, háljak náluk a gyermekekkel.

No, hát amikor mentünk a kapun ki, akkor az asszonyt megint megdobták hátulról. De mindig hátba jött a gomolya!

Bémentünk, de többet nem mertünk jönni ki, hanem ültünk sokáig. Varrtunk, fontunk. Amikor talán még tizenkettő felé lett lenne az üdő, kimentünk, megjártuk magunkat. Így a töltésen elémentünk, megbocsásson: a dolgunkra s mentünk bé — senki se dobált akkor. Lefeküdtem náluk a kicsikeimvel s ő a gyermekecskéivel.

A férfiakat levitték a községházához s őrt tettek az ajtóba, nehogy vaj egy elfusson. De az én emberem s a szomszédember, a kucsmájukat befogták a hónyik alá, s mondták, hogy mennek ki magukért: a dolgukra. Látták, hogy hajonfejen mennek, hát kiengedték őket onnét.

Ők bizon hazáig futottak. Egyszer hát koppintsák az ajtót. Béjönnek.

— Ilona, magad itt vagy?

— Itt.

— Hát minek nem mécsz haza?

— Én most nem mejek... hát éjjel magik jöttek-e haza, hogy minket megdobáljanak, vaj honnét megijesszenek, mert ne, mi történt. Így s így... elmondtuk.

Akkor az uram azt mondta: „világért ne”, s az asszony is biztatta uramat, hogy ne hívjon haza.

Akkor az emberem hazament magára, én meg maradtam a gyermekekkel.

S egyszer hát jó, mert immá meg volt annyira virrjadva, világodva, hogy gondolta, én es talán már nem félttem lenne hazamenni, csak azt mondja.

— Ilona, ne, a tüzet megraktam, s magad menj haza a gyermekekkel, mikor már jól kivilágodik — szombaton volt ez a dolog, mert őket pénteken vitték el, sose felejem el — én megyek bé anyámékhoz, ha valaki kérdez, mondjad, nem tudod, hol vagyok, — ugye ők elfutottak; butukáltak — én bezártam az ajtót, magad lásd el a gyermekeket s akkor gyertek bé héjzám édesanyámékhoz.

Úgy es csináltam: a gyermekeket szépen megfürösztöttem s megfésültem s letakartam őket az ágyba, hogy aludjanak. Elaludtak.

Az ajtót küjjelről bezártam, szaladtam bé héjzá az anyjékhoz. Mikor mejek, hát mintha kinyíltak volna a szemei. Kérdi:

— Hát a gyermekek hol vannak?

— A gyermekek otthon. Elalítottam őket. Megferesztettem s elalítottam őket.

— Hát jól van... s valamit nem halltál-e, nem láttál-e... hogy mondtátok, az éjjel titeket dobáltak, lódigáltak...?

— Semmit se!

— Ilona, ha tán meg nem ijedsz, akkor neked valamit mondok.

— Mit mond? Hogy ijednék én meg? Mondja csak!

— Az éjen, amikor hazamentem, tüzet raktam s lefeküdtem, hát ott mind gondolkoztam. Egyszer hát szólott valami. Muzsikált.

— Cenng, cenng, cenng!

— Még szólj csak! Akkor megint szólott egyet. Meggondolkoztam, s mondom esént [megint]: „Szólj csak!” Megint szólott egyet. Többet nem mertem kérelni. De te, Ilona, most meg ne ijedj, hanem menj haza, siess bátran...

— Hogy ijednék én meg? — de már akkor a hajam ment kopóra, hogy ijednék meg?...

Tudtam, a gyermekek abban az ágyban vannak, ahol neki csengettek, muzsikáltak. Futok bátran, zárom ki az ajtót s bemenek. A gyermekek alusznak. De én amikor mentem bé, úgy mentem örökké, hogy ha valami van, hallok, tudjak futni ki. Úgy meg voltam ijedve. Ugye, méges azt mondtam, nem félek.

Hát ez így ment. Tött-múlt az idő...

Aprószentek napja előtt, Szent János napján, kijöttünk a litányiáról, akkor azt mondta nekem az emberem — mert a templomnál a kaputól nyílik az apjék kapuja — magad menj haza, Ilona, csináld az ételt, én bémegyek apámékhoz, s én is mindjárt menek haza.

Mondom: jól van. De én félegettettem.

Hazamentem, tüzet raktam, az ételt csináltattam, s ő későre hát jó. Kérdem, mért jött ilyen későn?

— Ott volt nagybátyám s összebeszéltünk, hogy menjünk el a Mondóhoz. S a húgod is lássa, mi van Juzsival s mi is lássuk ezt az életet [otthont], mért nem tudunk itt élni, s mi lesz itt vélünk?

A húgomnak az ura elveszett a háborúban. Melyik mondta, hogy él, melyik hogy meghalt — mert írás tőle sose jött, s hogy ő férjhez akart volna menni, kellett kérni az igazságot [hivatalos írás], hogy van, mint van. Ennek ez a nyomorúsága.

Az uramnak volt egy nagybátyja, annak veszett el mindene az életjéből. Felesége meg volt halva s tőle mindent hordtak el a háztól.

S az emberemnek sose volt egészsége, s engem is minden áldott éjjel nyomtak, s mindenféle... ami vélünk ott történt.

Na, összebeszélték, hogy menjenek el hármában a Mondóhoz.

Kérdem, milyenkor indulnak?

— Hajnalban.

— Akkor én magamra nem maradok, mikor kend elmeen, hanem én átalhívom Boris né — jó szomszédasszony, öregasszony.

Átalhívtam, ágyat vettem [vetettem] neki s lefeküdtünk, hogy immár ők jó jó reggel [hajnalban] indulnak a Mondóhoz.

Elaludtam. Azt álmodtam, hogy az uram elment a Mondóhoz, s én honn maradtam a két gyermekkel. A fal mellett egy kicsi ablakocska mutatódott, — s ott nekünk nem es volt pedig ablakunk — hát egy leánka s egy gyermek — de olyan csúfak voltak, orrik nem volt egyiknek es. A leánka egy ilyen kendőben, de mocskos, mocskos! így a fején felkötve. Rábúttak arra az ablakocskára s mind azt rikolytozták:

— Itt tik többet nem lehet lakjatok! Elmenjetez innét! Itt a mehének [miénk]! Itt mi kell lakjunk! S a hammat [hamu] örökké puffantották szembe vélem. — A hammat a tűzhelyről, érte-e, ők kint, mégis a tűzhelyről az a hamu örökké bájött héjzám [hozzám].

Egyszer hát úgy lódigálják a házunk tetejét, dobálták, hogy a teteje mind törött össze — mert ilyen zsindeleyel volt földve. De úgy ment a lódigálás, hogy ment szét a tető s a hammat örökké puffantották a szemembe, verték örökké szembe vélem.

Akkor hát nyílik az ajtó — téptem a kendert, hogy csináljak kájért: hogy kössek guzsalyat, hogy én menjek a szomszédba, amíg az uram hazajő.

De az uram mellettem az ágyban! Még nem volt elmenve!

Nyílik az ajtó, jó apósom bé, azt mondja nekem.

— Jó napot!

— Jó napot, táte — úgy mondtuk: táte.

— Mit csináltok, fiam?

— Nem lássa, mit csinálunk? Nem lássa, nem hallja, hogy most is hogy dobálják a ház tetejét? Nézze csak azt a két mocskos gyermeket, hogy hammaznak...

— Hát hol van Juzsi? — De akkor es a ház úgy zúgott, úgy kopogott a teteje, mintha ment lenne szét, úgy dobálták.

— Juzsi elment a Mondóhoz s én honn maradtam s ne, ezek a gyermekek azt mondják: takarodjunk el innen, mert ez nem a mehének, hanem az övék. Itt ők kell éljenek.

— Ó, fiam, jertek bé héjzánk!

Akkor én mintha vettem a gyermekeket s a guzsalyamat s mentem véle. De mind álomban volt! Mikor béértem a kapujukba, akkor anyósom — ilyen hosszú házuk volt, sok szoba benne... mikor béértem én a kapuba apósomval és a gyermekekkel, akkor anyósom csak kijött a gangra — mi úgy mondjuk: töltés annak kereken, s azt kérdi.

— Hova mentek?

— Ide jövünk magikhoz, uram Józsi elment a Mondóhoz, nem tudunk ott maradni, s ne, mi történt vélünk, hogy lódigálnak...

— Jaj, fiam, itt nincs hely, itt nincs hely, itt...

Mintha apósom elveszett mellőlem. Nezem, hát akkor eppend valahol a kanyarban vagyok, ahol a falu végződött — ott románok laktak; — akkor két cigány elejembe állott emberek, feketék s nagyok, egynek egy szíju [szi] a keziben, így meghajtva, azt mondja a másiknak.

— Fogjuk meg, vesd a nyakába, nyuvasszuk meg! [fojtsuk].

Azt a szíjut megfogta, húzta reá a nyakamra. Én ki tudja... hogy én már nyuvadtam [fulladtam] meg. Érzettem, meg kell haljak.

Egyszer hát az én emberem lök.

— Ilona! Ilona! Ilona!

Felrázott. Ez való! Az emberem felebredett abba, hogy nyökögök, sikolytozok, rikolytozok. Akkor szorították reá a szíjat a nyakamra!

— Ilonám, te... s Ilonám, s mi van véled?

Az öregasszony es megebredett.

— Mi van, édes gyermekem? De nekem az eszem úgy ki volt rekedve, hogy immán nem tudtam magamhoz térni. Semmiként! Csak azt mondtam.

— Ne hagyjanak, s ne hagyjanak, s jaj s jaj...

Ki volt jöve az eszem a fejemből, s a szívem majdhogya ki nem szakadt.

Szegény öregasszony is felszökött, meggyújtotta a lámpást, szorított magához, ölelt s az emberem is, de én egyebet nem mondtam.

— Imádkozzanak, s ne hagyjanak, s imádkozzanak, vegye a szentes levelet [biblia] — mert az uram nagy írástudó volt, mink úgy mondjuk a könyvnek: level —, vegye a szentes levelet s olvasson s imádkozzanak.

— Mi van te — fogott ingemet s —, ne félj!

— Jaj, ne hagyjanak!

Annyira-annyira, hogy aztán lassacskán-lassacskán magamhoz kezdtem térni. Mikor tudtam szólni, akkor azt mondtam.

— Józsi, vaj menjen el a Mondóhoz, vaj ne menjen el, de mi itt többet nem tudunk élni. Én itt többet meg nem setétedek. Ne: mit álmodtam! — s lerendeltem így neki.

— Hát hogy ne mennénk, Ilona, jön bácsim s a húgod, megyünk, lássuk: hogy van, mért nem tudunk mi itt élni. Hát ez igaz! Én költöttelek föl, ha fel nem költöttelek lenne, meghóttál lenne!...

— Igen! Szépen ingemet halva kaptak volna, mert én úgy megláttam, többet itt sose lehet lakni.

Hát az a Mondó, az a Látóasszony tudta, hogy mennek!

Mikor béértek a faluba, ahol a Mondó lakott, tudakozódtak a falu közt [faluban]; kérdezősködtek. Melyik mondta, hogy mond, melyik azt, hogy nem engedi a pap, mert soknak mondott, s kirekedett az eszik, s a papok is ilyen babonáságot nem hagynak; de ők mégis. Mennek bé a kapuján, köszöntek.

— Azért jöttünk, hogy mondjuk el...

— Tudok minden nyomorúságukat, üljenek le. Én tudtam, hogy ide magik megérkeznek. Előbb mondok ennek a bácsinak, ennek az öreg embernek. Magának meg van halva a felesége s magától minden tűnik el, s maga nem tudja, hogy kicsoda viszi el. Most amikor innét hazamén, megnyiccsa a kaput, bemenen, akkor száll le a padlásról, jó le, divót hoz, s akkor maga meglássa, kicsoda viszen el mindent az életjéből. Lepedő a karján. Magának ennyit mondok (— a leánya volt).

Akkor fordult Marikához, a húgomhoz.

— Maga azt gondolja, hogy az embere meg van halva, el van veszve a háborúban. De nincs meghalva, mert ő kórházban van, s azt es megmondom, mivel: neki a karja innétől, könyökítől le, s a lába térgyítől mind hólyag, mind hólyag, mint amikor csihánnal [csalánnal] megverik, s az összefutott. Őt azzal elvitték kórházba. De nincs meghalva. Józsi hazajő.

(Itthon is avval a betegséggel kínlódott. Gyermekkorában odaadták egy embernek, a marhákat őrzötték, legeltették, hát a patakon hogy járt, ő ezt kapta. Olyan volt, hogy úgy folyt a víz ki belőle... s úgy sikolytott. Múlt el róla s megint előjött. Mikor a Mondó megmondta, akkor mi gondoltuk, hogy igaz. De Józsi sohase jött haza. Ki tudja, hogy volt, de sohase jött haza. Sem írás, sem hír. Semmi.)

Akkor a Mondó fordult az én emberemhez:

— Bácsika, maga nagy nyomorúságból jött ide. Erőst nyomorúságos dolgai vannak. Maguk nem tudnak lakni a házban. Maga éjjel a feleségit ha fel nem ébresztette volna, reggelre halva kapja [találja], s az egész világ futtak volna csudára. Abban a házban, amit lerontottak, a csepegő alá eltemettek cigánygyermekeket, kereszteleket. Ha akkor ásnak még két araszt, akkor megkaptak volna egy kilós-másfél kilós mármur [márvány] fazekat teli pénzvel. Az tiszta pénz volt, de ezeket a kereszteleket reatették, s most azok uralkodnak rajta. Magad azt mondtad, hogy muzsikáltak, csengettek. Az a pénzt rázták! Hogy hátrábbvitték a házat, amikor újítottatok — az ágy egészen odajött, rea azokra a kereszteleken gyermekekre. Magik többet ott nem lehet megsetétedjenek. Maga hazamenen, bár

három szál deszkát az udvarban állítson össze, ha nincs hol meghúzza magát, s a leánkáival s a gyermekvel s a feleségivel menjenek oda be, de a házba többet meg ne setétedjenek, mert olyan dolog lesz, az egész világ fut a magik csudájára. Többet ott nem lehet lakni. Az a ház *nem tiszta!*

Hazajött az én emberem a Mondótól, a Látótól — másnap kezdték rontani le a házat. Azt a házat lerontották, lebontották.

Ilyen tél volt, hogy nem volt hó, fagy nem volt, mintha tavasz lett volna. Amíg a ház elkészült, addig ott laktunk anyósoméknál. Mert amikor tavaszra kimentünk, apósom szépen adott egyébfelé házföldet, s házat oda csináltunk rea. Az belé van véve Domokos Pál Péter könyvébe, lefényképezve, de ott már semmit se halltunk, semmit se láttunk.

Még nem tudom úgy elmondani, mennyit húztam ott abban a régi házban.

Ez vélünk történt, ez való! Olyan igaz, mint a mái szent nap, hogy megláttuk.

Később aztán istállót csináltak oda, de éjjel a lovakat is mind kihajtották, a lovak sem maradhattak ott. Nem tudtak maradni. Minden éjjel kikergették a lovakat.

S azt a mármur fazekat keresték, de semmit sem kaptak. Volt egy olyan ember, aki lopott s rontott bé mindenhova, ott a falunkban, mondtuk, ha kap valamit, legyen az övé. Kereste, de semmit se talált. Beszélték, hogy ha lerontanak egy házat, s oda a földre még akarnak építeni, hátra sose lehet vinni, csak eléféle.

Az én emberem nagyon szentes volt életjén keresztül. S a tiszta lelket *kísértik*, erőst kísértik!

Meséltem-e, amikor legény volt, szeretett egy leánt. De nem akarták az apjáék. Pletykások voltak az a nemzetség, s gondolták olyan a leán es. Az apjának örökké könyörgött, hogy engedjék meg: vegye el a leánt. De nem engedték.

S ő csak búsult mind eléféle.

Egy este lefeküdt a szobában magára — nekem mindenfélét elmondott! — fel volt akasztva a szegre egy új szita. Ő gondolkozott, s búsult, gondolkozott s búsult. S az a szita leesett a falról, s egész kereken megjárta magát öelötte. Akkor meg-ejedett! „Mi legyen ez? Hát ez nem tréfadolog!”

Felkött jó reggel.

— Édesanya, én megyek Bákóba, gyónjak meg s veszek pár bocskort es magamnak.

Édesanyjáék megörültek, mert istenfélő emberek voltak nagyon. Nálunk a faluban nem volt parókia s a pap is onnan járt bé.

Elindult; még alig virradott. Ahogy béért az országútjára a faluból, ahány olyan... villanyfa volt, ott mindég megsikolytotta magát valami, közeledett a villanyfához, hallott nagy sikolytást. S őt ott úgy *megkísértették*: hogy gondolja azt magában, „fele lelkem az Istené, fele lelkem legyen az ördögé, csak ettől most tudjak megszabadulni”. Érti-e? Annyira megejedett: eladta a fele lelkit az ördögnek, csakhogy ne hallja azt a sikolytást, mentődjék meg tőle.

De egy más napon es! Kiment a szőlősbe. Csutakot gyújtott, tüzelt, s lefeküdt, a tűz mellett olvasta a szentes könyvet. S ott elaludt.

Azt látta álmában, hogy meghalt. Őt kantárra [mérlegre] tették, s azon ő térgyen ült. Ki tette rá, nem látta, s a két keze felfogva: imádkozott. Akkor az ördög odafutott — meglátta az ördögöt a szemivel! — s a kantár másik felire az ördög felszökött s még a lábait is keresztbe reatette, hogy húzza le a mérleget. Ott a keze felfogva: imádkozott, de senkit se látott, hogy réltá valaki tudjon segíteni. A mérleg úgy járt, hogy csak-csak hujza le őt, csak-csak hujza le: legyen az övé. De az Isten nem engedte. Felebredett. S azt gondolta magában, hogy ez az álom is kísértés volt. Őt álmában újra megkísértették.

Amikor elvevődünk, nekem ezeket elmondotta mind. S még de sokat mondott! Amikor magára maradt, örökké félt. A padláson erekké dergettek, mint

amikor vetik a golyót, úgy dergettek neki minden áldott éjen. Mindenfelít látott, hallott. Rosszakat!

Örökké bánta, búsulta, mért kellett ő eladja fele lelkét az ördögnek.

A halálán is... jött az ördög, hogy vigye el a lelkét! Az ördög azt lesi, hogy kapja-e az embernek a lelkét. Érti-e? legyen az övé!

Hogy kínlódott a halállal! Megállása nem volt az ágyban. S felkótt, hogy a 'hornya [kémény] ki van lyukadva, hogy ő azt csinálja meg. A kezeivel húzta a lapitót, mintha simította, vakolta, sikította volna... avval kínlódott. — Tudja, ki mivel dolgozott életjén keresztül, avval kínlódik halálán.

Visszakísértem az ágyba, visszafektettem szépen, megnyugodott kicsit, s csak később mondja.

— Ilona... Ilona, nem látod, hogy az ördög a lábamnál van?

— Hallgasson, Józsi! Hol látja?

— A lábamnál!

A lábait megfogtam, künnébb húztam, s kezdtem ütni ott az ágyat.

— „A szent kereszt verjen el! Jézus Krisztus legyen velünk. Édes Máriám, segíts.” — Ütöm-e? látja-e, hogy érem a botval?

— Üssed, üssed, mert ott van. Üssed. Most fut, üssed!

Én úgy üttem az ágyat, hogy a por szakadott föl a lepedőből. Addig üttem, amíg mondta. De én akkor hallja-e, annyit nem félttem, mint egy hajsza.

— Na, most nincs itt. Verje el a szent kereszt!

Akkor én nagyon meggondolkoztam.

S nekem úgy adta a jó Isten, hogy jusson eszembe: mit mesélt volt ő nekem, amikor elvévődtünk, hogy kérdjem meg, vajon gyónta-e meg valamikor, hogy eladta a lelkét az ördögnek?

Amikor a vétket eszibe juttattam, papot hívtam s meggyónta.

Később meglátta Szűz Máriát.

— Ne, bájolt Szűz Mária. Itt van, látod-e?

Én, hogy ne gondolja, hogy csak ő látja: „igen, igen”. De én semmit se láttam.

— Ne, itt ül mellettem s most mejen el... elment, most ment el Szűz Mária.

S másnap megett egy gerezd szőlőt, törökbuzát süttem neki, édestejet kért. Kérte, süssek neki verespadladzsikát [törökparadicsom]. Még csak akkor kezdtek veresedni. Komámasszonyom hazafutott, nála kapott vaj hármát, tiszta vereset. Amit kért, mind megette.

A verespadladzsikát örökké szerette. „Verespadladzsika legyen: soha meg nem búsítanálak, hogy adj egyebet ennem, ha örökké lenne.” S mondogatta, ha ő meghal, egyebet nem is, ha *adok utána*, de verespadladzsikát adjak. Annyira szerette.

Vasárnap volt, akkor folytak ki a miséről. Bájolt sógorom: Fazekas Istány, s Jakab Józsi s Deák Péter János. Sógorom odamegy az ágyhoz, szólott hozzá s nezi, de a szava megállott.

— Néné, gyertyát neki, hát nem látja: hal meg!

— Ne, ott van az ablakban!

Én melléje letértyeltem. Ő rám nézett. Amikor láttam, a gyertyát a kezibe teszi, sírni kezdtem. S akkor megszólalt.

— Ilona, te ne sírj! Ne sírj! — s megkacagta magát háromszor.

Kacagott, s az Isten elvitte a lelkét. Így, ahogy mondom.

Mert én nem hittem az emberemnek a betegségit. „Nem az ilyenek hálnak meg, mint kend, amelyiknek jól kell az étel, s jól kell az asszony s tréfálkozik, az nem hal meg!”

— Ilonám, mit mondok én neked? Amikor meghalok, neked akkor es kacagok. De előbb még eszem es, s úgy halok meg. Tudod-e?

S így is volt. Kacagott nekem! Háromszor megkacagta magát s az Isten elvitte a lelkét.

Ez olyan igaz, mint a mai-szent nap!

A lészpedi „szent leján”

1969 nyarán indultam először Moldvába, hogy megismerkedjem a Keleti-Kárpátokon túl élő csángómagyarok életével. Vonzott elszigeteltségükben megőrzött archaikus kultúrájuk. Hogy könnyebben boldoguljak a távoli Lészpeden, Szabófalván, Gaiceánában (Unguri-Magyarfalu), utazásom előtt felkerestem néhány 1941-ben hazatelepült csángó családot Baranyában, Szárászon, Mekényesen és Egyházaskozáron. Tudakozódtam moldvai életükről, szokásaikról, hallgattam hiedelemtörténeteiket s szoktattam fülemet a számomra nem egészen ismeretlen, régies beszédükhöz. Bukovinai székely lévén, inkább csak egyes szavak voltak számomra ismeretlenek, a dialektus nem.

Egyházaskozáron furcsa történetet hallottam, ami erősen felkeltette érdeklődésemet. Egyik egyházaskozári csángó család tízesztendő fia villanyoszlopra mászott s az áram megölte. Szülei éppen készültek „Móduvába”, hogy felkeressék a „szent leját” s „mondassanak” a gyerekekről. Hová került a túlvilágon? Bejutott-e a mennybe, vagy valamilyen szenvedőhelyre került? Mit tehetnének érte? Van-e valami kívánsága?

Mekényesről is készülődött két asszony az Anna-napi búcsúra Lészpedre, ők is szándékoztak találkozni a „szent lejánnal”, de egészen más célból. Az egyik asszony azért akarta felkeresni, hogy „kitapodja a belit s a haját mind kitépje”, mert a menyét egészen megbolondította, „kirekesztette az eszt”. A menyecske járt a „szent lejánnal”, meghallgatta jóvendőléseit, látomásait, imádságokat kapott tőle s annyira a hatása alá került, hogy külön költözött népes családjától, böjtölt, imádkozott állandóan. Egy idő után neki is látomásai lettek, álmában találkozott és beszélgetett számos szenttel, elhatározta, hogy ezentúl Istennek szenteli életét. Beszélgettem ezzel az asszonnyal is és elhatároztam, hogy én is felkeresem a „szent leját”.

Ő Lészpeden élt s mielőtt odautaztam volna, már jártam. Szereten túli Gaiceánában (Unguri-Magyarfalu), jó 150 kilométerre van a két falu egymástól. A

gaiceánaiak is rendszeresen jártak Lészpedre *mondadni*. Nagy *tudónak* tartották Ilonát, a „szent lejánt”, sok csodálatos látomását, jövődölését beszélték el ottlétem alatt.

TALÁLKOZÁSOM A „SZENT LEJÁNNAL”

Tizedik napja voltam Lészpeden, amikor egyik este háziasszonyommal kukoricásokon, szűk ösvényeken elmentünk az erdő aljáig, ahol Ilona élt parányi házcskájában, mint ő nevezte, „burdécskájában”.

Kísérőm a kapuban elkiáltotta magát:

— Ilana, ha!

A rikoltásra fiatal, törekeny nő jött elő. Az asszony otthagyt vele. Ilona megfogta a kezemet s azt mondta:

— Imá vártalak, jelentették, hogy jöcc magad.

Bár nem tudtam róla, azt gondoltam, hogy vendéglátóim beszéltek vele s tőlük tudja, hogy készültem hozzá. Meg is kérdeztem, hogy ki mondta, hogy eljövök?

— Nem mondta senki.

Megint kézen fogott s bevezetett az egyetlen helységből álló lakásába.

— Na, ez az odálykám!

A falakat körös-körül szentképek borították, egy feszület és egy szenteltvíztartó függött az imazsámoly felett. Egy fekhely, asztal és két szék volt a berendezés.

Leültem s néhány pillanatig egymás arcát fürkészttük. Mélygödörű, sötét szemeit lilás árnyék keretezte, sárgásfehér bőre, kiálló, nagy fogai egyre ijesztőbbnek hatottak a gyertya fényénél. Végre megszólalt:

— Az őrangyalom jelentette, hogy jöcc. Azt es mondtotta, jószándékval vagy, neked kiadhatom a titkot, me jóra fordítod az én beszédjeimet.

Ezt a nyilatkozatot igen biztatónak találtam, de azért mégsem mertem egyenesen a tárgyra térni s tudományának titkairól faggatni, hanem kértem, hogy *mondjon* rég meghalt nagyanyámról. Ezt a kérésemet nem teljesítheti — mondta —, mert a közelmúltban a hatóságok nagyon megfenyegették s a papok is ellene fordultak, még gyóntatni se akarják. Vannak olyanok is, akik *mondattak* vele a halottaikról s mert nem kedvezőeket mondott róluk, megharagudtak reá s kicsúfolták. Ezért Istentől más feladatot kért, a halottakhoz már nem mehet el. Nagyanyámról így nem *mondhat*, de egyebet mindent „kiad”, amire kíváncsi vagyok.

Órák hosszat beszélgettünk s ő kitárulkozott. Megismerhettem az életét, elbeszélte, hogyan lett *látó*, milyen látomásai voltak, milyen tevékenységet folytat.

Ezt követően sokszor felkerestem s ő mindig készségesen elmondta magnetofonba is újabb látomásait, élete eseményeit. Bepillantást engedett félelmetes és számmunkra fantasztikus világába, amely természetesen nem egyedül az övé, hanem a moldvai magyarok világképének tükre.

Aligha találnánk ma még Moldvában olyan magyar családot, amelyiknek ne lenne saját, csodálatos története valamelyik híres *mondóval*, *látóval*, *tudóval* vagy *szent lejánnal* kapcsolatban. Ilonát Moldvában két nagy tudó előzte meg. Az első világháború idejében a *lábni* asszon, majd a *klézsei látó* vagy másként a *látatlan legén*.

A lészpedi „szent leján”, Jánó Ilona klasszikus példája a magyar népi hitvilág halottlátójának. (L. Magyarság Néprajzi Lexikona II. kötet, 448.)

Ahogy tudományát kapta, révülései, látomásai, tevékenysége álljon itt úgy, szép régies nyelven, ahogy ő elbeszélte.

Kicsi koromból tátémat és mámémat arról ismertem hároméves koromtól, hogy imádkoztak. Térgyen mondták a szent rózsafüzért. Azon át üsmertem őket s én es felkapcsoltam a kezemet, imádkoztam és vettem a rózsafüzért naponta gyakracskán — hároméves vótam — mentem a szentképhez, az Úrjézus Szentséges Szent Szüve képihez és térgyen mondtam a szent rózsafüzért. De én nem tudtam még az Üd-vözlégý Máriát. Csak annyat tudtam, hogy üdvöz légy Mária s asszonyunk Szűz Mária. Annyat tudtam felvenni töllik. S akkor annyat mondtam s kerültem a szent rózsafüzért.

Azután jött a testvérem, Katink, nagyobb vót öt esztendővel és aszondotta:

— Nem jól mondod, nem jól mondod!

Akkor én odamentem édesanyámhoz és mondtam édesanyámnak:

— Édesanyám, ne, lássa-e mit mond Katink? Nem jól mondom.

— Neki elég Kati, hagyd békén! Ne még zavard őt!

Én még kedvet kaptam jobban odamentem a szentképhez és esent mondani fogtam a szent rózsafüzért.

Azután a sátányok nagyon megzavarodtak, haragudtak és eljöttek. Nem tudtuk sem tátámék, sem én, hogy kik lehetnek, kicsudák. Eljöttek kutya képbe és macska képbe. Macska képbe szöktek fel, az ujjaimot, a két mutitőujjamot harapták és kutya képbe a lábamot fogták. Én sikolytottam:

— Jaj, jaj, megmarta a kutya a lábamot!

Akkor az én édesanyám megölelt, felragadott és aszondotta:

— Ne félj! Hol van a kutya?

A kutya — mutitottam — hogy bébutt az ágy alá. Nemsokára megragadta az ujjamot macska képbe. És mondtam:

— Jaj, megfogta a kicsi ujjacskámot!

Sikolytottam és ráztam le a macskát. Édesanyámék nem látták, de hát én látam, hova butt bé. Bé butt a szóba után. Nem tudom mennyi időt vótam kénzatval, de azután szent miséket fizettek a páternak, Párokosnak és elmondattak nem tudom hán misét.

Hatesztendő s vótam és halltam, hogy édesanyámék készülnek a szentmisére. Egy tavaszkor vót. Akkor gyéren vótak a szent misék nálunk, két hétbe vót egy.

Akkor hallottam, hogy készülnek és kimentem, hogy ne zavarjam őket, me nem vótam dologra való. Csak hatéves vótam és kimentem a kerbe, ahol sok fa vót livádába és ott nézegettem a fákat. Milyen szépen virágoznak a fák! — csudálkoztam. Addig néztem egyik krákocskát es, a másikat es, hogy má addig édesanyámék kicsinálták az ételt és ettek és én úgy maradtam étlen.

Neztem a fákat me virágoztak s a szemem láttára nyíltak meg a bingók. Vót egy nagy vackorfánk annál vótam megállva. Sok idő eltőt és étlen maradtam. Mikor kijöttem a kertből, akkor az én édesanyámnak eszibe juttam. Nem vót biztos, hogy ettem-e a többikvel vaj nem, met akkoriba sokacskán vótak az asztalnál és nem tudták, hogy én ettem-e vaj nem azonn üdő alatt.

Én jöttem nagy örömet, hogy híreljem meg, mit láttam.

Az én édesanyám meglátott s aszonta:

— Ilonka, ettél-e?

— Mámikám nem ettem! Kentek ettek?

— Igen, de neked semmi nem maradt.

— Nem semmi! Kentek menjenek a misére, met én nem ehetném.

Pedig kilenc óraker vót tavasszal. Mégis aszontam, hogy nem ehetném.

Nem maradt semmi, mikorra bémentem a házba, akkorra még a morzsalékokot es felmártották a kutyanak.

Akkor az én édesanyám aszondotta nekem:

— Ilonka, Ilonka, midén én elfelejtettelek ettől az ételtől, kifelejtettelek a testvérek közül. Isten engedje meg, úgy felejtsem el a világnak minden rossza, hogy ne légy sértve a világnak rosszatól, meg a bűntől!

Édesanyámnak megtötek könnyűvel a szemei, hogy ő ingemet kifelejtett s a szüve erőst megszorodott.

S azután nem tudok esent egy üdőt úgy semmit.

Kilencéves koromba, amikor édesanyámtól elbúcsúztam. Elbúcsúztam me édesanyám meghót. Ameddig beteg vót addig hijogatott, takarjam bé. Én kedves vótam, met a leányvermekek közt én vótam a legküsebb, szerelmetesen hordoztam magamot és a jót erőst meghallgattam. A nem szót nem üsmerem, én akkor megcsináltam mindent, amikor kimondották, azétt édesanyámnak erőst kedves vótam. Szerettem édesanyámat, olyan kényeske vótam, met olyan kicsike vótam, hogy szerettem én magamot.

Mikor édesanyám nagyon beteg vót imá, most egy este behijutt hezzá és a kicsikéit ideadta az ölömbe, me kicsikéje vót születve. Öt naposka vót. Édesanyám aszondotta:

— Ilonka mikor én megjövök, akkor egy szép rokolyát csinállok neked.

Aszondottam:

— Édesanyám nem kell nekem rokolya, csak kend megjöjjön.

S akkor az én édesanyám kifokadott sírva és én es kifokadtam sírva, elvette a kicsikéjét töllem és aszondotta, mennyek, fekügyek le és ne busujak.

E vót szeredán este, csütörtökön még rosszabb vót és pénteken elbúcsúztunk. Pénteken este, mikor haladott le az áldott nap, akkor mindig sírtunk a házba. Utolsó csöket adtuk, met édesanyám tudta, hogy meghal s oda körül hiutt minket.

Megcsókolta édesapámat és a tesvéreimet elébb Marikát s azután megcsókolta Györgyöt és megcsókolta Katit és megcsókolt ingemet majtig a küsebbeket, Ferencet s Antit és Mihálykát. Megcsókolta és aval elbúcsúdzott, s aszonta nemáj sírjunk, met ő megjő. Azétt monia, hogy örömmel legyünk, hogy ne búsítson minket.

Erőst keves vót az, hogy megörvendeztetett minket, met tizenegy órákor kiadta a lelkit.

Azután tátám megházasodott s elvett egy pusztainai asszont, melyikkel nem találta jól. Az mikor jött el, mikor ment el s mi kicsikék, nem tudtunk sokat. Né-nim három esztendőre azután meghót, nagyobb Marikánk. Maradtunk Kati és én. Azon szomorgatódtunk, met ez a második anyánk nemakart tanyítani minket úgy, hogy kellett lenne. Az ő szövöit megszötte és a mejinket még fel sem tette, mi ketten nyutottuk és sírtunk Katinkval.

Azután tőt az üdő, má én tizenegy évesen első gyónó vótam, szépen rea vótam készölve és áldoztam. Ezelőtt, tízesztendőös koromban láttam Szűzanya Máriát az ablakon.

Szűzanya Mária a lábaival az ablak fáján vót és egy vesszővel vót és felkötött az ágyból. Aszonta, hogy szálljak le, mer nem imádkoztam. S hogy imátkozzam térgyen a Jézus Szíve képinél! Azonn az este elfelejtettem vót, hogy imátkozjam. Le kellett szájak az ágyból. Leszálltam, felfogtam a kezemet és imátkozni fogtam. Miután elvégzettem az imádságomat, szokás szerint, hát azután megszólalt.

— Így! Minden este így imádkozjál, me ha nem imádkozol, evel a vesszővel úgy megverlek!

Annak a vesszőnek, ficfa vessző vót, két lapija is vót a tetejibe és azok a lapik, mikor megmutította még megrebegtek rajta, megrázódtak. Aszondotta, hogy avval a vesszővel erőst megver, ha én az imádságot elhagyom vajegy este.

Mikor időm vót, még többször es elmondottam, hogy ne maradjon az imádság mondattan. Mikor elvégzettem az imádságot, örökké örömmel vótam, me nem tud az asszon megverni. Én nem tudtam akkor, hogy a Szűzanya Mária vót, de megtudtam késére, met az őrzőangyalom mikor megmutatódott, akkor eszembejuttatta,

hogy az az asszan, melyik elvót és vesszőt mutatott az Boldogságos Szűz Mária vót, eljött hezzám, felkötött, hogy imádkozzam.

Tizenkét esztendőös koromban láttam Kisjézuskát. Kisjézuska a keresztfánál vót, a kezibe három kereszt vót és egyet ideadott s kettő nála maradt. Aszondotta, hogy térgyejünk le a keresztfánál és mongyuk el a Miatyánkot. Miután elmondottuk a Miatyánkot, aszondotta nekem, hogy imá ő kell menjen, hogy elojssa azt a két keresztet és én maradjak el tőle. Miután elmaradtam tőle az őrzőangyalom hezzámjött s aszondotta, imá menjek véle.

Mentem véle s mikor mentem, láttam a világnak a bűnyit sebekbe. Sebesek vótak, melyiknek kezei, melyiknek a nyaka, melyiknek a feje. Vót amelyiknek a testye s bűdösek vótak. S akkor mondotta az őrzőangyalom, me' akkor kérdettem, mit teszen az?

Aszongya:

— Nem érted most mindent meg, de ezek a bűnök vannak, a bűnök ilyenek mind a seb, mind a csomó és még bűdösek belé a bűnök, olyan nehez szagja van a bűnöknek. A tisztátalan bűn az bűdösebb mind az egész bűn felett.

Met érzettem, hogy erőst nagy ott, hol mentem a világ, erőst bűdösek vótak. Az őrzőangyalom azt mondotta, azt fejezte ki, te nem leszel belékevervel a világnak bűnnyibe, a tisztátalan bűnbe, met az Űristen úgy akar tégedet, hogy tisztán tarcson és nem leszel magad megkeverve.

— Most nem érted, meg fogod érteni, de nem ér bé az a bűn hezzád, ne félj semmitől! Hazaértünk, attól fogva esent nem tudok egy üdöt semmit.

Tizenhárom évesen meglátogatott esent az őrzőangyalom és aszondotta:

— Gyere menjik ki!

Mikor menyink ki, hát ott kinn sok lélek jött az ográdánkba és rikojtoztak és civakodtak, siránkoztak. Akkor megkérdettem az elsőt, me úgy mondotta az őrzőangyalom, hogy a Jézus Krisztus nevibe kérgyem meg, hogy kicsuda és mit akar tőlem.

Akkor aszondotta az a lélek, hogy én vagyok Jánó Mihály.

S akkor én mondtam, hogy:

— Apókám?

— S igen! Apókád vagyok.

— Mit kérsz tőlem?

— Azt kérek, imádságot! Imádkojzál értem, me nagyon szenvedek a purgatorba.

Megkérdettem a másodikat:

— A Jézus Krisztus nevibe! Kicsuda vagy?

— Én vagyok Jánó János!

— Tátámnak akkor tesvére?

— S' igen.

— Mit kérsz tőlem?

— Imádságot.

S akkor a harmadikhoz odamentem, kérdettem:

— Jézus Krisztus nevibe! Mit kérsz? Kicsuda vagy magad?

Aszanta:

— Sipos Józsi.

Mondom:

— Nem űsmerlek, de lehet méges vajegy rokonóm, met anyókám hát Sipos Ilana vót és akkor azért tartoztam, hogy vajegy rokon, az anyókámé.

Azután én elébb mentem és vótak olyan lelkek, melyek nem tudták még a neviket es megmondani. Kérdettem őket és aszonták, hogy elfelejtették mióta szenvednek a neviket.

Akkor még vót egy csukorta, megkérdettem, hogy mit akarnak.

— Imádságot!

Még előbb vót még egy nagy csukorta, akkor én kérdelem őket messzinőnné, dehát az angyalom aszonta, hogy imá kell menjünk. Hogy a testemtől elmentünk, igen sok vót az az üdö mennyet kérdezgettem, kell mennyünk vissza, met sok vót a testnek lélek nélkül.

Ezután nem tudok esent, ameddig a bérálás szentségét elhasználtam, megbérmálkoztam. Azután esztendőre hallottam egy harangszólást. Éjt s nap szólott, mikor aludtam, mikor igazán hogy nem aludtam, hogy dolgoztam, éjt s nap szólott. E történet májusi hónapba, júni, júli és áuguszt hónapjába. Hát akkor értettem meg, hogy mi van evvel a harangszóval! S elékészültem, hogy az első pénteket megkezzem. Eljöttem a templomba és meggyóntam, tiszta szüvel elékészültem.

Abba az üdöbe olyan szózatok mentek az én lelkembe, úgy jött, hogy ezekvel a szókval ne máj egyem, böjtöljek! Azonn az első pénteket tartsam ki. Kilenc első pénteket böjtvel. Ne egyek semmit, meddig le nem halad a nap. Ha megvernek es, mégsem eszem, úgy gondoltam magamban. Így jött az elmémbe s ilyen szándékot tettem. S avval én, miután hazajöttem úgyis történt. Nénim megvert, a kalánt a kezembe adta, hogy egyem s én nem akartam enni semmiként.

Aszonta:

— Kell dógozni!

Aszontam:

— Isten megsegíti!

És így tartottam ki kilenc első pénteket, hogy csak este ettem. Ilyen böjtvel s imádsággal, így tartottam ki. Aztán kitarítottam öt első szombatot és esent megkeztem a kilenc első pénteket, akkor megnyílt Istennek a hatalma és kezte megmutogatni, mit ki akart világosítani.

TUDOMÁNYA: „ISTEN RENDELÉSE”

„Láttam az Atyának is a színyit. Az Atyaistent láttam. Az Úrjzus mutatódott meg hamarább. Nagy ember képbe vót, mind a kálvárián. Mondtam neki, hogy mongya meg a nevit, hogy kicsuda. Ő nem mondta meg, hogy kicsuda, felfelt az ölibe és vitt felfelé, az ég felé, me érzettem, hogy felfelé menyünk s mikor felértünk oda, egy nagy templomot láttam s a templomnak az ográdáját. Sok világ vót ottagyan, a Szűzanyát láttam, harangok szóltak. Szűzanya hozzánk jött, megüsmertem őt. Gyászgűnyába vót, fekete ruházatba vót. És fogtam mondani eszket a szavakat:

— Szűzanya Mária! Kucsuda ez, melyik felhozott ingem?

— A testvéred, az én fíjam. — S elvett az öliből s vitt bé a templomba. Mint-ha lépcsők lettek vóna, min felfelé mentünk és láttam egy embert fényességbe. Öreg vót, nagy vót s tündöklő szép fényesség ragyogott ki belőle, úgy fénylett. Kérdelem:

— Mária! Szűzanyám, kicsuda ez? Ember, amelyik vár?

— Ez a mi Atyánk!

— Ez az Atya! — Megkeccerezte így.

— Isten!

És akkor az ölibe vett. Mária öliből az Atya ölibe vótam.

Montam:

— Mi Atyánk, mit akarsz mondani nekem?

Aszonta, hogy a világról sokat fog mondani nekem. A világ rosszasságja erőst bánca őt. S ő megcsókolt ingem s én megcsókoltam őt. S megebredtem ebből.”

A mennyországban

Hamarább mutatták a mennyországot. Két hetet minden éjen elvótam, de tátámék nem tudtak semmit. Csak éjjel vót látomásom, eljött érettem az őrzőangyalom. Szépen kötögetett: Ilonka, kej! Ilonka, kej! S akkor láttam, hogy a testemből kiszállott a lelkem. A testem az ágyba maradott s a kis Jézus reaburult, ott maradt vélle. A lelkem eppe úgy hordozódott, mint a testem, csak könnyebb vót s fényes. Az őrzőangyalom elvitt ingemet a mennyországba, hogy üsmerjem meg. A mennyország szép vót, két hétig minden éjjel elvótam látomásba s megláttam aszket a helyeket, ahol a tiszta lelkek vannak. Osztán az angyalom minden regvel felkötött, hogy ebredjek neki üdejibe, meddig tátámék fel nem kótek. Olyan szépen mondotta az angyalom: — Kell imá kej! Öbredjél meg! Eljött az üdö, hogy má kell kötselek.

Szép vót a mennyország, me olyan szép helységek vótak. Mutitották, hogy a korangyalok be szépen énekeltek, dicsírték a Jóistent.

Mutitották a kicsi szüzeket, melyikekvel beszélgettem es. Innét Lészpedről, a mi falunkból es vótak. Beszélgettem miután elvégzették az énekiket. Nem zavartam imá, én es énekeltem véllik, magyar nyelven futtuk az éneket, dicsírtük a Jóistent.

Azután beszélgettem a pauzába, kicsi pauzájuk vót, a Jézus Krisztus nevibe megkérdeztem:

— Mit csináltok itten? Kiék vattok? Megüsmertem, hogy lészpedi himes ingecs-kékbe vótak.

— Mi a Valárkánée vagyunk, Égettszájú Erzsié!

Egyik vót Annacska, másik vót Véronka. Megkérdeztem a többiket és mondták a neviket. Erzsike, Katika.

Egyik-egyik erőst megszomorodott, mások erőst örültek és arra kérdeztem:

— Métt egy része örvend s egy része szumurú?

Aszondották, kinek oton az édesanyjiknak csak egy vót s szomorgatódik utána, hát mikor csendben ülnek, hogy nem énekelnek, esent szumurúk. Mikor énekelnek, dicsírik a Jóistent, akkor ök vidányok esent.

A Valárkánée olyan örömet vótak, hogy mondom:

— Tik métt, hogy úgy örültök?

— Igen, örülünk, azért met édesanyámnak sok gyermeke van és nem es jutunk eszibe, mitöte meghóttunk.

Azuán mentem még más helyre, ahol vótak nagyobbak. Ottan gyéren vótak a szűz leánkák. Három metrára vagy négy metrára vótak egy-egy lélek. Szűz leányok vótak ezek, imádkoztak térgyen és felfogott két kézt. Mondták az Üdvöz légy Máriát és mondták a dicsőséget, lassacsán, csendben, olyan szépen, ott nem za-varja senki.

Még vót más helység es, ahol a férfiak ettek. A férfiak egy nagy helységben. Ebbe azok vótak, melyikek asztalvetést tesznek a hótt előtt vaj a hótt után. Met mások jól sziveskednek, hogy istenfizesséket kapjanak. Met métt van ez?

Hán istenfizessét kapsz az életbe, annya lépcsét menc fel az égbe. Jó tiszta szü-ből, meg nem bántad, mit adtál. Ha megbántad, akkor hiába adtál. Dehát ha tiszta szüből adod, akkor bé van vével az Úrjézustól.

Mikor elvótam oda a mennyország ajtójához, hát azt es láttam, hogy mentünk többen. Mentem elől, me elől nem lehetett senki más. Azután jött egy leján, asztánd jött egy asszon és még más asszon és egy ember. Szózatok vótak, így szólott:

— Bízom, hogy a Jóisten megbocsát, befogad szent országába, met én erőst so-kat szenvedtem négy esztendőt. Kibomlottak még az odalaim es, annyat szenvedtem. Akkor olyan hosszas vót a szenvedésem, hogy bé kell fogadjon.

Azután mentünk eléfelé és más szózat hangzott fel:

— Bízom, hogy országába befogad a Jóisten, me nyóc gyermeket neveltem és mindig jóra tanyítottam, jó tanulmánt adtam, bízom, befogad a Jóisten!

Még más asszon felszólallott és mondotta:

— Bízom, hogy a Jóisten befogad szent országába, mindig jót csináltam. Gyermekeket nem adott a Jóisten, de parancsolatait megtartottam.

Még azután, még más helyré el kellett menjek, me két hetet vótam és azután három-három napot. Azok külön-külön helyek vótak. A mártíroknak vót és az angyaloknak, a trónusi angyaloké és a Szűz Mária tisztelőinek. Külön vót azoknak, akik a Jézus Szentséges Szűvit tisztelik. Ott gyérebbe vótak a lelkek és szépen imádkoztak mindenütt.

Mikor elémentem egy más helyré, akkor megnyíltott egy ajtó, melyikbe kicsi gyermekecskéek vótak. Ezek kereszteleetlen gyermekek vótak, de hát az anya akarattya nélkül vót. Nem vót bűn az anyának, met megkévánt valamit vagy megemelt, ne makarta ő szánt-szándékval eltenni. Arra aludtak a kicsi gyermekek és én felkötöttem. Setéség vót, de nekem mégis a vót kiadval, hogy mindig lássam meg a titkot. Ki kellett tudjam, hogy mi van ottan. Akkor én a gyermekeket felkötöttem és beszélgettem s kérdettem, hogy van-e nevük s aszondották nincsen, met nincsenek megkeresztelve. Kérdezni fogtam és megkérdeztem egyet s aszonta, hogy ő Szent Péter gyermeke. Hogy-hogy Szent Péter nem keresztelte meg őt? — kérdettem. Mert tudom, az Úrjézusval járt és mindenki tudta ezt, hogy meg kell keresztelni.

— Úgy elvitte az Úrjézus, vissza nem engedte a családba. Mikor meghítta, úgy elvitte, hogy többet nem engedte vissza. Ötévesen hóttam meg. Kereszteleetlen vagyok s idebé vagyok a setétbe.

Amikor jöttünk haza, megfogtam hátunné a gúnyáját az őrzőangyalomnak és repültünk ketten, jöttünk vissza. Bějöttünk a házba, hát láttam, a kicsi Jézuska reja vót feküvel a szüvemre és a szemeivel nézett ingemet. Aszongya az őrzőangyalom, látod-e, ő vót a lelkek helyett, ő tartotta lélekbe a testedet. Imá most meg kell testesülj! És olyan örömvél megtestesültem, me láttam a kicsi Jézuskát én magamba. Láttam a testemet, belészálltam, mind az árnyék a lelkem belésuvadott, aztán érzettem, hogy megtestesülök.

A pokolban

Eltőt egy üdő, s eljött érettem a sátán és akart vinni. Észrevettem, hogy a sátán, met fekete vót, csúnya vót. Valamit akart csinálni, de nem közeledett még hejzám. Nem vótam még jól elaluval és akkor esent megjelenkezett. Felköttem és imádkozni fogtam. Imádkoztam egyik rendet, még letettem a fejemet, esent megjelenkezett a sátán és csúful csinált. Akkor esent hejre megöbredtem és fogtam imádkozni.

Harmadik rendet elgyőzött a fáradtság, me kapáló ideje vót és olyan fáradt vótam, hogy elgyőzött. Most imá nem tudtam megöbredni. Akkor, harmadik rendet megintett a sátán, menjek véle es! Én mentem, de nem nyúlt hezzám, én úgy mentem, én mentem elől, met fére állott, mikor odaértem iránta és aszonta, hogy menjek elébb, ő jó utánam. Én elől mentem az ösvényen. A Külsősötéségre vagy a Pokolra vaj más helysékekre, Gyehennára, me több helység van — széjesebbek mindenfelé az ösvények. Me, mé?!

Több lélek mejen Pokolra, Külsősötéségre vaj Fogakcsitorgatására, mint mennyországára.

Elémentem s mikor odaértem az ajtóba — setéség vót —, hát megérzettem, hogy melegbe vót mint azelőtt a helység. Bélükkentem, mintha ajtóküszöbön mentem vóna átol.

Akkor megszólallott a sátán és mondotta nekem:

— Láss!

Met az ő hatalmánál vótam, tudta mondani nekem imánt, hogy lássak. Láttam. Lelkek esszeccsikeredvel szenvedtek ottan. Ez a Külsősetétség. Olyan forró setétség, hogy mondatódik, itten kecceresen setétebb, mint itten, hogy mikor setét van. Nincsen egy csillag es az égen. Felhős idő van, hogy mondatódik, az es kecceresen van.

Mikor alább mentem, há úgy jajgattak a lelkek. A sátánok közbe-közbe mentek, döfték meg s aval erőst szenvedtek. Hatták el egy üdőt s osztán esent döfödtek, Vótak éfijak es szenvedni, vótak öregebbek es szenvedni. Minden módú vót. Feketébb emberek es vótak, szebb emberek es. Olyan szenvedésbe vótak. Lang vót es setétség-es a sátányok szenvedtették őket vasvillával, harapófogóval es kénzották.

Itt a Külsősetétségnél az egyik ördög oda akart jöni hejzám. Aszondottam neki, hogy nem lehet hejzám közeledjék, met én látomásba vagyok. Távozzék tőlem! Az ördög fekete vót, a kezei szőrösök, szarvai is, lábai is, a farka is fekete vót. Csúf vót erőst. A szemei, a szája olyan vót, mint a majmucának.

Elvótam a Fogakcsitorgatásához es es láttam, hogy ottagyan, mikor odamentem sok ördög vót elől s az ajtók nagyok vótak, meg vótak nyilval es beszélgettek. Megkérdettem a Jézus Krisztus nevibe, milyen hely ez?

— Münk nem tudjuk, eredj a bíránkhöz!

Mikor bemenyek a bíróhoz, azok ott sokan vótak az asztalnál s írogattak úgy, mint szokás szerint, de olyan hely vót, mint egy pince. Kérdem esent hol a bírájik s akkor adtak egy vezérelőt, egy küsebb ördögöt s az az ördögöcske megmutatta, hogy hol szálljak bé. mer mind lefelé mentünk. Mind egy pincébe, mikor beszálltunk, mint a trépcséken a nép, székecskéken mentünk bé. Ott, ahol a bíró vót, nagy levelek vótak. Az ördögök közepébe vót Lucifer, jobb felől vót Plutó es a bal felibe vót egy más ördög, mindcsak írogatott. Mondottam:

— Az Úrjzus neville megkérdezlek tüktököt, melyen hely ez?

— Itt törvényezik el a lelkeket, ki menyen Külsősetétségre, Pokoltornácára, Fogakcsitorgatására, Pokoltalpához, Pokollangjára. Mutitották a leveleket. Miután ezt elmondotta Lucifer, aszondotta a kicsi ördögöcskének, melyikkel bémentem, hogy menjünk ki es mutassa meg a helyeket, hol szenvedtetik a lelkeket.

Akkor láttam én, érkeztek a lelkek, félre menem, mintha tötésforma lett lenne ottan, arra felléptem az ajtó küszöbitől es folyini kezdtek bé. Akkor megláttam a befogadó ördögöket. Nekem nem tetszetek, erőst csúfok vótak, kerek sapkájik vót, azon kiduvadott a szarvik, külön gúnyába vótak, úgy vótak ezek, mint a katanák a királynál. Az oldalikba kardok vótak, ezek erőst csúfok vótak, méges szépeknek mutitódta. Szebbek vótak mint a többik, a küsebbek.

Akkor kezdtek befolyini a lelkek es meglátták a sátányokat, melyik el akart futni, melyik odátette a két kezit a szemeihez, eltakarta a szemeit, hogy ne lássa az ördögöket. Vót, amelyik hátat sűrített, másik megbújt a többiknek a hátiknál. Anynyan vótak, mint a muntások, úgy folytak bé oda szenvedni. Miután befolytak, bétették az ajtót, met hátul — azt es láttam — két mozsikás vót. Egyiknek vót egy olyan nagy *bornája*, a másiknak vót egy *vivorája*, mozsika, mivel hegedül, hogy mondatódik.

Bémentek azok es azonn az ajtón s bétették, én visszamentem, megnyitottam es néztem, hogy milyen, mi hallik ki onnét. Megnyitottam, de hogy mi hallott ki, hogy jajgattak, hogy jaj, jaj, jaj fejem, jaj kezem! Jaj orrom, jaj szájam, jaj fogain. jaj filecském, jaj farkocskám, jaj hátocskám, jaj szüvecském! Mind rikojtoztak ottegyen.

Láttam, mit csinálnak. Jöttek oón kicsike, fekete ördögök, felháltak a bánkákra, me kicsikék vótak es kezdtek szedni ki, melyiknek a szemit, melyiknek a fogait, melyiknek tépték ki a haját, melyiknek a filit húzták, hogy szakasztották le a filit. Melyiknek a *belegátáját*, a nyakát bontották ki, melyiknek a hasát. Melyiknek a kezit vágta le, melyiknek a szüvit vették ki.

Mikor meglátták a kicsi ördögök, hogy én látom őket, hogy micsinálnak, elhatták a lelkeket es futni kezdtek hejzám. Futtak hejzám, én megláttam, hogy közelítettek

hezzám, akkor bétettem az ajtót és aszontam, hogy melyiknek ott kell üjön, ott üjön, met én innen mejek! Elmentem onnét és imá most ott maradt az ördög es, melyikkel vótam, az angyalom nem vót véllem, me itt maradt a testemnél, magamra vótam.

Akkor megnyílt egy ösven és mentem azon az ösvenen. Mikor mentem azon az ösvenen, elértem egy *ablont*, mind a pincébe való ablom és néztem be. Ottagyan há láttam, olyan óhajítás, rikojtás, láttam a Pokoltalpát.

Megkérdeztem Jézus Krisztus nevibe, milyen helyiség és ők mondták ki onnét, hogy ők a Pokoltalpánál szenvednek. S olyan nagy vót a szenvedésik, met az úgy cserregett a testyik, hogy égtek, mind a hús mikor siritik a *gretáron*, hogy -sitik a húst a szenen, úgy cserregtek és folyt a levik belé a tűzbe. A sátán, az ördög a vas-villával megsúritette másik oldalára es. Jajgattak erőst:

— Jaj, jaj, jaj! Mit szenvedek én itten!

Há minden bűnnek helységje van.

Akik itt kevékednek, hát ottan füstbe vannak. A füstbe nem látnak, olyan setét a füst és erőst csipős. A kevéknek az a helységjik. Beszélgettem a lelkekvel, kérdetem, minek kevékedtetek? Egy mondja:

— Én azé, hogy szeressen meg a legén, pirosgattam az orcámat.

Láttam, hogy a kégyók, hogy szípták.

Láttam aszket és akik a hajikot felcsinálták, hogy göröbölték az ördögök, húzták, tépték, csingulálták, döfödték.

Amelyik férifjú beretválkozik vasárnap, annak kégyó szípta a képit.

Amelyik fehérnép maskurálta a buzdráját, azt es a kégyók szípják.

Láttam még az anyósokat es, melyik anyósok tesznek szót, hogy a menyik ne legyen kedves a fiának és menjen, kerejsen még más asszont es.

Ha a földön tajást loptál, akkor neked erőst keserves lesz, me láttam a lelkeket, melyikek loptak vót tajást. Ott vót egy nagy morzsilla tajás, körulte a lelkek s kellett egyék a karéját es. Én es megkostoltam, hogy tudjam meg melyen. Bűdös es vót, keserű es vót, mind a pakurilla, mind a degenyeg, esszefogta a gégédet. Ők kellett egyék, mikor elfogyott, lelt helyibe más.

Vótam a tyúktolvajoknak es a szenvedőhelyinél. Innet a mű falunkból Káruy Rózsival találkoztam meg. Egy tyúk vót a hunya alatt, azt tollastól, nyüvesen, bűdössem meg kellett, hogy egye. Aszondotta, hogy a mennyországba kéne bemenjen, de nincs ki a tyúkot elvegye tőle. Valaki kéne egy tyúkot adjon a lelkiüdvíett.

Erőst sokat láttam, azután már meg kellett térjek, met az üdő tőt s vissza kellett hojzon a sátán. Nem nyúlt hejzám, csak aszondotta, hogy meg kell térjünk, me bétót az üdő. S akkor, mikor visszatértünk az utunkról, hát azt mondotta az ördög, alicscsam le a lámpást, melyik ég.

Én mondtam:

— Nem alitom le, me nem lámpásnak a világja, hanem az Istennek a kegyelmi-ből való világosság, melyik az őrzőangyalomnak a világosságja! Olyan szép vót, hogy szebb mint egy békvilág, mint ahogy mondatódik. Olyan szép világja vót az őrzőangyalomnak, melyik sugározta a világosságot.

Akkor a sátán megölelt, nem engedte, hogy keresztet vessek. Osztá mondtam:

— Ó, Jézusom, ne hagyj ingem! Szűz Mária szabadíts meg a sátánnak az öliből!

Akkor megnyílt az ég és fényes sugarlat jött le az égből. Jóni kezdtek a trónusi angyalok abba a sugarlatba. Fejér ruházatba vótak s azok vettek ki a sátánnak az öliből. Megöbredtem. Nem tudtam megmozdítani az inakot. Durált az egy órát is, amíg küzdöttem. Nem tudtam megmozdítani az inakot, nem tudtam megmozdulni. Durált az egy órát is mire a nyelvemet meg tudtam mozditani. El vót nehezede a testem, meg vótam hüivel és bajosan jöttem helyre. Igen sokat késtem s mire megtérültem, hát a testemet hidegen kaptam.

Még többcör elvótam az őrzőangyalomval es a pokolba, hogy megüsmerjem, amit meg kellett üsmerjek.

A „TITOK KIADÁSA”

Négy évet nem tudták tátámék, hogy mi van vélem, me mindig takargattam, hogy ne tudják, hogy *elhordozódtam* vót.

Fatát kellett kössek pünkösdre, én azon ajan szumuru vótam, mikor készítettek felfatázni. Imádkoztam, hogyha a Jóistent megbántom, inkábbbat rendelje el a halált, hogy haljak meg. Elmentem szállólapi szedni, gyűtöttem is, olyan fejfájásom jött és a szemeimet nem tudtam hordozni. Letettem a tarisnyacsákát a szállósnek a közepibe s readültem s elaludtam egy kicsit.

Akkor az angyalom azt mondotta, hogy:

— Na! Meg kell hallgasd őket, fel kell kösd a fatát, fejet kell hajts nekik, met magad kicsike vagy! Ne félj semmitől, me magad nem bántod meg az Úrjézust, mert az Úrjézus nem haragszik meg ezért. Kelj fel, me erőst sok dógunk van mára és kell dógojzunk!

Az őrzőangyalom felkötött és szedtem eléfelé a lapit és meggyújtöttem és mentem haza, hogy a galuskát megtötsem.

No, imán most másodnapra hát elévették a fatát és fel kellett kössem, felgyűnöztek, felkészítettek, hogy menjek a szent misére. Azt mondtam az Úrjézusnak:

— Jézusom! Ne nezd a gunyámot! Nezd a szívemet, me mind csak az áll, melyiket te választottál. Mind csak a tejéd akarok lenni! Tied vagyok, tégedet szeretlek, nem akarok mást szeretni! Ne nezd azért a gunyámot, nezd a szívemet, me mindig a tehed!

Tizenkilenc éves vótam és tátámék erőst kedvelték lenne, hogy férhez menjek. Akkor én azt kértem az Úrjézustól, hogy engedjék meg, hogy mondjam ki a titkot, hogy nyilatkoztassam ki nekik, hogy mit akar a Jóisten, me erőst szorítottak, hogy menjek férez. Megengedték és én fogtam mondani:

— Tátém! Ne, mi történt! Hogy van. Nem lehet én férhez menjek.

Akkor nénim megharagudt és miután tátám elment megkujakolt s aszondotta:

— Kikötlek a lámpás mellé, met várta a legényeket, me ő es leján vót, kikötlek melléjem a lámpás mellé kötelvel és ott kell új!

— Igen — aszondottam — én kikészítettem a házot, hogy guzsalyaskodjék, hogy mondatódik, hogy várják a legényeket. A krámpáját a kapunak bényomtam, hogy pengjék, mikor kinyill, hogy vegyem észre, fussak tul a gyermekek közé. Met vótak még kicsi testvérkéjim. Úgy örözködtem a legényektől, me így adta a Jóisten, az angyalom úgy mondta, hogy szűz legyek, tiszta legyek, hogy vissza tudjak felelni az Istennek az akaratjára. Isten segedelmivel kitarottam, még bízom, hogy a Jóisten megsegít a jövőbe is, hogy kitartó legyek.

Tátámnak egy éjenn megjelent egy férfiú álmában. Angyal kellett legyen, ki vót és megmondotta, hogy meg kell engedjenek nekem.

Akkor Tátém megmondotta Katinak:

— Békéje kell hagynunk Ilanának! Így akarja a Jóisten. Hagyjunk békéje!

TEVÉKENYSÉGE

JÓSLÁS

Tátémval etettük a malacokat. Mondottam:

— Tátém! Láss-e ezt a malackát?

— Igen én!

— Na nemsokára ezt el kell vágni!

E vót a hétnek a kezdetjén, de a fogyatékján, csütörtökön el kellett vágja tátám a malackát. Megszomorodott tátám.

Aztán mondottam:

— Tátám, lássa-e ezt a fejér bornyúcskát? Elmenyünk kapálni Pisztyiváléba, de hát valaki itthon kell maradjon, mert nem éri meg a nyócat, hét órákor s félkor a bornyúcskánknak el kell vágják a nyakát. Elmentünk kapálni és kapálgattunk ottágyan s nem hoztam elé többet. Miután aztán elvégzettünk a darabon, visszatértünk. Nem mondtam semmit az úton tátémnak. Béjöttünk, nénim elészökött és mondotta:

— Nahát! El kellett vágjuk a fejér bornyúcskát.

Három bornyúcskánk vót. Vót sárig egy, vót fejér és egy vereske.

— Elvágta a szomszéd ember — mondotta s bévitte tátámot s mutatta.

— Ezt mondotta Ilana, de nem hittem, hogy ez megtörténik.

Mutították most, hogy nagy földingás lesz és sok világ, melyikek vannak az emeletekbe, nagy emeletekbe sokan le lesznek hullva. A nagy emeletek, ezek a blokkok — tudja —! Amikor lesz a bomba elhintése, met nagy verekedés lesz és nagy bombák elhintése, akkor meg fog rázódni a föld. Ezt mondták. A legkönynyebben el tudnak szabadulni, ha vannak pincék a föld alatt, me abba nem fog belé sem a füst — me láttam a füstöt, amelyik elfogja az eget, felfelé keresett és az nem fog belé a földbe, me mind felfelé siet, az áer viszi felfelé és azon ától el tudnak szabadulni attól es.

Még más es, az emeletek lezurrannak és mind lehullnak, hát el tudnak szabadulni, hogy nem fogja megölni. Azétt jobb lesz, melyikeknek lesz üdejik és lesz módjik és leszen hova elbujjanak, me nagy zajongás leszen, sok világ elvesz.

En kikerem a mi országunk számára és kértem Magyarországra es, de még feleletet Magyarországra nem fogtam, nem kaptam. Méges bízom Szűzanya Máriában, mert Magyarország királynéja, Szent Erzsébet ától még könyörgök ennek a novembernek a hónapjába, Szent Erzsébet mikor esik, fogadom, hogy imádkozom Magyarországnak az ótalmazására, hogy ne legyen sértve úgy. Az idő ától, mikor ez megtörténik, azok a napok nincsenek megmondval, sem az esztendő kiadval pontosan. Mikor tavaszra értem, hogy börtöket tartsak — ki kellett tartsam a negyven napot esent — ebben megszólítottak és eszket megmondták, de a Jóistennek a napjait és az óráit nem tudjuk mi felszámolni.

Kérem szépen, mennyecskét, ha lehet, ha beléiratódik és megtartódik es, aki esztán meghallja es, tiszta szível gondója el ezt, mit a Jóistennek a kegyelme engedte, hogy kiadjam.

Nagy zajongás fog lenni, met én láttam, amikor az emeletek lehulltak, hogy mi világ sikolytozott látomásomban, hogy mennyen vótak, hogy meghóttak. Számlálhatatlan! És mennyen vótak úgy, hogy sikolytoztak, csak hogy kezik, lábik el vót törvel és nem tudtak kijönni onnét a falak alól, met lezúgott az emelet és látomásomba megmutatódott, hogy mi történt alatta. Me a látomásomba bé tudtam látni úgy, me Jézus akarta, Jóisten, Mária, hogy meglássam, hogy mi történt alatta. Ez következik. Ha most nem, akkor jövendőbe, méges meg kell történjék, me aztán lesz egy akó, egy pásztor, melyikbe meg kell térjen az egész világ, fejet kell hajtson a Jóisten kegyelmiétt.

Most erre az esztendőre nem történt az, mint a Jóisten akarta, megjelentette vót. Igen! De méges bízom a Jóistennek a kegyelmiből, hogy az én szeretetem tovább es menyen. Ó nem késik, hogy bételjesedjék az ó szent akarátja. Nem es siet, nem es késik, me Jóisten örökös és van mikor neki!

KAPCSOLAT AZ ELHUNYTAKKAL

En hamarább mondtam a hóttakról, hóttakról beszélgettem. Egy asszonnak megmondottam, hogy az emberinek kellene egy ing s egy gaga, me csórén van. Ez az ember háburúba vót elveszve, most negyvenhárom-négybe, mikor vót ez a Ruszország háburúja. Akkor vót elveszvel a háburúba. Elvótam látomásba, beszélgettem avval a lélekvel és aszondotta, hogy mondjam meg a fejrénepinek, az asszonyának. Megmondotta a nevit, hogy ő kicsuda. Ez vót Miklós János, véreje vót Miklós An-

tinak. Aszondotta, hogy a feleségít ugyes mongyák, hogy Kicsi Kata, met kicsike az a fejjérép. Én megmondottam a fejjérépinek és az aszondotta, hogy megteszi, de hát nemsokára fogott kacagni ingemet.

Egy asszonnak meghótt a tizennégy esztendő lejánkája. Eljött, hogy nézzem meg, mi van véle. Én megkérdettem a lejánt. Mondja nekem a leján, hogy erőst nagy szenvedésbe van, me mikor vót az átállás, akkor csak a román misékre ment el, mikor magyarul vót a prégyikáció, nem.

Mondom az anyjának:

— Néni Marika! Fizessen miséket Marikacskaétt, me erőst nagy szenvedésbe van.

Az asszony erőst megharagutt, me — aszonnya — az ő lejánnya tisztaságba hótt meg s erőst hamar bėjut a mennybe. S nem hitte, aszonta megtép.

Imá nem beszélgetek a hóttakról, lemondtam róla, mosmá imádkozok az anyaszentegyház egységéett. Krisztusnak mondtam, hogy adjon más rendelést nekem.

KAPCSOLATTEREMTÉS ISMERT ÉS ISMERETLEN ÉLŐ EMBEREKKEL, LÁTOGATÁSOK LÁTOMÁSBAN

Láttam azt, hogy börtönbe vót a páterom. Látomásba láttam meg, hogy mit csinálnak odabé. Láttam egy rendbe, hogy jöttek ki az ajtón s kárinkodtak a börtönbe való emberek. Szólt Gyergyina páter:

— Ne māj kárinkodjatok, az Űristent ne bántsátok!

Szent kereszt napja vót s ők szídták az Istent. Olyan szépen beszélt véllik, hogy a szíviket meghajtotta. Nekem mondtotta az angyalom, hogy ha ő ide nem jött lenne, akkor neki nem lett lenne az, hogy ezt megtegye.

Egyszer felkerestem látomásba az ispotályba es. Jártam látomásba Franciaországba misére. Arca Szent Johannának neve napja vót s én elvótam erre a misére. Énekelték, csak az Isten tudta, ki vót ez a leányocska. Magyarországon es vótam egy izibe látomásba, nyámjaim vannak ott Jánó hegvein, me az én nagyapókám onnan van beszármazva. Keccer jártam látomásba Bukarestbe. Még nem jártam úgy járásba.

Az úgy történt, hogy ő avval a szándékval jött, hogy beszélgessen egyvel, amelyik tud másvilágról mondani. Én méltó nem vótam erre, de jött Szent Anna akkor tájba s mondották nekem, hogy menjek el a templomba, miután a nyámokot elcsapom és meglátom a templomba azt a papot, melyikkel kell beszélgessek. Arról tudom meg, hogy fog imádkozni s osztán megcsókolja a két kezét, melyik van az oltárunk alatt. Két kéz s közte van a kereszt! Ez azt teszi, az egyik az Űrjézus keze és a másik a Szent Ferenc keze. Met Szent Ferenc feltartotta az Űrjézusnak a hitjít, a keresztet, met azt jelenti a kereszt, hogy a hitjít. Azokat megcsókolja és akkor kell beszélgessek. Megláltam, hogy megcsókolta, pedig megremekedett, hogy megláltam, hogy bémentem a templomba, mintha megszégyellette lenne, hogy ő megcsókolja, de méges megtette. Úgy, ahogy vót a szándékába. Imádkozott jobb felől az ótárnál. Miután elvégzette az imádságot, elment és megcsókolta a közepinél az oltárnak, béhajlott és megcsókolta azt a két kezét. Akkor én megszólítottam őt. Aszondottam:

— Anti bácsi! — Miklós Antinak. — Kell beszéljünk ketten! És kimentünk küjel a templomnak és fogtunk beszélgetni.

Annyat beszélgettünk ketten, hogy nem végzettem el akkor tájban, hogy menyívet láttam, hogy mi történt, hogy vót látomásom és még más este es eljött tátémhoz, hogy beszélgessünk. Attól fogva aztán még megláltam mikor osztán ment haza s még eccer, hogy lebetegedett, imán máccor, hogy meggyult az istállójik és megláltam, hogy milyen szumurú vót. Így akarta a Jóisten.

Neki es vót kiadása, hogy kellett beszélgessen, me evvel a szándékval jött s akkor ő kész vót, hogy elhallgasson.

El vótam a püspökségre és azután el vótam a páterhoz, melyik vezérelt. A páter nem akart megsegíteni és vezérelni többé. Mikor jöttem vissza, felültem Bákóba a vonatba, szumurú vótam, hogy olyan szumurúság fogta el a szívemet, hogy nem foglalkozik az a páterom többet velem eléfelé.

Mikor osztá jöttem, imádkoztam, há megláttam a boldogságos Szűz Máriát. Úgy, ahogy vótam a vonatban, én vótam fejlől és alól felől tetszett, napjövet felé. Nem tetszett a vagon, hanem úgy vót, mintha az eget láttam lenne, mintha sugarlatok lettek vóna, úgy mint a fátimai gyermekeknek, hogy látszódott. Szűz Máriát ahogy látták, úgy láttam én is. Össze vótak fogval a kezei imádságba és a sugarlatokon átol láttam, napi sugarlatok vótak körülte. Ezután megvigasztalódott az én szívem, bíztam esent.

A Jóisten gondot visel rejám és más pátert rendel. Hazajöttem ezután és fogtam imádkozni, hogy világosítsa ki. Sok üdö kellett, majdnem két esztendőt imádkoztam és azután rendelt a Jóisten más pátert. Ez a más páter — úgy híják, hogy Péter — vezérel most és gondot visel úgy, hogy közön-közön beszélgetünk. Aval biztatgat ő es, hogy látomásai vannak neki es. Úgy, hogy mikor Lujzi Kalugerába elmentem, hogy beszélgessek véle azt kérlette, hogy hogy tudtam én, hogy ezt a gúnyát vegyem fel, me ő meglátott vón álmába, hogy melyen gúnyába menyek a búcsúra. Csudálkozott, erőst. Én aszondottam, ez megtörtént én véllem es.

KÜLDETÉSE

FELKÉSZÍTÉS A KÜLDETÉSRE

Krisztus gyűrűje

Az Úrjézus adott nekem egy gyűrűt, aszondotta, hogy nyírásza gyűrű ez. Azt mondotta, hogy mostanig nem üsmernek ingemet, met még akkor nem üsmertek majtjg senki. Ő úgy akar, hogy meg legyek üsmerve és vegyem el ezt a gyűrűt és a kezembe adta. Mondottam neki:

— Nem tudom, hogy melyik ujjamban hordojzam, mert én soha nem akartam gyűrűt hordojzni a kezembe, nem es akartam nezní, hogy hol hordojzák, melyik ujjikba hordojzák.

Azt mondotta az Úrjézus, én majd nem úgy fogom hordojzni mint a többi nyírászák, hanem így fogom hordojzni a jobb kezemnek a mutitőujjában. Mások nem hordojzák a mutitőujjokban, met más ujjikban hordojzák.

Akkor aszondotta az Úrjézus, hogy így fognak megismerni ingemet, hogy én különötösön fogom hordojzni ezt a gyűrűt.

A szűz korona megmutatása

Egy szép angyal mondotta, hogy menjek, lássam meg, hogy milyen szép helység van a mennyben a szűz leányoknak. Megláttam a szűz koronákat is. Aszondotta az angyal, hogy nekem es van egy koronám ottagyan. Olyan helység a szűzeknek a helyik, hogy még fejérek a falak, fejár a földje, fejár, szép mindenféle és szép fejár rózsákból vannak a kuszurúk csinálva. A fejár ótárta le vót téve a sok kuszurú, melyikkel megkoronázzák a szűz leányokot. Egy koronát levett onnat és a fejembe tette, hogy lássa, hogy megtalál-e a fejem körül és megmondotta, ez öppen neked van készíttel és most csak megpróbáltuk, de milyenkor leteszed a fejár liliont az ótár lábajihoz, akkor evel lesz megkoronázva. Akkor megláttam a fejár liliomszálat a kezembe. A kuszurún azok a szép rózsák ki vótak nyilval és jó búzik volt. Aszondotta az angyal: — Na, mikor ezt a liliont leteszed, akkor fogsz megkoronázódni. Halálom után, mikor meghalok, akkor tesztem le a liliomszálat, az életbe kell hordojzam, me töllem a szűz életet kérték.

Krisztus akarata

Látomásomba mutította az Úrjézus, az ölibe vót egy báránka s mutította, süringette azt a báránkát.

— Lásd meg! — Aszondotta.

Én akkor láttam, süringette a báránkát jobbra es, balra es, fel a lábaival és le a fejével és fityegett a feje. Neztem, hogy a báránka mindig hajtogatta a fejét. Aszondotta az Úrjézus:

— Na! Így kell hajtsd magadat es az én akaratom után.

Azétt kész vagyok, hogy hajtsam a fejemet mindig az ő akaratja teljesedjék véllem. Méltó nem vagyok, de kérem az ő szent erejit s ő megsegít, met ő erős és hatalmas és bételjesedik, ahogy ő akarja.

Az Űr szószólója lesz

Még ezek csak készelmek, készítnek ingemet, hogy mi még jó. Még készítésbe vagyok, met nagy dologra van hiatalásom. Nem tudom most mindent kiadni, meddig bé nem teljesedik az Isten akaratja én véllem. Még a titkot nem tudom jól, csak annyat mondott az őrzőangyalom, hogy ezek mind le lesznek írva és megmutatták a püspököt és a papokat, melykek vótak körültem és kellett kiadjam nekik, amit tudok, hogy leírassák.

Hatvankettőbe meg láttam, hogy hoztak el egy nagy aparátot, melyikkel kiadják azt, amit én láttam és nyújtották a szirmákat és mondtam nekik, hogy mivel dógoznak? Látomásba vót az én házam körül.

Aszondották, hogy úgy akarnak, hogy ezeken a szirmákon elmenjen minden országba és mindenfelől ez, amit az Úrjézus mutított nekem és kiadott. Én nem vagyok méltó erre, de az Istennek a hatalma nagyobb és amit akar ő, kész vagyok, hogy bételjesítem, mit lehet mindent.

SZÓJEGYZÉK

ablon	pincebejárat
alítsam le	oltsam el
apparát	szerkezet
apóka	nagyapa
bánkák	padok
bék	zseblámpa
bélükkentem	bezöttyentem
belegátáját	torkát
buzdra	ajak
bingó	bimbó
csingulálták	tépázták
csóré	meztelen, csupasz
csukorra	teljesen (itt)
csukorta	csoport
degenyeg	kocsikenőcs
durált	kitett, eltartott
erőst	nagyon
esent	ismét
esszeccsikeredve	kinjában összegörnyedve
fata	nagyleányok szoknyaviselete
felfatázni	nagyleányosan öltöztetni
felhágtak	felmásztak
fejérnép	asszony, leány
ficfa	fűzfa
folytak bé	özönlöttek be
galuska	töltöttkáposztához hasonló módon készült étel (szőlőlevél, kukoricakása, szalonna és hagyma)

gagya
 göröbölték
 gúnya
 guzsalyoskodás
 gretár
 harmadik rendet
 hátat sűrit
 hektárba
 híreljem meg
 hiutt
 ispotály
 kirekesztette az eszit
 krákocska
 lapí
 lezurrannak
 liváda
 majmuca
 majtig
 málé
 mámé
 maskurálta
 megjön
 megkeccerítette
 megkujakolt
 metrára
 minden módú
 mond
 ne máj
 nem kaptam hírt
 nuntások
 nyámok
 nyírásza
 odály
 ográda
 pakurilla
 purgator
 rokolya
 savanyólé
 sárig
 süringet
 szerelmetesen hordoztam magamot
 szemeimet nem tudtam hordozni
 szirmák
 szóba
 táté
 tesznek szót
 tötés
 trépcséken
 tudó
 vackorfa
 vette kacagságra
 vigyázkodtam
 vigyítsük
 vivora

gatya
 gereblyézték
 ruha, öltözék
 udvaroltatás, udvarlás
 hússütő rostély
 harmadszor
 hátat fordít
 földre, mezőre (itt)
 mondjam el
 hívott
 kórház
 megbolondította
 ágacska, gallyacska
 levél
 leomlanak
 fásor, gyümölcsös
 majom
 majdnem vagy majd
 kukoricaliszból főtt étel
 anya
 festette
 meggyógyul
 megkészerzte
 megvert ököllel
 méterre
 mindenféle
 (itt) a halott túlvilági állapotáról tájékoztat
 ne még
 nem vettem észre
 lakodalmások
 rokonok
 menyasszony
 szoba
 udvar
 pakura, nyersolaj
 purgatórium
 köntös, ruha
 savanyú káposzta leve
 sárga
 forgat
 kedves voltam
 szemeimet nem tudtam nyitva tartani
 drótok
 tűzhely
 apa
 rágalmaznak
 nyitott folyosó
 lépcsőkön
 aki tud földöntúli dolgokról, lényekről,
 halottak lelkeivel kapcsolatot tud teremteni
 körtefa
 kinevette
 nézelődtem
 vegyítsük, keverjük
 hegedű

Moldvai csángó népművészet

Miközben hozzá nem értő, vagy kétes szándékú szerzők a tényeket messze elkerülve téves elméleteket igyekeznek gyártani a moldvai csángók eredetére vonatkozóan, Romániában a tudományos élet képviselői is hallatták szavukat. Imponáló méretű, több mint félszáz ív terjedelmű könyvben jelentette meg csaknem három évtizedes kutatómunkájának eredményét az a szerzői hármas, akikről nem először kapunk átfogó és megalapozott összefoglalást a romániai magyarság egy-egy tájegységének népművészetéről. Tudatosan szervezett gyűjtő- és publikáló tevékenységük legújabb termése kiemelkedő helyet foglal el ebben a sorban, hiszen a moldvai csángókról van szó, a legkeletibb, legelfeledettebb, legtöbbször szenvedett s ugyanakkor művelődéstörténetünk legarchaikusabb rétegeit őrző magyar népcsoportról.

A könyv öt nagyobb részre tagolódik. Az első a településsel, a telekkel, valamint a házzal és az építkezéssel, a második a lakásbelsővel (tűzelőhellyel, a bútorokkal) és a lakáshasználattal, a harmadik a fazekassággal, elsősorban a gorzafalvi fazekasok tevékenységével foglalkozik. Mindhárom fejezet dr. Kós Károly munkája. A negyedik rész szerzője Szentimrei Judit, témája pedig a textilfélék nyersanyagainak (elsősorban a kendernek és gyapjúnak) feldolgozása, a szőttek és a varrottak — külön a bőrhímzések — készítésének módja. Az ötödik rész az öltözetet tárgyalja, végighaladva az alsó és felső ruházaton, a lábbelin és az ékítményeken, embernél és asszonynál egyaránt. Ezt a fejezetet dr. Nagy Jenő írta.

A kutatómunka gerincét az 1953 nyarán gyűjtött anyag jelentette, vagyis a népet olyan jelenségeit sikerült számba venni és papírra vetni, amiket ma már aligha találunk meg a moldvai magyarok körében. A kutatás elsősorban Bogdánfalván történt s ehhez gyűjtötték hozzá a többi falu anyagát. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a könyvben közölteknek mintegy fele erről a Bákótól délre, a Szeret jobb partján fekvő magyar településről származik. Ebből következik, hogy a szerzők sajnálatos módon nem élhettek az árnyaltabb földrajzi összehasonlítás módszerének lehetőségével, ami pedig igen fontos lenne a moldvai csángómagyarok területi tagolódásának vizsgálata szempontjából. Így is kiderül ugyan a könyvből, hogy mennyire sokszínű és változatos a moldvai magyarság, éppen ezért nagyon hiányoznak az olyan térképek, amelyek egy-egy téma (jelenség, szó, forma, eljárás stb.) elterjedését mutatnák be.

A moldvai magyarok a történelem során, a XII.-től a XVIII. századig folyamatosan kerültek a Kárpátokon belüli területre (Magyarföldről) jelenlegi lakóhelyükre. A magyarság törzsetől elkülönülve, számukra idegen környezetben különösképpen megőrizték műveltségüknek azokat az elemeit, amelyeket *elcsángolásukkor* magukkal vittek. Ez a műveltség azonban pontosan mutatja az irányt is, ahonnan vették. „A csángó ház beosztásának a székely házával lényegében azonos belső fejlődése kb. 100 éve szakadt meg” — olvashatjuk a könyvben.

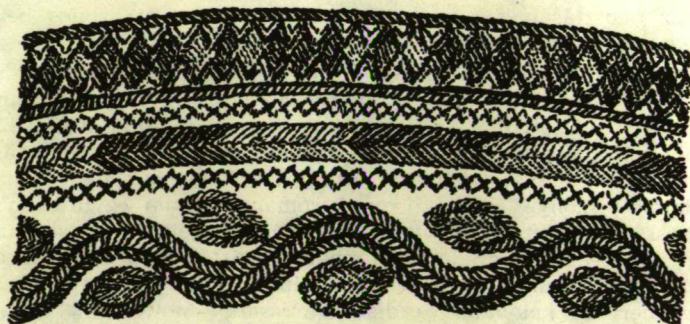
Az őket szorosan körülvevő idegen etnikai hatások természetesen nem múltak el nyomtalanul. Például a moldvai — elsősorban gorzafalvi — csángómagyar fazekasok „mesterségi tudásában a székely hagyományok folytatását figyelhetjük meg, de mint a Moldvába került magyar lakosság népi kultúrájának sok más jelenségét, a fazekasságot is a moldvai környezet egyes régi hagyományokat konzerváló gazdasági-társadalmi viszonyai és a környező román etnikum együttes hatása jellegzetesen csángóssá alakította. „Művelődésünk más rétegeit — elsősorban a kevésbé anyagi jellegűeket — annál eredetibb formában őrizték meg számunkra a moldvai magyarok. Így, „ha a varrottas párnákból kiindulva, a vászón, majd a bőr ruhadarabok megismert funkcionális és díszítővarrásait, -motívumait összehasonlítjuk, népi hímzőkultúránk igen kevésbé kezdeti láncszemeire bukkanhatunk”.

Általános jelenség, hogy az etnikum szélére sodródott népcsoportok mindig ha-

gyományörzöbbek, a műveltség régiesebb rétegeit hordozzák, mint a beljebb élők. A moldvai magyaroknál ez a jellegzetesség különösen erősen érződik, hiszen nem csak nyelvi, etnikai és vallási szempontból élnek idegen környezetben — a legké-
sőbbben érkezettek is — több évszázadon át, de magas, nehezen áthatolható hegy-
láncok, a huszadik századig pedig országhatár is elválasztotta őket a Kárpátokon
belüli magyarságtól. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Moldva 1864-ig a
Török birodalom része volt, amely nemcsak a gazdasági, a szellemi állapotokat is
meglehetősen konzerválta. De talán a legfontosabb az a körülmény, hogy a moldvai
magyaroknak — az 1949-től 1958-ig tartó néhány esztendő leszámítva — soha nem
volt magyar iskolájuk, így természetesen magyar értelmiségük sem, anyanyelvüket
tekintve tehát mind a mai napig a szóbeliség állapotában élnek, műveltségük a száj-
hagyományozódás útján, apáról fiúra, anyáról leányra öröklődött. Továbbá: „Hiány-
zott itt a falvakban az a kiemelkedett, mozgékonyabb, módosabb és tanultabb ré-
teg, amely más vidékeken oly természetes módon töltötte be szerepét a magaskul-
túrának az iskolázott műveltség értékeinek a parasztság felé való közvetítésében.”

Ritka és értékes kincsek gyűjteménye tehát ez a könyv, népi kultúránk meg-
elevenedett rétegeit leheljük fel benne. Bárcsak felölelhette volna a moldvai csán-
gómagyarok néprajzának többi területét is. (Kriterion.)

HALÁSZ PÉTER

CSANGO MOTÍVUM

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

32.

FÖLKELO CSILLAG

Balassi János szökésének idején a török seregek éppen a bányavárosok ellen vonultak, ami sokasította riadalmát a királynak. Beigazolódott, hogy összejátszik a törökkel.

Ment a hajsza a nyoma után.

Alig fújta ki magát a zólyomi várban, máris bányakapitányok érkeztek a kifürkészésére. Azt várták a bányatisztek, hogy elfoglalhatják a várat. De ha benne ül a gazdája, nincs merszük hozzá, örültek, ha irhájukat szabdalás nélkül elhordhatták.

Hanem Balassiék készen álltak a lengyelországi útra.

Két nap múltán már Rymanovban pihengetnek. Nem pihennek az ellenségei. Kamper Ferenc sőfelügyelő parancsnoksága alatt az összes Balassi-birtokot meg-
rakják királyi katonákkal. Különösen Liptóútvárt, Zólyomot meg még hat másikat. Folyik a torozás. Milyen a katona? Eszik, iszik, különösen, ha más fizeti az árát.

Ám hivatalosan semmihez sem szabad nyúlni. Szigorú leltárak készülnek, hiszen a szökött urak elvesztik vagyonukat!

Az inventárium szerény töredéke valami kis ablakot nyit a Balassiak életvitelére: négy hosszú gyalogpuska, két kis gyújtós puska, egy löportartó, egy ezüsttel kiveret kard, egy olasz kétkezes kard, egy pármái pajzs, három magyar kard, egy horvát kétkezes kard, egy török íj nyilakkal, három bádogkesztyű, három aranyozott kard, egy berakott buzogány, két harci dob et cetera.

Csupa fegyverek. És lőszerszámok, sarkantyúk. Kényelmüket szolgáló vagyon alig. Miseruhák, evőeszközök még. Két láda könyv! Három aranykapcsos könyv. Aztán három láda bivalysajt, egy bödön zsír, egy láda viasz, egy láda ólom.

A mágnás ilyen szegénységének bizonyítékát is súlyosbító ténynek állították be a rágalmozók. Az állt emögött, hogy Balassi az igazi vagyontárgyait már régebben kicsempésztette Erdélybe, mert a fejedelem oltalma, a török védelme alá szándékozik már régtől fogva magát adni. Apja bánata az övé. De a sajátja sem könnyű. Anna messzi. Vigasztalják azért kedves lengyel nemesi lányok és menyecskék a szomorúságban is egyre szépülő fiút. Ám alig egy évet mulatnak a magyar hazán kívül, Balassi János arra az elhatározásra jut, hogy visszamegy Révész várába, az Ipoly fölötti kietlen várba, ahová a török föl nem ér, szigetes mivolta révén a király keze el nem ér. Innen aztán, mivel mégis a saját jószágain tartózkodik, elkezd megvédekezni rágalmazói ellen. Menesztli is a leveleit sebes postásokkal. Nem valami fejet hajtó írások ezek, mint inkább a vádak cáfolatai. Nem jön afféle válasz, amelyben valami neszték vehetné fölmentésének. Inkább szemrehányások, amiért a hét bányavárostól vámot szed, elfoglalt várai körül a jobbágyokon behajtatja a dézsmát, tizedet, adókat. Szemrehányások, de még ezek is a jogainak az elismeré-

sét bizonyítják. Pedig a birtokaira vágyakozók nem fogynak ki az argumentumok föltálasában.

A leltározások során Balassi Jánosnak a budai basákkal folytatott levelezéseit is megtalálják. Benne alkudozások, fogolycserék, helységcserék rovádnak föl. Csak-hogy abban a korban a végvárok urai a török tengerrel való érintkezésben nemcsak leveleztek, de egymással személyes kapcsolatokban voltak. A Balassi Jánosra szórt vádak kezdtek megszelidülni, hiszen a visszájára fordultak. Két év alatt odáig fejlődött Miksa és Balassi János között a viszony, hogy a teljes kibékülésre kapott ajánlatot, ha a király óhaját teljesíti. Nevezetesen, amennyiben térden állva bocsánatot kér az udvar előtt, akkor kegyelmet nyer, s visszakapja birtokait.

Persze az uralkodó hajlékonysága mögött az a vágyakozás is élt, hogy valamennyire megnyerje a magyar főurakat ezzel a gesztussal a trónörökös koronázásához. A megkegyelmezést követő pár hónapon belül meg is történt. 1572 szeptemberében Rudolf koronázási ünnepén Balassi Jánost főajtónállóvá, fiát, Bálintot pohárnokká nevezte ki a kegyes király. Volt nagy dínom-dánom. Bálint magyar pásztor-táncsal tűnt ki a nagyúri ünnepség között.

Kölcsönös hűségnyilatkozatok a király meg Balassiék között, aminek értelmében Bálint három évig pohárnokoskodik az udvarnál, apja ajtónállói minőségben szolgál. Hanem a rizsporos haj, a hajlongás, nem áll a természetükben. Ha hajolnak a maguk, az ország érdekében teszik. Bálint fiú nem sokat lesi az uralkodó lépteit. Inkább a vele koros tanult nemesi gyerekek szórakozásait, költői foglalatosságát folytatja, művelt nők köreiben forgolódik. Könyvkereskedők számláit dagasztja, mivel itt hozzájuthat olyan újdonságszámba menő művekhez, melyekhez Zólyomban soha vagy csak nagy időbeli késedelmekkel. Külföldi verses pajzánságokat fordít, de ezekkel egy sorban a zsoltárokkal is szívesen köszörüli költői készültségét.

Otthon az apja váraiba túszul befogott török rabokkal szívesen időzött, hogy nyelvüket, dalait, verseiket megtanulja. Itt, a király várában raboskodó tanult fő törökökkel engedélyt kap a találkozásokra. Nem csupán tanultságával, de emberi érzéseivel tán itt fogalmazza meg először, hogy a török is ember. Ellenség, amikor tömött sorokban, fegyverrel szemben áll. De amikor fogoly, akkor szánandó, vágyakozó, érző személy, akár a magyarok, akik a Jedikulában, s más hírhedett török börtönökben, mint túsók várják sorsuk jobbira fordulását, a megküldött váltságdíj érkezésekor következő szabadulást. S hogy ez mielőbb bekövetkezzen, nyomorgatja a hatalom a rabot. Ujjaiból levágnak, kihúzzák ép fogait, dereselik, talpát verik, olyan rendszerességgel, ahogy reggelente égre kel a nap. Így megy mind a két oldalon. Túl és innen.

Bálint szánakozása keveset enyhíthet sorsukon. Orvost hozhat, élelmet, gyógyírt, de végleges megváltást nem. Amúgy sem nézik jó szemmel érdeklődését. Apja, bár nem kegyetlen ember, elutasítja a török ember mivoltát. Szerinte nem a török találta föl a vereslést. Ő csak eltanulta nála műveltebb népektől, zsidóktól, araboktól, perzsáktól, szépnak találta, élt vele. S közvetíti. Nem a török találta föl a bőrkikészítés módzatait. De szereti, eltanulja, használja, közvetíti a kordovánok, bagariák s egyéb finom bőrneműk készítését.

A finom acélokból való fegyverkészítés találmányát sem tudhatja magáénak, csak fölismeri annak jószágát, hasznosságát, s él vele. A damaszkuszkardok, puskák, pajzsok a mi honunkban úgy tündökölnek, ölnek, mint a török készítmények. Nem, nem! A leigázott népek ismereteinek termékei azok. A török megszereti, megismeri, elveszi, ha kell, erőszakkal. Használja. A török nem keresi a virágok mibenlétét. Békés időszakaiban azért kedveli, a maga környezetében szereti látni. Messzire ellevelez értük. Hozatja tevekaravánokon, ülteti, ápolgatja. Nem szakad bele kertje művelésébe, de örül neki, s mástól sem irigyl, ha örül a szegfűnek, bazsarózsnak, tubarózsnak, tulipánnak. És a rárószárnyon járó jó csilalli arab, perzsa lovakat is magáénak tudja. Azokat annyira, hogy halál halálával hal, aki abból lop vagy vesz keresztény illetéktelen létére.

Az apa óvja a szépségek hajóján szívesen utazó, ellenségeknek is megbocsátó fiút a törököktől. Amúgy is nagy véteknek számít a törökökkel való érintkezés. A törökösség bűne, hitük fölvétele, akár csak megértése nagyon- és fejvesztéssel járhatott a főemberek köreiben.

Inkább azon dolgozik, hogy a fiú itáliai követségekbe kerüljön, művelje magát a finom olasz nyelv ismereteiben, irodalmában. Bálint él ezzel a lehetőséggel.

Amikor a kegyelem hároméves udvari szolgálata kitelt, a marasztalások ellenére sem maradtak ott a Balassiak. A visszacapott birtokaik állapotát, rendbehozását vizitálták, de előttük álltak az új hadivállalkozások. Az uralkodó érdekei azt sürgették, hogy a török védelme alatt virágzó Habsburg-ellenes Erdély az ő bűvkörébe kerüljön, ezért hadak mozduljanak. Életben volt ugyan a szultánnal kötött nyolcéves békeszerződés, de hát azt egyik fél sem tartotta meg igazából. Suba alatt mind a két oldalról fojtogatták egymást a szemben álló seregek. Ha a törökök foglaltak el várakat, újabb területeket, arról a szultán nem akart tudni. És fordítva. A béke szent dolog! Hanem azért, mint kicsi határháborúra készülének, seregek szedelőzködnek a Báthory fejedelemmel ellenséges erdélyi főúr, Békes Gáspár királypárti lobogója alá. Annak segedelmére indul a hatszáz katonából álló csapat. A Balassiaknak még mindig akad bizonyítani valójuk a hűség tekintetében. Bálint a huszadik évében jár. Kalandra, csatára is szomjas, a szomorúság is serkenti, apja helyett örömmel áll a csata katonái közé kétszáz lovasával. Mánási fölszereléssel bocsátja seregbe az apja. Félti is, de akarja, hogy Bálint megforgassa magát a csatamezőkön.

Kassa érintésével az Ipoly és Hernád mentén ereszkednek. Itt kis időt nyer Annához beköszönni Tiszaszentmártonba. Harmadik alkalom, amikor egyéb bűvőhelyeiket váltva, itt is találkoznak. Amilyen nagy öröm az együttlét, olyan szomorú a válás:

*Bújdosom mint árva
Idegen országba
Vesztettül, mint zarándok,
Ruhámban setét színt,
Szívemben szörnyű kínt
Viselek én, úgy gyászolok,
Szárnyam nincs, mint néked,
Kin mehetnék véled
Ahhoz, akit óhajtok.*

Fiatal, nem fél a haláltól, bár ha katona, minden puskacsőből, kardhegyről az szémez vele.

A Békes Gáspár seregeihez igyekvő néhány száz lovas a fejedelem seregei Huszt alatt úgy megzsilálják, hogy Bálint a pusztai életét is csak eszméletlen állapotban menekítheti, néhány szolgálja segítségével. Mint sebesülten is megkötözött foglyot, diadalmamorrall vitték a Kővárba, ahol erős őrizet alatt fogja vallatóra Hamássy Kristóf várkapitány. Hanem a felesége, a gyulai kapitány lánya, Kerecsényi Judit Bálint ágya szélére ül, sebeket gyógyítani. Az egyik legszebb nő, akivel költőnk húszéves koráig összeházasodik. Fekete hajú, barna bőrű, sudaras termetű, művelt ember. S gazdag. Hamássy előtt néhány komoly kérője is kerülgette, de mintha valami fátum vagy szándékosság dolgozott volna ellene, a kérők meghaltak a frigy előtt. Hamar elfogyó világ zúgott. Nemcsak a fegyverek, de a ragadványos betegségek, a szándékos mérgezések is pusztítják az életet. Aki élt, s reménye lehetett hozzá, azt éltetik. Kerecsényi Judit mindent megtett a fiúért. Hetekig tartott a gyógyulás, amíg a szép asszony, aki tudott verselni, muzsikálni, énekelni, ezekkel a patikaszerekkel sem szűkmarkúskodott. Buzgó szolgálatait közben Lukrécia szép pajzán históriájából olvasott föl, s talán némely jelenetét annak el is játszották néhányszor. Nem is komorult a szerelem ege egészen addig, míg a szultáni udvar követelni nem kezdte az ifjú mánás kiszolgáltatását.

A Balassi család régtől fogva sok csapást ráért a törökségre. A nevüket is fogvicsorgatva ejtették ki. Most a szultán üzent, ide annak a fenevad családnak a gyerekével! Ha nem is akarta rögtön a fejét leszedni, de fél magyarországnyi váltásdíjat bizonyosan elkövetelt volna érte. Hogyisne. A Balassiak is forgatták, mint a mezei nyulat, a túsznak, váltásdíjért cserélhető foglyokat. Ekkora fogást! De Báthory nem adja. Fél tucát futár, rangos török sarzsi kéri, ijesztgeti a kegyetlen fejedelmet, aki közben utánajár, beszédbe elegyedik Bálinttal, meg is kedveli. Hiszen az esze járásán, mivoltán túl, még rokon is. Báthoryné Sulyok lánya, ahogy Bálint édesanyja.

Gyulafehérváron már mint a családjuk tagját kegyelik a fiút, s hiába minden szultáni parancs, Bálint marad. Vigasztalódik. Volt oka. Anna messzi, most már Judit is hiányzik.

Amikor elválnak, még üzen:

*„Ha szinte érdemem
nincs is arra nekem,
hogy ő engem szeressen,
Csak áldott kezével,
mint szép ereklével
engem mint kórt illessen.”*

Sírva váltak el. Nemcsak az isztambuli szigorúságtól, de Báthory változó kedve sem biztatta a megmaradásában.

Am jóra fordult sorsa. A fejedelem hajlékonyságának láttára az erdélyi nemes ifjak körülfogták a jó kiállású legényt. Nótás, táncos kedvére fölvirradt ismét a szép hajnal. Ugyan féltették a lányos anyák lányaikat előle, akár öreg férjek fiatal feleségeiket. Meg is morogták érte. Talán nem is ok nélkül. Mert a katona, aki deákosan nézi a világot, kétszeres veszedelem a szebbik nem körül. Félteni tőlük, mint a gyertyalángot.

A Losonczy Annát valamennyire feledtető szerelmek fagyott levelű bokrai hamar virágába borultak újra.

A szívügyekben is járatos bölcsész magiszter német, lengyel, tót lányok köreiben szerzett ismereteivel itt is hódít. Igaz, ekkoriban már írásban is megfogalmazza, hogy kardforgatásra, versírára, mulatásra, Vénusz seregeiben örök szolgálatra született. Élt is a tudattal. Az erdélyi 1575–76-os év hódításainak nyoma verseiben maradt.

Hanem éppen itteni mulatásainak idejében nagyot romlott a világ. A török dühös foglalásokat tett apja váraiban. Divény, Kékkő, Végles elveszett. Miközben az uralkodó is szorongatja Balassi Jánost, hogy fia a neki ellenséges fejedelem udvarában a hűségesküt tett pohárnoka, immár nem mint sebesült fogoly, de mint otthonosan mozgó trubadúr fényes életet él. Itt árulás történt!

Árulás nem, annál több. Báthoryt a lengyel trónra ültetik, s a menet fényes kíséretében ott lovagol Bálint. A krakkói koronázási ünnepen mulat, táncol, felejt. Mindig több a felejténivalója. De hát aki Vénus lobogója alá esküszik, az nemcsak ad, de kapja is a sebeket. Viseli. A krakkói dínom-dánom rövid két hónap alatt elül. A lengyelek látni akarják, a híres, erős kezű Báthory hogy számol le ellenségeikkel. Azok pedig nem mások, mint a dancigi poroszok, akik a Hamza-városok göggyével nyelvet öltögettek, zárlatot, blokádot építettek.

Ment is Báthory, csak előbb a lengyel háttérben rakott rendet. Némely ellene lázadó urakat karóba húzatott, pár tucát bárót fölakasztatott, másokat kerékbe tőretett, négyrét vágatott. Erre nézve már Erdélyben nagy gyakorlatot szerzett. Inkább tízzel többet a hóhér kezére adott, mint eggyel kevesebbet. Teremtett is akkora csöndet, a madarak elhallgattak.

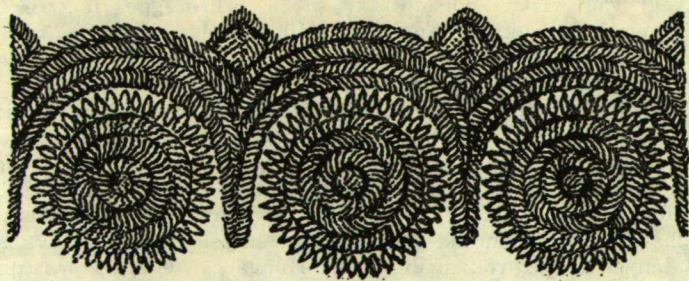
Akkor megindult a dancigiak ellen.

Bálint vele táboroz a Keleti-óceán partján. Írásban maradtak nyomai. Egyébként egy karistolásnyi sebet sem szerzett. Talán, ha tovább időzik. Két levéllel érkezik hozzá a gyorsfutár, hogy de sebes vágtában hazafelé, mert az apját ómiatt a feldühödött uralkodó megint magas színe elé parancsolta, de nem is hagyja el másként már az udvar környezetét, mint fej nélkül.

Ez a levél önmagában elég mozgató erőt tartalmazott Bálint hazaindulásához. De ott volt még Kerecsényi Judit hívása is, aki megözvegyültében Bálintra gondolt.

Apját már holtan találja a gyámul kijelölt unokabátyjának várában. Sokszoros gyász. Vagyona a ravaszsággal vagyont gyűjtő rokon kezére kerül, s vissza már teljes egészében soha. Maradt a Bálinttól nem nagyon idegen vitézi élet.

Bekérvenyezi magát az egri végvárhoz, ahol harminc lovas élén hadnagyoskodik. Eleinte vidám itt az élet. Losonczy Anna itt lakik, mivel a férjeura név szerint a vár parancsnoka. Bálintnak fölsüt a hajnali csillaga. Süssön is már valaki fölött, hiszen Anna is akkora gyászban hordozza sorsát, majd a földre hajlik. Két kicsi lányát valamilyen járvány vitte el, az ura Zágrábban él, évekig nem nyit rájuk ajtót. Bálint vigasztaló szerető. Feledtetni igyekszik kedvesével a szomorúságot, utaznak a tátrai várak kies tájékain. Lakoznak, mulatoznak Jókó várában, Vitencen és szívesen meghúzódnak a mártoni várkastélyban.

CSÁNGÓ MOTÍVUM

RÓNA-TAS ANDRÁS

Östörténetünk és a baskír kérdés

A JURMATIAK TÖRTÉNETE

Valamikor 900 körül, mikor a honfoglaló magyarság nagyobbik része még az új szállásterületek birtokbavételével volt elfoglalva, s kisebb csoportjai észak-itáliai kalandozásokban próbálták ki erejüket, Dado verduni püspök egy levelet kapott, melynek szerzője többek között elmondja, hogy valaha borzasztó éhínség támadta meg a Pannóniában, Isztriában és Illíriában lakó népeket, mire fejedelmek elrendelték, hogy akikre az éhhalál vár, azokat úzzák ki a pusztába. Ezek közül az erősebbek eljutottak a Maeotis vidékéig, ott mérhetetlen sokasággá szaporodtak, és „a kiállott éhségről *hungroknak* nevezték őket”. Azt hiszem, ez az első, a magyarság őstörténetére vonatkozó ismeretes idegen elmélet, amely mögött nem nehéz felfedezni a német szerzőt. Ennek nyelvében ugyanis a mai német nyelvben *Hunger*-nak hangzó és „éhség” jelentésű szó akkor, ófelnémet alakjában *hungarnak* hangzott. Nem érdektelen ennek az őstörténeti „elméletnek” kettős célzatossága sem, hiszen egyfelől a népnévünket németnek minősíti, s ezzel el is helyezett minket a germán népek rendszerében, ékes alátámasztásául a még csak születőben levő hatalmi igényeknek — hiszen éppen csak megjelentünk a keleti frank birodalom határain —, de egyben minősít is, hiszen nem a dicső fejedelmek, hanem az éhező, szegény aljanép messzire szakadt, s onnan visszamerészkedett utódainak minősíti a magyarságot. Mindezt pedig „tudományos” érveléssel támasztja alá, hiszen *Hungarus* nevünk ilyen világos etimológiája után ki kételkedhet elméletének helyességében?

Néhány emberöltővel később IV. Henrik német király gyámjai Mainzban elhatározták, hogy I. András fiát, Salamont segítik Magyarország trónjára, szemben I. Béla fiaival, Gézával, Lászlóval és Lamberttel. A német terv sikerrel járt, Béla fiai Lengyelországba menekülnek, s a német fegyverek segítségével Salamont Székesfehérvárott 1063-ban királlyá koronázták. Az újdonsült király anyja, I. András özvegye, érthető okokból hálásnak mutatkozott, és II. Ottó bajor hercegnek egy gyönyörű kardot ajándékozott. Úgy látszik azonban, hogy a kard mint remekművű fegyver nem volt elegendő érték, ezért azt egy történeti értékkel is fel kellett ruházni. Az özvegy vagy tanácsadói elhitették a bajor herceggel, hogy ez nem közönséges kard, hanem magának Attilának a kardja. Ezzel egyszerre tanúsították, hogy az Árpád-ház (persze csak András és Salamon) Attila jogos utóda, s hogy a kard átadásával mintegy képtelenesen a hűbériséget is vállalják. Míg az előbbieken a magyarság eredetéről gyártott első idegen elmélettel találkozunk, „Attila kardjának” említése, amelynek persze ténylegesen semmi köze nem volt a hun vezérhez, a magyar őstörténet első, a forrásokban is megragadható hazai változata, amely azután ősgesztánkban és későbbi krónikaíróinknál gondos kidolgozásban részesült.

E két példát a kínálkozó sok közül azért emeltem ki, mert mintegy őstípusokként is felfoghatók. Közös bennük, hogy az őstörténetet jogigazoló érvként adják elő, hogy a valós tények (magyarok megjelenése, *Hungarus* neve, a kard átadása) mellé konstruált magyarázatot fűznek, és az elbeszélés ezáltal válik érdekmegevalósítást elősegítő koncepcióvá.

Bár természetesen nem érdektelen, hogy a német szerzetes, illetve Salamon anyja igaznak tartotta történetét, vagy a „lehetett így is” megengedő-felmentő formulájával áltatta magát, vagy esetleg tudta, hogy nem igaz állítást bocsát közre egy jónak vélt ügyért, mondom, mindez nem érdektelen, mégis fontosabb az, hogy milyen sok közös van a két történet szerkezetében. Mindkét esetben két nép egyenlőtlen viszonyának igazolása érdekében jön létre a konstrukció, és mindkét esetben belső ellentmondásokkal terhes. A német szerzetes számára a „rokon” és „idegen” ellentmondását kellett feloldani, míg Salamon anyjának egyszerre kellett fiát a világ ura és ostroma utódjának vallani, de egyben elfogadni alávetettségét pártfogójával szemben. Az őstörténeti konstrukciók többnyire a valódi vagy vélt győző ellentmondások ideologikus feloldásának érdekében jönnek létre.

Mindezt azért bocsátottam előre, mert nemcsak elmúlt, hanem mai problémának is látom. Nálunk, közelünkben és távol tőlünk mintha újratermelődnének az őstörténeti kényszerképzetek. Újra felerősödnek a köznapitudatban, eget és jobb sorsra érdemes nyomdafestéket kérnek és néha kapnak a dilettáns tudóskodások. S a jobb hallásúak a tudományos viták háttérzajában is észrevehetik a tudomány természetétől idegen zörejeket. Nehéz mellettük szó nélkül elmenni, de alig kecsegtet reménnyel vitába szállni velük. A józan érvelés csak józan érvekkel szemben hatékony. A tudós számára járhatóbb útnak tűnik, ha kutatásainak eredményét teszi le a közönség asztalára, ezzel jelezve, hogy a kérdés hallgatással és elhallgatással nem oldható meg, hogy bízik abban, hogy a kritikus módszerességgel feltárt valóság saját erejénél fogva hosszabb vagy rövidebb távon nemcsak a tudomány szűk és néha beszűkülő köreiben hat, hanem azon túl is a közgondolkodást formálja.

A magyar őstörténet kutatói azért vannak nehéz helyzetben, mert honfoglalás kor előtti történelmükre vonatkozóan viszonylag kevés a közvetlen és igen gazdag a közvetett forrásanyag. Ehhez többféleképpen lehet közeledni. Van, aki a már régóta ismert adatokat új — vagy újnak tűnő — rendszerbe állítja, mások a már ismert adatokat a tudomány újabb eredményeinek fényében az eddiginél alaposabb vizsgálat alá veszik, és a részletek kinagyításával ellenőrzik eddigi ismereteink helyességét, s persze nem ritka az az eset sem, amikor egy új adatot vonnak be a kutatásba. Ezeknek a, persze sohasem tisztán jelentkező, különböző megközelítéseknek egyaránt megvan a maga jogosultsága, s eredményeik kritikai vizsgálata segíti beépülésüket a tudományos ismeretrendszerbe.

A következőkben egy új forrást szeretnék ismertetni. A baskír—magyar kérdés a középkor óta izgatja a magyar nép eredetével foglalkozókat. Ismeretes, hogy a IX. századtól kezdve egymástól független forráscsoportokban újra és újra találkozunk azzal, hogy a baskirokat és a magyarokat azonosnak tartják.

Már a magyar őstörténet egyik legfontosabb forrása, a X. század közepén működött bokharai miniszter, Dzsajháni, *madzsaroknak* nevezi a honfoglalás kor előtti magyarokat. Nem tudni, hogy ezt IX. századi forrásból merítette-e, vagy tőle származik ez az elnevezés. Ezt a névalakot találjuk azonban azoknál az egykorú vagy későbbi szerzőknél, akik Dzsajháni elveszett művéből merítettek (Ibn Ruszta, Gardizi, a Hudud al-Alam című munka és mások). Ugyanakkor a X. századi források egy másik csoportja, így a szintén X. századi Balkhi, illetve az őt követő Isztahri és mások, kétféle baskírokról tudnak, az egyik a volgai bolgároktól keletre, a mai Baskíria déli részén, a másik a bizánci végeknél él. Ez utóbbiak biztosan a honfoglaló magyarok. A baskír népnév korai alakja *badzsagirt*nak hangzott, ugyanabban az időben a mi népnevünk *madzsarnak*. A két népnév hasonló hangzása, a kettő összekeveredése, történeti kapcsolat vagy történeti azonosság — ezek azok a válaszok, amelyeket eddig e kérdésben a kutatók adtak.

Ugyanakkor az adatok egyik csoportja egyértelműen arra utal, hogy a mai Baskíria területén magyar nyelvű és nevű csoport élt. Ezt nemcsak a sokat idézett Julianus-féle beszámolóból tudjuk, hanem jelentős középkori utazóktól is, akiknek értesülései nagyrészt közvetettek voltak, de míg Julianus nem említi a baskirokat, csak a magyarokat, Plano Carpini, Rubruk és mások kifejezetten azonosítják a

volgai baskírokat és magyarokat, miközben Rubruk megmondja, hogy az idevonatkozó értesüléseit a tatárjárás előtt ott járt domonkosrendi szerzetesektől vette, tehát Julianusék tudósításából.

Másfelől baskírnak nevezik a Kárpát-medencében élő magyarokat is. A spanyolországi mór birodalomban született Abu Hamid 1153-ban a volgai bolgár—baskír területről érkezett hazánkba, ahol három évig tartózkodott. Az országot *Unkurijá*-nak hívja, amelyben a baskírok laknak. II. Gézát a baskírok uralkodójának nevezi, akinek a címe *kirali*, minden félreértés kizárható tehát.

A Baskíriában élő és magyar nyelvet beszélő csoportokról az utolsó adatunk a XVII. századból való, jezsuita szerzetesek jelentéséből. Persze nem gondolhatunk arra, hogy ez a baskíriai magyar csoport valami ősi, romlatlanul megőrzött magyar nyelvet beszélt, s azt sem hihetjük, hogy egy Magyarországról a XIII., a XIV. vagy éppen a XVII. században odakerült szerzetes úgy értette az ottani magyarokat, ahogy, mondjuk egy dunántúli parasztlembert a csángókat. A nemegyszer elhangzó túlzott szkepticizmus azonban már azért sem tartható, mert van egy világos párhuzamunk. A gótoknak egyik csoportja az i. sz. III. században a Krím félszigetre vonult, és egészen a XVII. századig vannak feljegyzések arról, hogy egy némettel rokon nyelvet beszéltek. Ugyanaz a Rubruk, aki a baskíriai magyarokról beszámol, megemlíti a krími gótokat is, „akiknek nyelve német”. Itt azonban szerencsésebb helyzetben vagyunk, ugyanis I. Ferdinánd császár flamand követe, Busbecq 1562-ben írt levelében nemcsak elmondja, hogy Konstantinápolyban két krími követtel találkozott, akik közül az egyik tudott krími gótul, hanem több mint száz szót is lejegyzett tőle latin fordítással. Ezt az anyagot a szakemberek gondos vizsgálata hitelesnek minősítette. A Krím félszigetet 1436 és 1452 között meglátogató Josafát Barbaro velencei kereskedő azt írja a krími gótok nyelvéről, hogy az úgy hasonlít a némethez, mint ahogy a friuli és firenzei nyelvjárások egymáshoz. Ezt Barbaro onnan tudta, hogy volt egy német szolgája, aki tudott beszélni velük „és egészen jól megértették egymást”. Persze Barbaro hasonlata is elnagyolt, és Busbecq anyaga világosan mutatja az egyezéseket és különbségeket. Nagyjából azonos lehetett a helyzet a baskíriai magyarokkal is.

Azon véleményekkel szemben, amelyek a baskíriai magyar csoport létét a magyar szerzetesek egymásnak hagyományozott de alaptalan híresztelésének tartják, több tényt is felsorolhatunk. A XIV. századi perzsa történétíró, Rasiduddin is megemlíti a Volga-vidéki madzsárokat, s ottlétükről tanúskodnak azok a helynevek, amelyek ma Modzsar és Mudzsar alakban megtalálhatók.

Utoljára említsem azt a már a századforduló óta ismert tényt, hogy a baskírok között előfordul a Jurmati és a Jenej törzsnév, amely a magyar Gyarmat és Jenő törzsnévünkkel azonos. A helynevekben ma szereplő *o* illetve *u* a *modzsar*, *mudzsar* alakokban ugyanolyan szabályos fejlemény, mint a Gyarmat *a* hangjával szemben a Jurmati *u*-ja. A baskír minden idegen *gy* vagy *dzs* hangot *j* hanggal helyettesített, így a két népcsoport névegyezése kétségtelen, s az most itt nem érdekel bennünket, hogy végső fokon milyen eredetűek.

A baskíriai magyarság problémája azért tartozik szorosan a magyar őstörténet kérdései közé, mert a tőlük való elválás biztosan a honfoglalás kor előtt történt, ha ennek helye és pontos ideje vita tárgya is lehet. Már önmagában véve az a tény, hogy ennek a csoportnak is volt *madzsar* népnéve, utal arra, hogy a magyar etnikum önálló önnevezéssel rendelkezett jóval a honfoglalás kor előtt, s így közvetve ez népnévünk, s ennek révén etnikai önállóságunk eddig ismert legkorábbi biztos adata.

Érthető tehát, hogy a Jurmati törzs története különös érdeklődésre tarthat számot. E törzsi-nemzetiségi csoportoknak mindig volt saját történetük. A mohamedán világban is szokás volt az eredet, a „családfa” számon tartása. Ezt a műfajt a mohamedán török népek arab eredetű szóval *sedzszerének* nevezik (arab *sadzszara* „fa”, *sadzszara an-nasab* „geneológiai fa”, ősök története). A kiváló baskír tudós, R. G. Kuzeev 1960-ban Ufában kiadott művében (Baskírszkie sedzsere) hasonló kiadás-

ban közölte a mai baskíriai Jurmati törzs sedzseréjét, annak baskír és orosz fordításával. Az alábbiakban közreadott fordításom az eredeti arab írásos török szöveg alapján készült a szélesebb olvasóközönség számára. Az eredeti szöveget és filológiai-kritikai kiadását szakfolyóiratban fogom közzétenni, de úgy gondoltam, hogy annak megjelenéséig is érdeklődésre tarthat számot. A szövegben előforduló személynév- és helyneveket a mai baskír kiejtés szerint írtam le. Maga a szöveg eredetije a XVI. századból származik, annak, úgy tűnik, eléggé hű másolata, a másoló inkább kihagyhatott az eredetiből, mint hozzátett vagy lényegesen torzított. A szövegnek az eredetiben nincs címe.

A szövegben az évszámok a mohamedán időszámítás szerint vannak megadva, ilyenkor zárójelben közlöm a mi időszámításunk megfelelő éveit. Mivel a mohamedán év és a keresztény év nem esik egybe, többnyire két keresztény évszám szerepel.

A BASKÍR JURMATI TÖRZS TÖRTÉNETE

Legyenek ismertté azok a kánok, akik Dzsingisz kán ideje óta voltak! A nemes jurmatiai fiai közül volt egy Tuhai Segali bij, akinek nemzetsége nagyszámú volt, és ezért az egész nép bijként tisztelte. Ezen a területen a régi időkben a nogajok éltek, akik a Zej és a Sisma folyók partjain vándoroltak rendszeresen. Ezután egyszer csak váratlanul megjelent ezen a vidéken egy kígyó-sárkány. Egy éj és egy nap távolságra lakott. Számtalan év elmúlt, s hiába küzdöttek vele, sok nép elpusztult. Majd a kígyó-sárkány eltűnt és a nép békességben maradt. Ebben az időben Emet Hemet kán uralma alatt éltek. Majd kán kánnal versengett, egyik a másik ellenségévé vált, s elkezdtek kardot emelni. Ebben az időben Dzsembek és Aksak Timer voltak a kánok. A szállás területén nagy lett a szegénység. Minden oldalról ellenség támadt. Emet Hemet kán szállása tönkrement. Az emberek megfogyatkozva menekültek a nagy Idelen túlra, s ott a szállás helyét megásták. Megszálltak pedig a Fekete folyónál. A kán pedig így szólt: „Itt valami történt. Itt egy nép halottai vannak, s a halottak között egy szent volt.” S ahogy mondta nekik, hogy nézzék meg a temetőt, azonnal megvizsgálták. Egy sírkövet láttak, amelyre az volt felírva, hogy Csülkü ata. A kán úgy gondolta, hogy ez az a szent. Ez pedig 811-ben (1408–1409) történt. A kán megparancsolta, hogy ássák ki és nézzék meg a sírt. S mikor megtekintették, egy téglával körülrakott sírt találtak és csodák csodája, egy fekete hajú és piros arcú fiatal ember fekszik ott, mintha élne. Mire a kán így szólt: „Hej Segali bij, a népek között nincs nálad bölcsőbb, legyen ez a föld és víz a te birodalmad, s ennek a szentnek viseld gondját.” Segali bij engedelmeskedett, és a Saldik nevű viz partján felütötte szállását. A szent nyughelye fölé kerítést emeltek, ott minden évben összegyűltek és imát mondtak. Sok idő múltán Segali bij eltávozott a világból és Csceselke ata mellé temették.

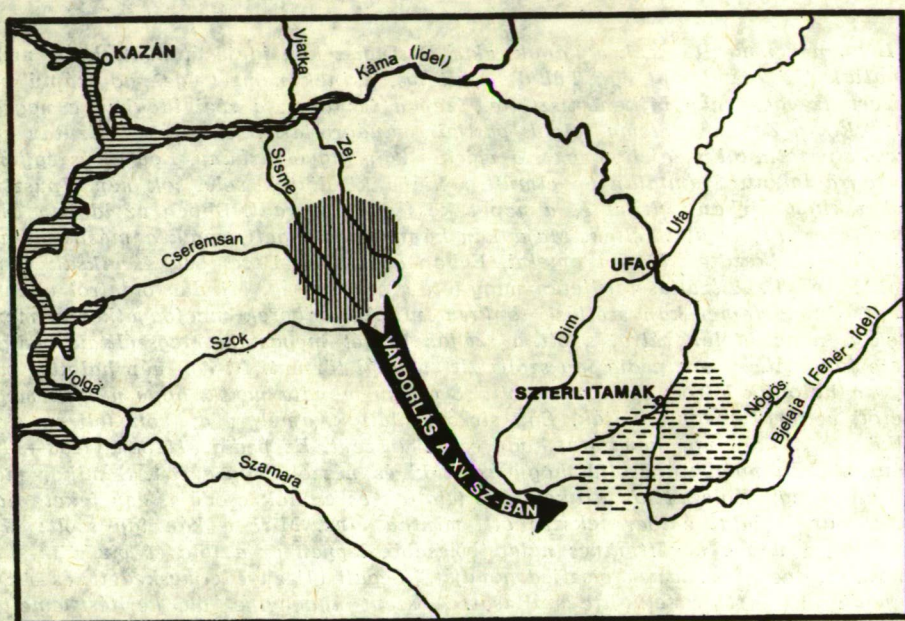
Gedzslík fia, Geli Seje, akit Dervisnek is neveztek, lett a nagy bij. A szállás-területen békesség uralkodott. Mikor Seje Dervis bij lett, az ősapák szállására a Zej és a Sisme folyókhoz költöztek, ezek partjain vándoroltak, s boldogan éltek. Majd egy idő múlva Seje Dervis bij eltávozott az evilágból és a fiának, akit Csacslí Dervisnek hívtak, adták a bijség pecsétjét. S hogy ő lett a nagy bij, mindenki békességben és boldogan élt.

A nogajok szokása pedig az volt, hogy bijek és mirzák vezetése alatt álltak. Ahogy vándoroltak, vándoroltak, a Szakmar, a Dzsajik és az Idel folyók partjához érkeztek. Ezen a vidéken számtalan nogaj telepedett meg. Mikor Csacslí Dervis bij élete végéhez közeledett, még nem volt fia, s nem volt közeli rokona sem, csak egyetlen lánya, ezért ezt a lányt a hatalma alatt álló nogajokhoz adta férjhez. Ettől a lánytól két fiú született, az egyiket Burnaknak, a másikat Jadjarnak hívták. Ezt a Burnakot azért nevezték így, mert mivel Csacslí Dervis bejnek saját utóda

nem volt, születéskor egy szürkés-fehér ló farához tették le. Az apja — egy nogaj, még fiatal korában meghalt. A fiúk Csacsli Dervis bij keze alatt nőttek fel. Majd Csacsli Dervis bij elköltözött az evilágból. Az idősebbik fiú, Burnak lett a bij, Jadkar meg a mirza. Az ő rokonai is mind mirzák lettek, s nagyszámú lett az ő nemzetsége. Ebben az időben a kán Tevkaj volt. A pecsétet Tevkajnak adták, aki 1085 kazak feje lett, s minden irányba vándoroltak, boldogan éltek, s ő igazságosan igazgatta a szállást.

Egyszer éhínséges időjárás köszöntött be. A tél nagyon hosszú volt, s három éven át a lovak és juhok csak pusztultak. Semmi gabona nem termett, sokan elgyengültek, sokan éheztek és nyomorogtak. A nogajok összegyűltek és tanácsot tartottak: „Őseink a Kubán folyótól jöttek, hogy földet és vizet keressenek, hideg földet és hideg vizet kívántak, de a tél hidege a nap melegénél rosszabb. S a hidegnél is rosszabb az északról jövő orosz. Mert ezen a földön sok lett az orosz. Ezért

A BASKÍR JURMATI TÖRZS VÁNDORLÁSA (KUZEEV NYOMÁN)

A JURMATIAK SZÁLLÁSTERÜLETE A XV. SZÁZADIG

A JURMATIAK SZÁLLÁSTERÜLETE A XV. SZÁZAD UTÁN

ez a hely nem jó” — így beszéltek és számtalan nogaj elbújdosott. De a szegények és nélkülözők Burnak bijnek jöttek és így szóltak: „A jó időkben együtt éltünk, most, hogy rosszra fordult az idő, hogy hagynál itt minket, mi hová menjünk?” S hogy így kérelték, Burnak bij nem vonult el. Öccse Jadkar mirza, a vezér, számtalan nogajjal a Kubánhoz vándorolt. Ez a 953. évben (1546—1547) történt. Ekkor a felső határuk a Nögösig, az alsó a Küküsig terjedt, s ott birtokolták a belőlük folyó folyókat és a környező legelőket. Háromszáz nogaj nemzetség, amely Jadkartól visszamaradt, később szintén a Kubánhoz vonult. Azokat pedig, akik Burnak bijjel maradtak, isteknek nevezték. A nogajok által elhagyott pusztákon az élet kihalt. Az Idel partjain és erdeiben méhészettel, a folyóban hóddal, a mezőn nyesttel és

rókával foglalkoztak és meggazdagodtak. Ez 954-ben történt (1547—48), amikor minden istek Burnak bij hatalma alatt élt. Burnak bij halála után a bijséget Tetegecsnek adták. Miután Tetegecs bij lett a 959. évben, az egér évében, a gakrab hónap második napján (1552. október 2-án) az oroszok bevették Kazán városát. Ezután a Fehér Bij lett a padisah. Majd a 961. évben (1554—1555) minden irányban követek mentek írott levéllel és hírül adták: mindenki maradjon a helyén és mindenki maradjon meg a hitében, tartsa meg szokásait. Az az év, amikor ezek a követek mentek és hirt vittek, a 961. év volt. És én, Tetegecs bij, mivel más gondolatot kigondolni nem tudtam, három nemzetségből három embert kiválasztottam, elsőnek Aznaj apót, másodiknak Ilcsikej Timer apót, harmadiknak Karmis apót, s magam, negyedikként még néhány barátot és társat vettem magam mellé és elmentem Kazán városába. A Fehér Bij padisahnak, fejem alá vetettem. Tőle oklevelet és ajándékokat kaptam. A padisahnak hírül adtuk, hogy háromszáz háznyi emberünk van. Kértük és megkaptuk a nogajok által elhagyott földet. Adományba adta azt a területet, amelynek fenti határa a Nögös, alsó határa a Küküs a két oldalról beléfoló vizekkel, rétekkel, hegyekkel és sziklákkal, s úgy rendelkezett, hogy adóként nyesttel fizessünk. Majd ezután a Fehér Bij padisah nekem Tetegecsnek, a mirza hivatalát adományozta, Aznajnak pedig a sztarosztaságot. Ezután visszajöttünk. A népeket összehívtam és így szóltam: „Ó, társaim, én elmentem a Fehér Bij padisahhoz, a fejem alávettem és szolgálja lettem. Nekem, Tetegecsnek a padisah a mirzaságot kegyeskedett adományozni, Aznajnak meg a sztarosztaságot, s megkaptuk a nogajok által elhagyott földeket. Az adónk száz nyest lett. Vajon ti most beleegyeztek ebbe?” — kérdeztem, s mind a nép így szólt: „Teljes szívünkkel egyetértünk, így jó.” És akkor így szóltam: „A padisah úgy rendelkezett, hogy nekem, a mirzának, ne legyen adóm.” „Jól van” — mondták. Aztán a népek így szóltak: „Ezen a földön van hely a téli szállásnak, van ivóvíz, fészekrakó rétisas, szárnyasok, a vizekben hód, az erőben fürge rókák és nyestek, meg vidrák, s ezért mindennek nagyon örülünk. Most ezt a földet az egyes nemzetségek között, az adót pedig a területek között osszuk fel, hogy egyikünk a másikunkkal, az egyik nemzetiségünk a másik nemzetiséggel békességben éljen és a nép erejét ne vesztegessük. Minderről pedig törvényes írást készítsünk.”

Én, Tetegecs mirza így válaszoltam: „Nagyon jó lesz így. Mikor a padisah nekem a mirzaságot adta, egyben azt is mondta, hogy a mirza nem fizet adót.” A népek erre azt válaszolták: „A padisah parancsát jónak tartjuk.” Így engem, Tetegecsnek, az adófizetéstől szabadnak mondtak ki. A száz nyest adót kötelezővé tették és a nép fizette. Majd ezután az adófizetést a terület szerint, a négy nemzetség között felosztották.

Egy résznek rendelték: Az Askadar forrásától a torkolatig, a két oldalán beömlő folyókkal, a rétekkel, nádasokkal és mezőkkel, továbbá a Nögös torkolatától a mögötte levő folyókkal együtt az ott elterülő vidéket.

Egy résznek rendelték: A Nögös torkolatától az Idel két oldalán folyó vizeket, az erdőket és réteket, a Tor és a Szelevek torkolatától együtt a Kirik torkolat erdejétől a Tura hegy határjéig húzódó vidéket.

Egy résznek rendelték: A Tura hegy, a Seke hegy meg a Kus hegy, továbbá az Iszterle torkolatától a Kuganak forrásáig, meg az Ürsek közötti területen folyó vizek torkolatáig, továbbá az Asauba folyó vizek torkolatáig terjedő vidékeket, a hegygerincekkel és mezőkkel együtt.

Egy résznek rendelték: Az Ürsek és az Asau torkolatától a Belekej Bülek erdőcskéig, a Barsikig, onnan a Jörek hegytől az Idel fekete mezejével együtt a Küküs Dzsigen két oldalán folyó vizeket és erdőket, a Kalamán forrásáig és a Tor Sinesmen forrásáig terjedő vidéket.

Ezután sorsot vetettek és a sorsvetés eredménye a következő volt: Az első sorsvetés az Askadar felé eső vizeket, mezőket és erdőket nekem, Tetegecsnek jelölte ki. A második sorsvetés a Tirukot a leírt vizekkel és mezőkkel Aznaj sztarosztának jelölte ki, a harmadik sorsvetés Szerlit, Kuganakot, Szeleveket a befolyó vizek-

kel, a mezőkkel és erdőkkel Ilcseke Timernek jelölte ki, a negyedik sorsvetés Dzsirkan, Kalamán és a Sösnek folyókba ömlő vizeket, a mezőket és erdőket Karmisnak jelölte ki. A földek felosztása után, a sorsvetés után kölcsönös írás készült, hogy a szót nem szegik meg, erőszakot nem tesznek, s a megállapodásokat megtartják. Mikor a 62. év eljött (1554—1555) a Fehér Bij padisahtól kereskedő jött, s hírt hozott nekem, Tetegecsnek, Aznaj sztarosztának, továbbá Ilcsekej Timernek és Karmisnak, s mi a száz nyest adót összegyűjtöttük és Moszkvába a padisahnak befizettük. Ezeknek a mi földjeinknek a felosztását leírtuk és azt a moszkvai könyvbe bevezettük. S ennek a könyvnek alapján minden évben fizettük az adót. De mivel nehéz volt fizetségünköt Moszkvába vinni, kértük, hogy az adót Kazánba vihessük. Kazánban könyvet készítettek, s oda fizettünk.

Ezután sok nap múlt el, erőm fogyott, megöregedtem. Az élet végéhez értem, s megtudtam, hogy ez a világ nekem nem tart örökké. Összegyűjtöttem testvéreinket, a nemzetségeket, barátaimat, jó embereimet és így szóltam hozzájuk: „Az én életem végéhez ért. Ti ezután hogyan fogtok élni ezen a világon?” Ők így válaszoltak: „Te jól tudod.” Akkor azt mondtam: „Tudjátok, hogy ezelőtt őseink hogyan éltek, úgy éljete!”

Az ősök és a magam életében történeteket az én kérésemre Bakij mulla írta le, s azt átadtam Aznaj sztarosztának, Ilcsekej Timernek, Karamisnak.

A 972. évben a szent Ramazán havának nyolcadik napján (1564—1565) meghalt Tetegecs apó. „Isten szolgálai vagyunk és istenhez térünk vissza.”

Néhány megjegyzéssel szeretném segíteni a szöveg jobb megértését. A baskir sedzserék többsége Dzsingisz kánnal kezdi a nemzetség történetét, ennek az a háttere, hogy a Volga-vidéket ért tatárjárás (1236, a két Juliánusz út között) teljesen megváltoztatta a terület politikai arcképét, a korábbi volgai bolgár birodalom összeomlott, és helyét a Dzsingiszida hercegek által vezetett Aranyhorda foglalta el. Ettől az időtől kezdve minden valamirevaló nemzetség Dzsingisz családjára vezette vissza eredetét. A jurmatiak sedzseréjének eredeti változatában itt bizonyára egy hosszabb történet volt.

Figyelemre méltó, hogy a Jurmati törzsnév csak a kezdő sorokban szerepel összesen egyszer. A *bij* a *bég* szó baskir megfelelője. A kígyó-sárkány epizód egy régi, helyi mondát tükrözhet, annak lerövidített változata. Még mindig a mondai időkhöz tartozik Emet Hemet kán, aki az „arany korszak” uralkodója volt. A szöveg itt is nyilvánvalóan rövidített.

Aksak Timer nem más, mint Timur Lenk vagy Tamerlán, Timur a Sánta, aki 1391-ben dúlta fel a Volga-vidéket. Innentől kezdve az események történeti időben játszódhatnak. Az Idel folyónév az Etil szabályos mai baskir alakja. Azonban nem a Volgát, hanem a Kámát jelenti. A mohamedán szent megtalálásának története valószínűleg a baskir csoport mohamedán vallásra való áttérésére utal.

A mai baskir nyelvhez közel álló kipcsak-török nyelvet beszélő nogajok eredetileg a Kubán folyónál éltek, és a XIV. században kezdték meg északra nyomulásukat, részben alávétve, részben északabbra szorítva a baskirokat. Burnak bij uralomra jutásának története világosan mutatja, hogy a baskirok nogaj főség alá kerültek.

A nogajok délre való visszavonulását a beköszöntött rossz időjárási periódus és az orosz előrenyomulás együttesen kényszerítette ki. A szövegből jól kivehető, hogy a területen vegyes gazdálkodás folyt, a nomád állattartás mellett egyfelől volt gabonatermelő földművelés, másfelől halászat és vadászat is. Ez utóbbiban a prémvadászat játszotta a legfontosabb szerepet, a prém áruként szerepelt, s erre a területre vonatkozó IX—X. századi értesüléseink már egyértelműen kiemelik a prémkereskedelem jelentőségét.

Fontos arra is ügyelnünk, hogy a nogajok nem mind és nem egyszerre vándoroltak el. Ez minden nomád vándorlásnál így volt.

A szövegünk második fele a négy jurmati nemzetségnek a behódolását mondja

el. A történet teljesen hiteles és egyezik a más forrásokból ismertekkel. A jurmatiakra kivetett nyestadó világosan utal arra, hogy a prémvadászat állt a gazdaság központjában. Végül kiderül a szövegből az is, hogy az egész történet lényegében a Tetegecs nemzetség adómentességének igazolására szolgált. A vándorló nemzetségek birtokhatárainak rögzítése és a nemzetségenként fizetett adó helyett a terület után fizetett adóra való áttérés a baskír gazdaság és társadalom XVI. századi alapvető átalakulásáról tudósít.

Magából a szövegből egyetlen részt emelnék ki. Azt olvassuk a szövegben, hogy miután a nogajok elmentek, azokat akik Burnak bijjel maradtak *isteknek* nevezték, majd újra: „minden *istek* Burnak bij hatalma alatt élt”. A szövegből az is világos, hogy ez a régi, helyi lakosság egy csoportja, lényegében a négy jurmati nemzetség tagjai. Kik lehettek ezek az *istek*ek?

Mindenekelőtt biztosítanunk kell, hogy ez a név nem valami különös sajátossága-e szövegünknek. Szerencsére az *istek* több más baskír szövegben is előfordul. Pontosabb jelentését egy XIX. századi szövegben találjuk. Ez arról szól, hogy egy Ayle nemzetségbeli baskír elutazik a Kubánhoz és ott találkozik egy öreg nogajjal. Ez a találkozás azért is érdekes, mert mutatja, hogy az elvált csoportok között milyen szoros lehetett később is a kapcsolat. Az Ayle nemzetségbeli ember ettől a nogajtól tudja meg saját őseinek történetét. De mielőtt ezt megtudná, a nogaj megkérdezi tőle, hogy milyen vidékről jött és milyen származású. A válasz: „Bolgár országbeli *istek* vagyok”. Ezután kérdezi az öreg nogaj: „Milyen nemzetséghez tartozol?” Mire az emberünk azt válaszolja „az Ayle nemzetséghez”. Ebből látható, hogy az *istek* nem a politikai egység neve, az még ebben a korszakban is a bolgár volt, a volgai bolgár birodalom neve fennmaradt és a XIX. századi baskír nem az orosz adminisztráció kormányzóságok szerinti beosztását adta meg szülőhelyeül. Nem lehet az *istek* nemzetségnév sem, mert világosan elkülönül tőle. Az *istek* tehát etnikumjelző, és itt ebben a történetben az is fontos, hogy egy baskír mondja egy nogajnak, ez tehát nem baskírnak van, hanem nogajnak. Olyan ez, mintha egy magyar azt mondja egy angolnak, hogy „I am a Hungarian”, önmagát nevezi meg, mégsem önelnevezést használ, nem mondja „I am a Magyar”.

Nézzük most már meg, hogy mit tudunk ezekről az *istek*ekről más forrásokból. A XVII. században író török történetíró Abul Gázi Dzsingisz kán történetéről írva elmondja, hogy Hwarezm elfoglalása után, 1221-ben, Dzsingisz két fia Csagatáj és Ögödej visszatértek mongóliai szállásterületükre, Dzsocsi, a legidősebb fiú azonban további hódításokra indult, megtámadta az akkor Dél-Oroszországban uralkodó kipcsakokat, a mi kunjainkat. Ezeket legyőzi, sokat elpusztít belőlük, s akik életben maradtak azok az *istek*ekhez menekültek. Majd hozzáteszi: az *istek*ek nagy része az ezen időből származó kipcsakok utódai.

Abul Gázi művét 1661-ben fejezte be. Hatvan évvel később Messerschmidt német utazó az Urálon átkelt, majd Tobolszkon át a Baraba steppén haladt. Fennmaradt és nemrégien kiadott naplójában 1721. március 20-ról van egy bejegyzés, amely arról szól, hogy megkérdezte egy baraba tatártól, hogy mit tud népe eredetéről. Ezek a baraba tatárok ma, de már Messerschmidt idejében is, egy kipcsak típusú nyelvet beszéltek. A baraba tatár elmondta, hogy népe száz vagy még több évvel ezelőtt „*osztják* vagy *istek*” volt, de körülöttük sok tatár (értsd kipcsak-török) élt, és így az idők folyamán elveszítették nyelvüket. Ezek szerint az *istek* nem török nyelvet beszélő helyi lakosság megnevezése, s ugyanazt jelenti, mint az *osztják*. Azt, hogy Messerschmidt adatközlője a barabák őseit „*osztjáknak* vagy *isteknek*” nevezte, igen fontos adat, de óvatosan kell kezelni. Ugyanis több kitűnő kutató, így Kannisto, és legutóbb az *osztják* kutatások kiemelkedő alakja, Steinitz is kimutatta, hogy az orosz forrásokban a XVI. században feltűnő *osztják* népnév nem az obi-ugorok önelnevezése, nem is egyszerűen az ő idegen elnevezésük. A kelet felé előrenyomuló oroszok így nevezték számos nem török nyelvet beszélő helyi csoportot. Ma hivatalosan csak a hantik orosz neve az *osztják*, de régebben így nevezték a

szamojéd népek közé tartozó szölkupokat, sőt a teljesen más nyelvtípusú paleoszibériai keteket is. Arra is van példa a forrásokban, hogy osztjáknak hívták az Urál nyugati oldalán élő vogulokat, vagy önelnevezésük szerint manysikat is. Mindebből az következik, hogy az osztják és az istek úgy került össze Messerschmidt-nél, hogy az első az orosz nyelvben, a másik a kipcsakoknál nem török nyelvet beszélő helyi népet jelölt. Legalábbis a XVII—XVIII. században.

Meg kell jegyeznem, hogy több kísérlet történt arra vonatkozóan, hogy a török *istek* és az orosz *osztják* népnévét etimológiailag is összekössék, ezek a kísérletek azonban sikertelenek maradtak. Többek között azért, mert e népnév *istek* alakja viszonylag kései forma, a volgai kipcsak nyelvek hangtörténetét ismerve eredetibb formáját *estük*nek kell helyreállítanunk.

A tatárjárás előtt a dél-oroszországi kunok között domonkos-rendi szerzetesek térítettek. A tatárjárás után, a XIV. század elején megerősödött a ferencesek térítő tevékenysége. E ferences szerzetesek között is voltak magyarok. Közülük a legjelentősebb Johanka fráter, aki a baskírok között térített, és térítéseiről négy levélben számolt be. Míg a Juliánusz-féle beszámolóban a magyarok szerepelnek, Johanka beszámolójában csak baskírokról esik szó. A térítő munka olyan eredményes volt, hogy hamarosan sor került arra, hogy az akkor mongol uralom alatt élő baskírok egyes vezetői is felvegyék a kereszténységet. Egy korabeli latin forrás arról számol be, hogy 1321-ben: „...a német Henrik testvér megkeresztelte egy Tharmagar nevű ezredes fiát, továbbá Estokist egész Baskardia urát feleségével, fiaival és nagyszámú háza népével.” A kérdéses helyet először magyarul publikáló Bendeffy László és Balanyi György figyelmét a Tharmagar név annyira lekötötte, hogy az Estokis névre nem figyeltek fel. A Tharmagarban természetesen a magyar népnévét vélték felfedezni. Ezt teljesen ugyan nem zárhatjuk ki, de nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek az ezredések mongolok voltak. Rasiduddin, a már említett perzsa történetíró szintén leírja e területek ezredeseinek nevét, köztük van egy Toktaj nevű. Ennek a Toktajnak a családjában Rasiduddin négy Madzsar nevű személyt ismer. A Tharmagar tehát lehet egy olyan mongol neve, akinek a nevében a *magar* a magyarok feletti győzelem, emlékét idézi, vagy anyja lehetett magyar származású. De az sem zárható ki, hogy a névnek semmi köze a magyar népnévhez, véletlen hasonló hangzásról van szó. Erre sok példát ismerünk. Lehet, hogy a mongol ezredes neve mongol, *tarmagur* mongolul annyit jelent mint „piszkafa, rúd”. Estokis nevében azonban bizonyosan az *estük* népnévét kell látnunk. Ezt a népnévet egy 1395-ös mohamedán török forrásból is sikerült kimutatni, így az azonosítás szilárd talajon áll.

A kazakok, kirgizek, karakalpakok, s mint láttuk, a nogajok, sőt révükön a későn a Volga vidékére költöző kalmükök is az *istek* névvel a baskírokat nevezik meg. Az orosz hadifogságba került svéd katonatiszt, Strahlenberg, 1730-ban megjelent munkájában azt írja, hogy a baskírokat szomszédaik *sari isteknek*, vagyis „sárga” isteknek hívják, ez is igazolja azt a fentebb már említett adatot, hogy az *istek* a XVII—XVIII. században nem csupán egy nép elnevezése. Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy az *istek* a XVII. századtól kezdve a baskírok egyik idegenek, mégpedig török nyelvű népek által használt elnevezése volt. Mivel a baskír népnévet a X. század óta ismerjük, az *estük* későbbi alakjában az *istek* csak úgy válhatott a baskírok elnevezésévé, hogy eredetileg egy nem baskír népcsoport nevéből a baskírok egyik nevévé vált. Azt, hogy az *istek* nem török nyelvet beszélő népet jelölt, fentebb már láttuk.

A már többször idézett Rasiduddin elmondja, hogy az Arany Hordában uralkodó Toktaj csapatai a Dzsocsi által felállított négy ezredből álltak, „akikhez később hozzájöttek az oroszok, csérkeszek, kipcsakok és madzsarok”. Ezt az adatot alaposan megvizsgáló magyar (Ligeti Lajos) és külföldi (P. Pelliot) kutatók egyaránt a volgai magyarokra vonatkoztatják, és joggal. Ez a forráshely azért fontos, mert azt mutatja, hogy a volgai magyarok létszáma ekkor még igen jelentős lehetett.

Mindezek alapján nem tűnik lehetetlennek, hogy az *estük*, s későbbi alakja, a *jurmatiai* történetében szereplő *istek* a magyarokat jelöli, azok egy idegen elnevezése. Ha ezt a feltevést a további kutatások igazolják, akkor a pannóniai magyarok latin nyelvű krónikái mellé odahelyezhetjük a volgai magyarok török nyelvű krónikáját is. Természetesen ezt a krónikát ugyanolyan kritikával és gondossággal kell feldolgoznunk, mint azt középkori magyarországi krónikáinkkal a szakemberek eddig tették. Ez mindenképpen fáradságosabb és kevésbé látványos munka lesz, mint őstörténeti elméleteket gyártani. Mégis meggyőződésem, hogy ez az út vezet saját múltunk jobb megismeréséhez. Múltunkat ugyanis megismerni és nem igazolni kell.

KRISTÓ GYULA

Kijev a magyar krónikákban

Magyar krónikákon szűkebb értelemben a XI–XIV. században Magyarországon keletkezett, magyarországi vonatkozású, ám latin nyelven íródott történeti jellegű alkotásokat értjük. Összesen mintegy másfél tucat középkori könyv (többségében kézzel írott kódex, de egy-egy nyomtatott munka, úgynevezett ősnymtatvány is) őrzi e szövegeket, illetve azok kivonatait. Sajnos, ez nem azt jelenti, hogy ugyanennyiféle történeti szöveg is maradt ránk, vagyis hogy e középkori könyvek egymástól független szövegeket vagy önálló értékű szövegváltozatokat tartalmaznának. A ma ismert szövegek voltaképpen kétféle jellegű szöveghagyományt örökítettek ránk. Az *egyikféle* szöveget a kutatók a XIV. századi krónikakompozíciónak nevezték el, s ezen azt a krónikás szöveget kell értenünk, amely bizonyosan már a XI. század óta alakult, hogy azután Kálti Márk szerkesztői tevékenysége eredményeképpen 1358-ban elnyerje végleges (mai) formáját e krónikakompozíció; viszonylag legmegbízhatóbb szövegét — eredeti híján — közelkorú másolata, a Képes Krónika csodálatos miniatűrakkal díszített kódexe tükrözi. A magyar krónikákat tartalmazó középkori könyvek legtöbbje valamilyen módon ehhez a XIV. századi krónikakompozícióhoz kapcsolódik. Vagy úgy, hogy annak szövegváltozatát közli, vagy úgy, hogy a krónikaalakulás 1358 előtti fázisait őrzi (sajnos, a legkorábbi ilyen munka is, Kézai Simoné, amely ránk maradt, nem korábbi a XIII. század végénél), vagy pedig úgy, hogy a XIV. századi krónikakompozícióból 1358 után készített kivonatot tartalmazza. A *másikféle* szöveget mindössze egy kódex képviseli a másfél tucatnyi középkori könyvből, ez a szöveg pedig az 1210 táján alkotott Anonymus (a máig rejtélyes kilétű, névtelen királyi jegyző, P. mester) gesztája. Végző soron azonban még a XIV. századi krónikakompozíció és Anonymus szövege sem teljesen független egymástól, hiszen a névtelen jegyző a maga „történeti regényének” megkomponálásában támaszkodott arra a krónikás szöveghagyományra, amely a XIII. század elején már rendelkezésre állott, s amely — az 1358-ig végbement szövegváltoztatások ellenére — még ma is kihámozható a XIV. századi krónikakompozíció szövegéből. Tekintettel azonban arra, hogy Anonymus nem hagyományos értelemben gondozta a krónikaszöveget, vagyis a valahol megszakadt eseménymenetet nem saját koráig folytatta, hanem egy témát, a magyar honfoglalás mesés és valós elemekkel vegyes kifejtésére vállalkozott, a két szöveg — Anonymus és a XIV. századi krónika — közti megfelelések ennél fogva oly csekély körre szorítkoznak, hogy e két szöveget lényegében a magyar krónikás anyag két különálló változatának lehet tekinteni.

Ami mármost azt a kérdést illeti, hogy az ilyen értelemben vett magyar krónikákban milyen híradások maradtak ránk Kijevről, első pillanatra kétségtelenül csalódottan kell megállapítanunk: nagyon szegényes a név szerint megnevezetten Kijevre vonatkozó híryanag. Az egymástól alig különböző szövegvariánsoktól eltekintve azt lehet mondani, Kijev mindössze két helyütt szerepel a magyar krónikás anyagban. Az egyik információ Anonymus gesztájában maradt ránk. A névtelen jegyző részletező előadásában elbeszéli, hogy a Szkítiából nyugat felé honfoglalásra indult magyarok Álmos vezérrel élükön, elhagyván Suzdalt, az oroszok vidékén egészen Kijevig ellenállás nélkül hatoltak előre. Keresztülmentek Kijev városán, s a Dnyeper folyón áthajózva meg akarták hódítani az oroszok országát. Az orosz vezérek inkább a fegyveres harcot választották, semmint hogy elveszítsék országukat. A kijevi vezér (a latin szövegben: dux de Kyeu) barátaihoz, a hét kun vezérhez küldött segítségül. Nagyszámú lovassal meg is érkeztek a kunok, s a kijevi vezér is felvonult Álmos ellen. Álmos buzdító szavai hallatára a magyarok nagy bátorságra gyúltak. „Azonnal megfújták a harci kürtöket mindenfelé, a két ellenséges sereg összecsapott és heves küzdelembe bocsátkozott egymással. S igen sokan elesetek az oroszok és kunok közül. Az oroszok és kunok vezérei pedig látván, hogy övéik a harcban alulmaradnak, futásnak eredtek, és hogy életüket megmentésük, sietve Kijev városába húzódtak. Álmos vezér meg katonái az oroszokat és kunokat egészen Kijev városáig üldözték, és úgy aprították a kunok tar fejét, mint a nyers tököket. Az oroszok és kunok vezérei pedig, amikor a szcítiaiak (tudniillik a magyarok) vakmerőségét látták, a városban meglapultak, mint a némák... Álmos vezér és vitézei pedig a győzelem után elfoglalták az oroszok földjeit, és javaikat elszedve a második héten Kijev városát fogták ostrom alá. Mikor aztán a hágcsokat kezdték odatámasztani a falhoz, a kun és orosz vezérek a szcítiaiak merészségének láttára nagyon megrémültek. S amikor belátták, hogy nem bírnak nekik ellenállni, akkor a kijevi vezér és az oroszok más vezérei, nemkülönben az ott levő kunokéi is, követekeket küldtek, s kérték Álmos vezért meg főembereit, hogy kössenek velük békét... Álmos vezér meg főemberei tanácsot tartván, az oroszok vezéreinek kérelmét teljesítették, s békét kötöttek velük. Akkor az orosz vezérek, tudniillik a kijevi és szuzdali, hogy székeikből el ne űzzék őket, fiaikat túszul adták Álmos vezérnek, és velük együtt tízezer márkát küldöttek, meg ezer lovat orosz módra díszített nyereg-gel és fékkel, továbbá száz kun fiút, valamint negyven teherhordó tevét, töméntelen hölgymenyét- és mokusprémet, végül sok más ajándékot, csak úgy számlálatalanul.” (Pais Dezso fordítása.) Az orosz vezérek hívták fel a magyarok figyelmét a Havaserdőn (a Kárpátokon) túli Pannóniára, dicsérték annak Duna–Tisza öntözte földjét. Álmosék hallgatva a tanácsra, a közben hozzájuk csatlakozott kun vezérekkel és népeikkel, valamint sok orosz-szal együtt, kivonultak Kijevből, s a kijevi oroszok kalauzolása mellett Ladomér (a volhíniai Vlagyimir) városához érkeztek, onnan pedig Halicson keresztül a Havason átkelven, behatoltak a Kárpát-medencébe, s először Munkácsnál vertek táborn.

Az itt röviden idézett anonymusi tudósítás a magyar őstörténet egyik sokat vitatott kérdésében, a IX. századi kijevi magyar uralom dolgában számít tanúnak. Sajnos, kétes hitelű és nem perdöntő tanúnak. Ismeretes ugyanis, hogy Anonymus számos regényes elemet, kitalált történetet szőtt bele munkájába, ez a körülmény tehát nem növeli a bizalmat a névtelen jegyző kijevi vonatkozású hírének megbízhatósága iránt. Érdekes, hogy az orosz évkönyvek sem szolgáltatnak a kérdés eldöntéséhez perdöntő bizonyítékot. A kezdő szavairól *Poveszty vremennih let* névvel is idézni szokott orosz évkönyv (vagy őskrónika) a bizánci időszámítás szerinti 6390. (azaz a 882.) évhez kapcsolt tudósításában elmondja, hogy egy *Olmin dvor* (vagyis „Olm udvara” jelentésű) hely Kijevben a Magyar (Ugorszkoje) hegyen volt. Az Olmin dvor adatból többen arra következtettek, hogy ebben Álmos udvara kereshető, amit megerősíthet az udvarnak a Magyar hegyen való fekvése. Ha az orosz forrás nem Olmin, hanem Olmusin alakot hagyományozott volna ránk, ez esetben e vélemény igazában aligha lehetne jogosan kételkedni, de mert a szövegben Olmin

és nem Olmusin van, így az Olmin dvor Álmossal való kapcsolatba hozásának nyelvészeti akadályai vannak. Hogy Kijevnek valóban volt magyar nevet viselő hegye, azt az orosz évkönyvek egy másik, 6406-hoz (898-hoz) tett híre igazolja: „Vonultak a magyarok Kijev mellett a hegyen keresztül, amelyet ma magyarnak nevezünk. Megérkezvén a Dnyeperhez, megállottak sátraikkal, mert úgy vándoroltak, mint a kunok.” (Knieza István fordítása.) Az orosz évkönyvek is tudnak tehát a magyarok Kijev mellett (illetve Kijeven keresztül) történt átvonulásáról, csak abban a vonatkozásban hagynak bennünket bizonytalanságban — s most számunkra ez lenne a legfontosabb —, hogy mennyi időre állottak meg a nyugat felé tartó magyarok a Dnyepernél, illetve hogy sor került-e fegyveres összecsapásra a IX. század vége felé a magyarok és a kijevi oroszok között. A Kijev területén felbukkanó Ugor („magyar”) helyek nem feltétlenül egy IX. századi ottani magyar uralom emlékei, hanem például kereskedelmi kapcsolatokból is eredhetnek. Nem szabad tehát Anonymus művének ismeretében eleve arra az álláspontra helyezkednünk, hogy P. mesternek a magyar honfoglalás előtti időre utaló információi a magyarok és Kijev kapcsolatáról, azaz egy viszonylag rövid ideig tartó kijevi magyar uralomról mindenestül légből kapottak lennének, de híradásának kétségtelen megerősítését az orosz forrásokból nem kapjuk meg.

A másik hely, amelynek kapcsán Kijev név szerint megnevezve szerepel a magyar krónikairodalomban, a XIV. századi krónikakompozícióban található. Azt kell mondanunk, csupán a lelőhely szempontjából más hely ez, mert az esemény ugyanaz, amelyet erősen kiszínevezve Anonymus is ránk örökölt. A XIV. századi krónikakompozíció (és hasonló szövegezésben már a XIII. század végi Kézai Simon) elmondja: „Az Úr megtestesülése utáni 677. (más szövegvariáns szerint: 888.) évben, száz évvel Attila király halála után, köznyelven a magyarok, vagyis hunok, latinul: ungarusok... ismét benyomultak Pannóniába. Áthaladtak a besenyők, fehér kunok országán, Szuzdálián és a Kijev nevű városon, majd átkeltek a havasokon.” (Geréb László fordítása.) Az évszámok eltérése, egyáltalán az a körülmény, hogy a középkori krónikákban olykor meghökkentő évszámok és számsorok szerepelnek, nem meglepő, és ez a híryanag megbízhatóságának csak igen kevésbé fokmérője. Nemcsak azért, mert a középkori embernek sokkal kevésbé volt érzéke a számokhoz, mint a ma emberének, és ennélfogva kevesebb gondot is fordított az évek pontos megjelölésére, hanem azért is, mert a kéziratok többszöri másolása során leggyakrabban az évszámok torzultak el. A XIV. századi krónikakompozícióban az esemény dátumául olvasható 677. és 888. év helyett Kézai Simon a 872. évet szerepelteti. A bővebb, most nem idézett szövegkörnyezetből — a helytelen dátumok ellenére is — teljesen egyértelmű, hogy itt a magyarok IX. század végi Kárpát-medencei honfoglalásáról van szó. Vagyis a magyar krónikák egy másik szövegagyományja is ránk örökölte azt az információt, hogy a honfoglalásra indult magyarok útja Kijev mellett vezetett el. E ponton akkora a megfelelés Anonymus tudósításának magva és a XIV. századi krónikakompozíció rövid híre között, hogy a Kijev melletti (vagy a Kijeven át történő) magyar vonulás hagyományát az Anonymus előtti krónikás anyagból kell eredeztetnünk, vagyis abból a történeti rétegből, amely az eseményekhez való viszonylagos közelsége miatt nagyobb történeti hitelre tarthat számot. Anonymus híradását tehát a honfoglalásra indult magyarok Kijev melletti áthaladásáról az orosz évkönyvekkel egybecsengő információja mellett eme körülmény folytán is megbízhatóként kell kezelnünk, s azt kell mondanunk: a IX. század végi — éppen a kijevi orosz állam keletkezése időszakára vonatkozó — kijevi—magyar kapcsolatok nem Anonymus fantáziájának termékei, még ha e kapcsolatok jellege, időtartama továbbra is nyitott kérdés kell hogy maradjon.

Mindössze ennyi az, amit a magyar krónikákból Kijevről megtudunk, ezért említettünk fentebb bizonyos csalódottságot. Ám ha tudjuk azt, hogy a X—XII. századokban Kijev nem egyszerűen egy orosz város volt, hanem az orosz állam központja, az orosz városok anyja, joggal gondolhatunk arra, hogy a magyar krónikákban Kijevre vonatkozó utalásokat találhatunk akkor is, amikor a latin szöveg álta-

lában oroszokat (Rutheni) említ. Az alábbi példák bizonyítják, hogy várakozásunkban nem csalódtunk. A XIV. századi krónikakompozíció jegyezte fel, hogy I. András király (1046—1060) az oroszok vezérének (dux) leányát vette feleségül. Más forrásból tudjuk, hogy a magyar uralkodó hitvese Bölcs Jaroszláv kijevi nagyfejedelem Anasztázia nevű leánya volt. Ugyancsak a XIV. századi krónikakompozíció számol be részletesen arról a hadjáratról, amelyet Kálmán király (1096—1116) vezetett 1099-ben Oroszországba. Egyéb adatok alapján állíthatjuk, hogy Kálmán az akkori kijevi nagyfejedelmet, II. Szvjatopolkot kívánta megsegíteni. Amikor a XIV. századi magyar krónika hírt ad arról, hogy 1132-ben a II. Béla király (1131—1141) ellen fellépő Boriszt, Kálmán király állítólagos fiát a lengyelek mellett oroszok támogatták, ezekben az orosz segédcsoportokban nagy valószínűséggel Borisz nagybátyjának, az ekkor a kijevi trónon ülő Msztyiszlávnak a hadait kereshetjük. Ugyanez a hazai forrásunk röviden beszámol II. Géza királynak (1141—1162) sógora, Izjaszláv kijevi nagyfejedelem megsegítésére indított hadjáratáról, míg ugyanezekről az eseményekről a magyar krónika német nyelvű kivonata némileg bővebben tájékoztat. A felsorolt példák bőségesen elegendők annak igazolására, hogy a korai (IX—XII. századi) magyar—orosz kapcsolatokról, amelyek leggyakrabban — az orosz állam akkori Kijev központú jellegének megfelelően — mint magyar—kijevi kapcsolatok jelentkeztek, a magyar krónikák számos hasznos és fontos híradást örökítettek meg. És mivel ezekben az évszázadokban az orosz (Ruthenus) és az Oroszország (Ruthenia, Ruscia) fogalmak bizonyíthatóan Kijevre, illetve a Kijev vezette államra vonatkoznak, olyankor is jogunk van ezt feltenni, amikor közvetlenül ezt igazoló más forrás nem áll rendelkezésünkre. Így például a XIV. századi krónikakompozíció ama híréből, hogy az Árpád-házi Szár László — talán valamikor 1000 táján — Oroszországból (Ruthenia) vett magának feleséget, alkalmasint a tévedés kockázata nélkül gondolhatunk arra, hogy a magyar főember neje egy kijevi hercegnő lehetett.

A magyar krónikákból azonban — természetesen közvetett módon — nem csupán Kijev fénykora, vezető szerepe, de lehanyatlása is jól kiolvasható. Ismertek a történeti események, hogy Kijev pozíciójában a XII. század utolsó harmadától kezdve következett be hanyatlás, miközben a részekre szakadó orosz állam hol egyik, hol másik fejedelemsége vált időlegesen jelentős tényezővé. Nos, annak a kísérletnek, amely Szuzdal felemelkedésében Jurij Dolgorukij és III. Vszvolod nevéhez fűződik a XII. század utolsó évtizedeiben és a XIII. század elején, a távoli Magyarország krónikás anyagában is nyoma maradt. A gesztáját 1210 táján író Anonymus számára már nem természetes, hogy Oroszország Kijevet jelentse. Munkája két helyén is úgy nyilatkozik, hogy Oroszországot, illetve Oroszország földjét (Ruscia, terra Ruscie) Szuzdálnak hívják. Egy még későbbi, a XIII. század 70-es éveiben író magyar krónikaszerző pedig, amikor IV. Béla király (1235—1270) koronázásáról szólva Danielt (Danyilt) említi az oroszok vezéréként (dux Rutenorum), már — a megváltozott helyzetben — a halicsi fejedelmet tekinti az oroszok uralkodójának.

Természetesen a magyarok és a kijevi orosz állam kapcsolatairól a kutató történésznek a magyar krónikákon kívül még nagyon sok más írott forrás, továbbá számos nyelvi és tárgyi emlék áll rendelkezésre. Csak mindezek együttes vizsgálatából lehet e rendkívül sokoldalú és eleven kapcsolatok rendszere teljességének felvázolására vállalkozni. A magyar krónikák — mint egyetlen forráscsoport — vizsgálata azzal a tanulsággal jár e szempontból, hogy a kijevi orosz állam IX. század végi kialakulásától a XII—XIII. század fordulója körüli évtizedekben bekövetkezett lehanyatlásáig terjedő időszakban e forráscsoport akként ad ízelítőt Kijev történetéről (s ezen belül főleg a magyar—orosz kapcsolatok széles köréről), miként a tenger egy cseppje rávall arra a végtelen vízre, amelyből vétetett.

Rendtartó történetírás

IMREH ISTVÁN: ERDÉLYI HÉTKÖZNAPOK
EGYED ÁKOS: FALU, VÁROS, CIVILIZÁCIÓ

Réges-régi igénye az új történettudománynak, hogy megírja a hétköznapiok történetét. Az igényt azonban könnyebb volt megfogalmazni, mintsem megvalósítani, vagy akár megközelíteni. A „hétköznapiok” ugyanis — ellentétben az „eseményekkel” — a maguk „jellegtelenségében” rendkívül sokfélék, még ugyanazon helyen s időben is; ámde a megközelítésükre használt, többnyire nagy fáradtsággal összeállított statisztikákból ez a lényegi sokféleség reménytelenül kidesztillálódik, s az élet lebbenő illatai helyett inkább csak a történészek izzadságszaga párolog belőlük. A sokféleséget őrző néprajzi megközelítésekben pedig a történelem illan el, időtlenné merevített variánsok koszorúi (vagy folklorisztikus művirágai) között. Nemigen segít a szociológiai-társadalomtudományi orientáció sem: általánosításai tekintélyt parancsoló kriptáiból óhatatlanul a megmásíthatatlan befejezettség szomorúsága árad. S ha egy-egy nagy mű — mint például Braudel felejthetetlen *Mediterráneuma* vagy a Duby szerkesztette *Francia rurálishistória* — valóban felvillantott valamit elmúlt hétköznapiok életéből, az inkább „véletlenül” sikerült, szinte az alkalmazott szempontok és módszerek ellenére. Az utóbbi negyedszázad eredményeire — méltán — büszke magyarországi historiográfiában pedig a „hétköznapiok” történetírásának divatja meghonosította azt a rangos, ám egyirányúan összehasonlító szemléletet, amely a külhoni gazdasági- és társadalomtörténeti fejlődés perspektívájából nézve előszeretettel regisztrálja a honi élet legkülönbözőbb formáiban idült hétköznapi elmaradásaink fokait. S mivel Magyarországon a történettudomány eredményeit mindig is friss és nívós népszerűsítés közvetítette, manapság afféle borongós nemzeti büszkeséggel ápolgatjuk „régii elmaradottságainkat”, mint egykoron „régii dicsőségünk”-et.

Másképpen építette be hagyományába az új módszereket s szemléletet a romániai historiográfia, s benne a romániai magyar történetírás. Nem mintha ők nem tekintenék nagyon is reális és számokban kifejezhető meghatározóként a gazdasági és társadalomtörténeti megkérdettségét. Hiszen például — figyelmeztet rá gyakorta Imreh István — a Székelyföld s hasonlóképpen az egész Erdély azokhoz a területekhez tartozott, „ahol a tőkés termelési viszonyok kialakulása eléggé megkésetten, igen nehézkesen ment végbe”. S hozzá a Székelyföldön — hasonlóan a Nyugati Érchegység, Moldva s Havasalföld szabad parasztok lakta vidékeihez — „a hűbéri szerkezet kiépülése csak megkésve, a XV. században következett be”. S a földesurak is egész Erdélyben meglehetősen megkésve tértek rá a saját kezelésbe vett és robotmunkára alapozott mezőgazdasági nagyüzem kialakításának útjára”. Az „erdélyi tőkefelhalmozás viszonylagos elmaradottsága”, az idült „tőkehíány”, a piacok kialakulatlanlansága, a szállítási nehézségek mind-mind „hátráltatják a gyorsabb, lendületesebb fejlődést, az árutermelés nagyobb szabású kibontakozását”. S hasonlóképpen, a török háborúk után újrainduló-nekilendülő céhes fejlődés mihamarább inkább már csak a fejlettebb kézművesipar terjeszkedését gátolja. „A Habsburg- és a török birodalom egymással versengő uralmi igényei nyomán itt a fejlődés meglassábbodott, majd a régi utakon megint nekilendült, miközben már változnia kellett volna, hiszen nyugatabbra új, hatalmas iparcikk-termelő versenytárs jelentkezett... Bármennyire szembetűnőek is azok a jelenségek, amelyek a manufaktúraipar kiszélesítésére, a termelési technikában jelent-

kező új elemekre utalnak, egészében véve s főként a Habsburg-birodalom kere-
teiben nézve, az erdélyi állapotok elmaradottsága letagadhatatlan." S ugyanígy
Egyed Ákos jobbára a XIX. század második felét-kétharmadát tárgyaló könyvéből
is jócskán kigyűjthetnénk idézeteket arról, hogy egész Erdély mennyire „lemaradt
a polgári átalakulás terén. Pontosabban: tovább növekedett a lemaradása". Egyed
Ákos is regisztrálja az iparfejlődés vontatottságát s gyengeségét, a régi falusi
életforma és munkamódszerek konzerválódását, a lassú és akadozó urbanizációt.
Így például Kolozsvár múlt század közepi városképe „kisipari műhelyeivel, szét-
szórt kereskedéseivel, tradicionális közlekedési eszközeivel s földész utcáival, a
főtéren és környékén terpeszkedő piacával alig különbözött a középkortól". Ámde
Imreh István és Egyed Ákos a híven regisztrált megkésettiségek mögött észrevesz-
nek valami mást is, ami ha közömbösíteni s kiküszöbölni nem is, de ki tudta
védeni s el tudta hárítani a fejlődés útjából a sokféle akadályokat. Észrevesznek
és behatóan elemeznek valami mást, ami a történelem folyamatosságában elnyo-
mások és elmaradások ellenére is élhetővé tudta tenni az életet. Erről az éltető
Más-ról szólnak voltaképpen könyveik, ez historiográfiájuk nagy és vigasztaló új-
donsága.

A *rendtartó székely faluban* bemutatta és részletesen dokumentálta már Imreh
István azt a gazdasági szerkezetet és társadalmi rendet, amely természeti s társa-
dalmi viszonytagsaikkal ellenében megőrizte és újratermelte a közösséget, életkere-
teket s életlehetőséget teremtett az ott lakó embereknek. A jelen kötet tanulmá-
nyainak egyik fele ezt a témát folytatja; részletesen és a maguk sokféleségében
elemzi a székely faluközösségek megtartó és szabályozó erejét, változásait és sor-
sát a múlt időben. Nyomon követi, miként formálódott az a „közjót szolgáló tudó
önrendelkezés", amely a gazdálkodás menetét csakúgy meghatározta, mint az élet-
igazító normák rendszerét.

Az önrendelkezés alapja — látja Imreh jól, és nyomatékosan hangsúlyozza —
a szabadság volt, s bár a XV. századtól kezdve kétségkívül apadt a székely sza-
badok száma, s jó részük jobbágyságba süllyedt, teljes győzelmet a földesúr még
az arisztokráciának errefelé erősen kedvező XVIII. században sem tudott kivívni.
Míg a vármegyékben a jobbágyok s zsellérek mellett a XVIII. század közepén alig
2 százalék körüli a szabad parasztok aránya, addig a székely székekben 45 szá-
zaléknyi. S bár egészében itt is megindult — már a primorok földbirtokos arisz-
tokráciaként való elkülönülésével — a feudalizáció, mégis „nehéz feudális szerke-
zetet feltételezni egy olyan székely társadalomban, amelyben a szabad parasztok
ilyen nagy arányban szerepelnek". „Földesuradott, de nem feudalizálódott" or-
szág tehát, mint egykor Marc Bloch írta Szardíniáról, a történelem érdekes és
pótolhatatlan „kísérleteit" méltányolva az ilyesféle szigeteken, melyek „társa-
dalmi struktúrájuk különlegessége miatt pompás reagensei ama hatásoknak, amik-
nek nem vetették alá magukat". Az Európát elárasztó feudalizmus tengerében —
hangsúlyozza Bloch — különlegesen fontosak öngazgatás és önvédelem efféle szig-
etei. Az „elmaradás" itt egyben „előresietés" — hangsúlyozza a rendtartó székely
faluról Imreh István. Mert a Székelyföldön mindig maradtak tisztán szabadokból
álló faluk, a többségükben pedig mindig éltek a jobbágyok mellett szabadok is.
És ez a szabadság alapvetően meghatározta a közösség szerkezetét. Soha nem al-
kottak a hadra kötelezett szabadok se persze egységes csoportot; eleve armalis-
tákra, lófőkre és gyalogokra oszlottak, és vagyoni erejük is meghatározta súlyu-
kat. Bonyolította a helyzetet a XVIII. század közepén megszervezett határőrszol-
gálat is, amely kijelölt falvakban, kijelölt telkeken, vagyoni helyzetük szerint kö-
telezte a régebbi lófőket s gyalogokat állandó lovas-, illetve gyalogos katonai szol-
gálatra. Valóságos kettős igazgatás keletkezett így, a faluközösségé s a tisztjeitől
— s végső soron a császári General Commandótól — függő katonai közösségé. De
a bonyodalmas, sokféle konfliktust rejtő helyzetben a szabadságot őrző faluközös-
ségnek kellett valahogyan feloldani az ellentéteket, „hogyan az élet élhető" legyen".

A bonyolultságot persze a földesúr is észrevette, és megpróbálta hasznosítani

a maga javára; akár úgy is, hogy szövetkezett jobbágyaival a falu ellen. A XVIII. század végén, XIX. század elején a földesurak a Székelyföldön is „mindinkább rátértek a saját kezelésbe vett és robotmunkára alapozott mezőgazdasági nagyüzem kialakításának útjára”; ha nem akartak tönkremenni, növelniök kellett a majorságbirtokot, ahol — a porosz földesurakhoz hasonlóan — „saját számlára» kellett gazdálkodniuk”. Vagy nagyobb, összefüggő allodiális szántót irtottak tehát, vagy telepéseket hozattak erre a földre, és rájuk bízta az irtást. Többnyire az utóbbi módszerhez folyamodtak. „Általában még a XVIII. század végén is a kizsákmányolás alapja itt a parasztnak a földdel való ellátása, nem pedig a földtől való megfosztása volt.” Az erdélyi tőkefelhalmozás viszonylagos elmaradottsága még a XIX. század elején is korlátozta az erőszakos földfoglalást, a jobbágyföld csonkítását, az irtásföld nagyobb mértékű kisajátítását. Annál elkeseredettebb harc folyt viszont a közös erdők, legelők, kaszálók tulajdonáért. „Az erdős-hegyes vidéken a földesúri gazdaság szempontjából is nagyobb súlya van az erdőknek, legelőknek. Ezek elrablása, kisajátítása, de még csak használatuk korlátozása is a lehető legérzékenyebb csapás a székelyföldi parasztság számára.” Imreh István a Mikó család majorságbirtokainak XVIII. század végi, XIX. század eleji történetében mutatja be ezt a kíméletlen küzdelmet; számok tükrében s konkrét esetek fölidézésével, mint amilyen a Herec pataki gyilkos összecsapás volt özvegy Mikó Miklósné fölgyverzett jobbágys a „Kilenc falu erdejé”-t védő „kilencfalusiak” között. Jó okkal ismerteti részletesen Imreh a tragikus esetet. „A hereci összecsapás, ez a sok száz ember véres harcát, többek halálát okozó elkeseredett küzdelem bizonyíték arra, hogy milyen módszerekhez nyúlnak már ekkor a közföld-foglaló földesurak. Tanúság azonban arra vonatkozólag is, hogy a több falu jobbágy- és katonarendi parasztsága maga szintén fegyveresen kész szembeszállni a közerdő-kisajátítást megszervező földesúri tiszttel, sőt fegyveres fellépésük elől annak menekülnie is kell. Másrészt azonban az is igaz, hogy míg egyik oldalon jobbágyokat, határőrkatonaikat, de még kisnemeseket is egyesít ez a harc, a másik oldalon a Mikók szándékaik támogatására jóhiszemű — de legelőterületre valóban rászoruló — jobbágyaik egy részét szintén felsorakoztatják, falvak közötti erdőhatár-vitává alakítva a földesúri kísérleteket. Ez természetesen erősíti őket, és gyengíti a jobbágyoknak ellenük vívott antifeudális harcát.” Különleges volt tehát a Székelyföldön ez a küzdelem. „Legkevesebb négy érdekközösség polarizációját figyelhetjük meg — összegezi az erdélyi falutipológiát megteremtő dolgozatában Egyed Ákos —: a földesurakét és jobbágyokét, a »faluét» s a katonai rendét (amennyiben a két aloszáltyt egynek vesszük). Éppen ez a sokféle partikuláris érdek tette szükségessé az ideiglenes szövetkezéseket. Hangsúlyozzuk, hogy a tiszta jobbágyfaluban a földesúr-jobbágy összefogás olyan példáival, mint a vegyes társadalmú székely faluban, nem találkoztunk. Igazolódik tehát az a megállapítás, hogy a több közösségből álló vegyes faluban sajátos társadalmi struktúra alakult ki, amely a faluközösség funkcióit is meghatározta; az élet csak úgy lehetett itt élhető, ha a különféle közösségek érdekeit közös nevezőre sikerült hozni.” Az életet élhetővé tevő kompromisszumok parancsait meg kellett tanulniuk a földesuraknak is. „A jobbágy-határőrkatonák lakosságú székely falvakban — summázza fejtegetéseit Imreh — a faluközösség éppen a sajátos erőviszonyok, a szabad paraszti réteg fennmaradása következtében még valóban fegyverre tudott válni az elnyomottak kezében, és egyetlen tűzhelye maradt a népi szabadságnak.” A XVIII. század végén, XIX. század elején a széki tisztség nem ok nélkül tart „lázas”-tól. „Nagy, szervezett parasztmozgalomra mégsem kerül sor. Nem is ez a jellemző ekkor ennek a területnek antifeudális harcaira, hanem sokkal inkább a szakadatlan küzdelem, a minden kis jogfosztással szemben azonnal reagáló magatartás, ami nemegyszer a földesurak fegyveres fellépése ellenére történik.”

Ez a szakadatlan küzdelem nem korlátozódott a Székelyföldre. Imreh is, Egyed is ismételtelen hangsúlyozza a román határőrkatonák-faluk lényegében hasonló helyzetét, s megkeresi a távolabbi analógiákat is. De még a tisztán jobbágy- vagy

zsellérfalukban sem volt soha olyan egyszerű a helyzet, amint ábrázolni szokás. „A történetírás ugyanis általában a jobbágyság életének csak a *(kétségkívül sok)* nyomorúságát tárja az olvasó elé, anélkül, hogy a színvonalas életre, a falusi civilizációra utaló vonásokra, sőt tendenciákra-eredményekre is rámutatott volna.” Márpedig nem elég „a gyakori éhínségek, járványok, háborús pusztítások, a kizsákmányolás és lázadás történetét kutatni, bár ki tagadhatná, hogy mindezek a történészi munka középpontjában állanak fontosságuk miatt. Az élet másik oldalának: a jobbágyságközösség termelői és fogyasztói struktúráinak, az élet minden megnyilvánulásához kapcsolódó szertartásoknak és a bennük kifejeződő népi kultúrának a története is odakívánczik a jobbágyvilág históriás lapjaira.”

Az egyén a faluban — jobbágyfaluban csakúgy, mint a jobbágy-szabadparaszti faluban — a közösség színe előtt cselekedett, meg kellett hát tanulnia a felelősségteljes viselkedést, vállalnia kellett a maga részét a közös felelősségből. Bretter György *Temetés Zsögödön* című írásában a filozófus legszebb lírájával fogalmazta meg ennek a felelős magatartásnak évszázadok nyomása alatt világszemléletté sűrűsödött lényegét; Imreh István és Egyed Ákos pedig a tudós türelmes aprómunkájával, számok és források vállatásával rekonstruálja azokat a gazdasági, társadalmi és mentalitástörténeti struktúrákat, amik lehetővé tették és megkivánták e mögött az „élhető élet” mögött meghúzódó öntörvényű és magukat szabályozó közösségeket. S ha még hozzávesszük a kolozsvári művelődéstörténészek és művészettörténészek — egyéni munkálkodásuk és különbözőségeik ellenére is valóságos „kolozsvári iskola” — nagy eredményeit, de az *Anyám könnyű álmat igér, a Nehéz kenyér, a Gondos atyafiság, a Zokogó majom, a Kő hull apadó kútba, a Zarándoklás a panaszfalhoz tanúságtételét* is, ha hallgatunk Szilágyi Domokos Bretter filozófiájával rimelő költészetére, de hasonlóképpen Gáll Ernő és Méliusz József felelősségeket firtató esszéire, Beke György múltat jelenbe oltó honjáró riportjaira, Molnár Gusztáv és Ágoston Vilmos etikai imperativuszaira, akkor, nos akkor tán nem teljesen lehetetlen elképzelnünk egy új história körvonalait, amely a fejlődés fő vágányaitól eltérő különlegesben többé nem az „elmaradásokat” firtatná, hanem a történelem életes kísérleteit méltatná úgy, ahogyan egykor Marc Bloch megálmodta és kívánta. De térjünk vissza Imreh és Egyed könyveihez, a recenzió szabályai szerint.

Imreh István a Mikó-birtokok történetét elemző dolgozatában részletesen föl-tárja és dokumentálja azokat a terheket és nyűgöket, amik a földesúri gazdálkodásban a parasztek vállára nehezettek. Releváns statisztikai adatok sorjázásával mutatja meg, hogyan növekedett — a nagybirtok hatékonyabb gazdálkodásra törekvésével párhuzamosan — a parasztek sokféle sarcolása, hogyan szaporodtak a robotnapok s hogyan halmozódtak a paraszti saját munkáját egyre inkább gátló évi eloszlásban. De látjuk azt is, hogy mindez mennyire nem segítette igazából az ésszerűbb s nyereségesebb gazdálkodást. A számadatok alapján szinte az egykori józanabb földesurak szemével szemlélhetjük a kizsákmányolás önmagában rejlő csapdait: a kényszerű munka gyenge határfokát, a falusi és majorsági önellátás miatt fejlődésképtelen belső piacot, a szállítási nehézségek és a gyöngye városiasodás termelést gátló hatását. Így érthető, hogy a Mikó-birtok terméseredményei sehol sem érik el a fejlettebb paraszti gazdaságok színvonalát, és ezeken a legeltetésre termelt területeken juhászatainak mérete is igen kisszerű: „nem egy paraszti juh-hosgazda nagyobb juhnyájjal rendelkezik”.

A paraszti hozzáértés és munkakedv hasznosítására és sokféle megsarcolására rendezkedett be tehát az erdélyi nagybirtok, s ezt a szerkezetét őrizte még a XIX. század elején is, pedig ekkor a parasztság erőteljesebben meginduló rétegződése következtében a földesurak már akár bér munkára is alapozhatták volna egész gazdálkodásukat. Imreh két feudális nagyüzem, a Toldalagi-birtok és a Bánffy család Vlegyásza-alji erdőbirtokainak elemzésével mutatja be, hogyan vámmolták meg a földesurak a paraszti szakértelmet, árutermelést és kereskedelmet. A Bánffyak több

mint félszáz paraszti fűrészmalmost romboltak le, és majorsági fűrészek „molnárainak” is megtiltották, hogy parasztoknak — akár pénzért, akár felibe — dolgozzanak. „Ha deszkát akar piacra szállítani a hegyvidéki paraszt, a földesúri érdekből csökkentett számú fűrészeknél kell sorára várakoznia, s ha a vágási díjat idejében elő nem teremtette, a deszka felét hagyja ott a fűrészmolnároknál.” A Bánffyak mindenféle faárura taxát vetettek ki, „a fát megvásárló pedig nyomtatott cédulát kapott, amely nélkül egy lépést sem tehetett, mivel a plájászok (gornyikok), az inspektor, valamint a Kissebesen, Csucsán elhelyezett strázsák szigorúan ellenőrizték a Nagyvárad felé vezető útvonalat.” Még reteszt is építettek egy olasz mesterrel Csucsánál, hogy így is akadályozzák az „illetéktelen” faúsztatást. „Így azután sikerült is a »familia« számára új, jelentős jövedelmi forrást nyitni meg. A fa árából befolyó összeg 1829-ben 10 127 frt és 24 kr volt, 1847-ben viszont már majdnem négyszeresére növekedett, elérve a 39 647 frt 50 kr-t.” Ez a nagy földesúri jövedelem kiterjedt paraszti kereskedelmen alapult, s „e mögött a kereskedelem mögött felfedhető az a faárukészítő paraszti termelőmunka is, amely igen sokféle nyersanyag és eszköz gyártási műhelyévé avatta a havasi falvakat... Az állattenyésztés és a földművelés mellett tehát mind erőteljesebbé váltak azok a foglalatosságok, amelyek a hegyvidéki román lakosságot a legfárasztóbb erdei munkára kényszerítették, rászorították a síkföldi, folyóvölgyi falvakkal való vándorkereskedelemre, a környékbeli városok és Nagyvárad vásárainak állandó látogatására, és nem utolsósorban szüntelenül életveszedelemben forgó tutajosokká nevelték őket.” A Toldalagi birtokon meg, szőlőtermelésre alkalmas vidéken, a paraszti vincellérek szaktudására s robot munkájára alapítva rendezkedtek be árutermelő borgazdálkodásra, de paraszti mesteremberek munkája volt a birtokon majd minden épület, berendezés, eszköz is, ami a gazdálkodást vagy az urak kényelmét szolgálta. „Az erdélyi paraszti világban okos megfigyelés és gyarapodó tapasztalat készíti elő, a mélyben, a termelőerők vonalán, azt a forradalmat, amely másutt már robbantani is kész az avult kereteket. A látszólag megkövült, mozdulatlan feudális élet mélyrétegeiben gyűl a nyersanyag, ami az új formát kitölti majd: a munkaerejét áruba bocsátani kényszerített nincstelen, aki gazdag munkatapasztalatot, csiszolt képességeket kínálhat a napszámost, bérmunkást keresőknek. Másrészt — és ezt is látnunk kell — egy fél évszázad múltán a tőkés kisparaszti gazdaság viszi magával történeti életútjára ezt a középkorias sokoldalúságot, a munkaismeret sokszínűségét, az évszázadokon át gyűlt hasznos tapasztalatokat és ugyanakkor a már káros szokászszerűséget, alacsony szinten megrekedt hagyományosságot.” Vagy ahogyan a kézműipar terjedését tárgyaló dolgozat összefoglalja: „Sokszínű, összetett társadalmi szerkezet tehát ez a mienk, elmaradott és előresiető, új formákat régiekkel ötvöző, de mindenképpen válságjelenségekkel teli.”

Elmaradás és előresietés, válságjelenségek halmozódása határozta meg 1848 nemzeti és társadalmi jellegét is Közép- és Délkelet-Európában, ez a kerete a jobbagyrendszert itteni megszűnésének. Egyed Ákos könyvének jó egyharmada szól erről a fontos kérdésről. Látja nagyon jól, hogy a kortárs nyugat-európai mozgalmakkal való szinkron összehasonlítás nem sokra vezet; e tájon még az 1789-es francia forradalom paraszti radikalizmusa volt esedékes és az nemzetteremtés, amit tőlünk nyugatabbra és északabbra — olykor iszonyú kegyetlenségek árán — többnyire már századokkal azelőtt megoldottak. Látszólag legalábbis; mert a XIX. és XX. századi nacionalizmusok sora, századunk két szörnyeteg háborúja, napjaink újraéledő nemzeti-nemzetiségi problematikája éppen eléggé mutatja, hogy a megoldás ott sem sikerült valami jól. 1848 tájainkon mindenesetre egyidejűleg tűzte napirendre a jobbagyfelszabadítás és a nemzeti függetlenség kérdését, s ez az egyidejűség a maga kombinációs lehetőségeivel rendkívül nehéz politikai és társadalmi helyzetet teremtett, kivált a kevert etnikumú területeken, mint Erdély vagy Galícia, s kivált, ha — mint a két utóbbi esetben — a földesurak gyakran más etnikumhoz tartoztak, mint a jobbagyaik. Ilyenkor a nemesség konzervatív része nemzeti érvekkel mindig hatásosan gátolni tudta a liberálisokat, s a jobbagyfelszabadí-

tás halogatásával alkalmat teremtett az udvarnak, hogy — holmi mesebeli „jó király”-ként — a törvényhozásra reálicitálva, a polgári átalakulást épp a nagy nemzeti célok érdekében óhajtó liberális nemesség ellen hangolja a parasztságot. Így például Galíciában Stadion császári helytartó, azonnal és többet ígérve, a kormány mellé állította a parasztságot, a lengyel nemesi nemzeti mozgalom elszigetelődött, s már csírájában megbukott. De lábra kapott a „császáromantika” Erdélyben is, és elsőik közt épp a jobbágyszabadságért őszintén munkálkodó Wesselényi Miklós jobbágynál. „Wesselényi szinte kétségbeesve szemléli a parasztmozgalmat, amely éppen úgy kezdődött, ahogyan évekkel azelőtt megjósolta: valóban, az erdélyi román jobbággy mellett a magyar jobbággy is lázadt, de nem mint magyar, hanem mint elnyomott társadalmi osztály, azaz jobbággy. Pestről gyorsan leutazik Zsibóra, hogy személyesen lássa, miről van szó; s onnan írja Batthyány Lajos miniszterelnöknek: »a paraszt rögeszméje«, hogy »az urak s nemesség tartja őket még mind elnyomva, és nem akarja nekik kiadni a szabadságot, melyet a Császár nekik már rég megadott«. Wesselényi arra is felfigyelt, hogy többről van itt szó, mint a robot lerázásáról, hiszen a »Császár által kiadott, de a nemesség által duggatott szabadságlevélben az van parancsolva, miként minden föld, tehát az uraságé is, köztök felosztassék«. Felbukkant tehát a földosztás eszméje, s abban az időben ennél mozgósítóbb célt nem is ismert a parasztmozgalom. Ami a nemesség szempontjából annál veszedelmesebbnek tűnt, mivel azt a paraszti mentalitás a királyi akarattal hozta összefüggésbe. Másrészt a nemesség ebben s a hasonló jelenségekben már a »kommunizmus« eszméinek térhódítását látja, s — mint Benkő Samu írja — megretten a forradalomtól.”

Közép- és Kelet-Európa társadalmi így sehol nem tudták a jobbágyszabadságulási klasszikus útját, a francia forradalom modelljét követni. „Európának ebben a hatalmas térségében a társadalomfejlődés ezt a francia típusú megoldást nem készítette elő, s ilyen vonatkozásban a forradalom sem hozott gyökeres változást. Itt a reformmozgalmat, majd a polgári forradalmat általában a liberális nemesség vezette. Kivétel alig említhető; mindenesetre ilyen volt az erdélyi román, a cseh s a magyarországi szlovák társadalom. Márpedig a liberális nemesség érdekei ellenkeztek a francia típusú jobbágyszabadsággal, ezért Közép- és Kelet-Európában kevésbé radikális megoldást kerestek, s ezt a modellt a porosz reformban vélték megtalálni.” 1848 meghozta a korszakváltást: előbb a tömegmozgalom, majd a jogalkotás, a „jogi forradalom” is megrendítette a feudális rendszer sok évszázados uralmát, a nemesség „monopóliuma végérvényesen oda lett, de mint társadalmi osztály fennmaradt s erőteljes harcba kezdett helyzetének konszolidálása érdekében”. A társadalom többségét alkotó parasztság a jogi fölszabadsággal ugyan győzött, de gondjai ezzel korántsem oldódtak meg, s a tényleges gazdasági és társadalmi fölszabadságáig még nagyon hosszan s keservesen kellett küzdenie. A jobbágyszabadság tehát folyamat, s ennek a hosszú folyamatnak a XIX. századi részét tárgyalja Egyed Ákos számok tükrében, a helyi változatok gondos elemzésével. De a táj- és területi egységek eltéréseinek részletezése mindig általánosabb célt szolgál. „A történetírás számára a különbözőségek számbavétele elsősorban azért lényeges, mert a parasztság felszabadsága, az agrárreformok a polgári átalakulás kiindulópontjai voltak egyben. Minél korábban és radikálisabban mentek végbe, annál kedvezőbb feltételeket teremtettek az új polgári rendszer fejlődéséhez. És fordítva: a megkésettség és felemás megoldás nehezen elhárítható akadályokat támasztott.” Egyed Ákos nem fetisizálja az elmaradottságot; egyszerűen reális háttérként tekinti változás és hagyomány tárgyalásához Erdély gazdasági és társadalmi szerkezetében a kapitalizmus itteni kibontakozása idején. Erről szól a könyv második fele, szervesen folytatva Imreh István tanulmányait az erdélyi manufaktúraipar munkásairól.

A manufaktúraipar erdélyi kialakulását Imreh a késői feudalizmus válságjelenségeinek hátterében tárgyalja. Látjuk a céhek átmeneti megerősödését a Habs-

burg-uralom alá kerülő Erdély első évtizedeiben, a kézművesipar falusi terjedését. De látjuk azt is, számok és konkrét példák tükrében, hogyan akadályozták csakhamar a céhek épp a legügyesebb mesterek boldogulását, a vidéki terjeszkedés pedig itt nem az ipar menekülését jelezte a céhmonopóliumokkal körülbástyázott városokból. A vidék itt nem válik nagyvárosok fogyasztói hátterévé és nyersanyagot szállító körzetévé; ellenkezőleg, a megelőző időkhöz képest megnövekszik önállósága. A helyi falusi-mezővárosi kézművesipar veszi fel mindenütt a városokban megélhetésüket nem lelő kézműveseket, s itt helyben látja el a gazdagodó paraszti vevőkört, de a luxuscikkek kivételével a bővülő földesúri keresletet is. „Az egyöntetűbb városi céhiparból kezd kiválni tehát egy vidéki, mezővárosi, sőt falusi részleg. Így bontakozik ki sok-sok iparágban ez a »paraszt-kézművességi virágkor«, joggal anakronisztikusnak minősíthetően, hiszen egyidejű a céhek bomlásával, a manufaktúra térhódításával, sőt a gépi nagyipar jelentkezésével is.”

Az új falusi kézműipar tehát mind a fogyasztót, mind a nyersanyagot egyesítő telephelyeken üttött tanyát. Így aztán „a XVIII. században, valamint a XIX. század elején szinte egyáltalán nincs is olyan számottevőbb mesterség, amelynek falusi képviselője ne volna”. Súlyát különben az erdélyi városok korabeli stagnálása-hanyatlása is növelte. A Habsburg-uralom alatt az erdélyi városok kezdték elveszíteni addigi élénk kereskedelmüket Moldvával—Havasalfölddel. A szigorú határázár következtében hanyatlottak a száz városok is, de legalább megőrizhették ősi polgári színezetű autonómiájukat, és így későbbi fellendülésük alapja szilárdabb volt. Mert a XIX. század harmincas éveiben, ha lassan és vontatottan is, de megindul a tőkés fejlődés, s az erdélyi életbe új szintet hozó ipari gócok alakulnak ki. „Brassóban például 1845-ben van két gyapotfonó, egy börgyártó, egy papiros- és kártyakészítő fabrika, két kőedény-manufaktúra, két rézhámor, két likőr- és »szeszgyár«, három ecetgyártó, három viaszfehérítő, egy »viaszgyár«, öt cserző és három gyapjúmosó vállalkozás. Nagyszebenben egy börgyártó, egy papír- és cukorgyártó manufaktúrát említenek, de van rézhámor, sztearingyertya-fabrika, szita-, nemez-, ecetgyártó vállalkozás is. A város határában egy puskapormalom található, a közeli Freck faluban papirosmalom és repesajtó van. Códon, Nagydisznódon híres textilipart találunk, és Orláton működik a legnagyobb erdélyi papírmanufaktúra és gyapotfonó.” A munkások száma sohasem nagy. A XIX. század derekán az orlái „papírgyárban” dolgozott a legtöbb munkás: 180. A nagyszebeni répacukorgyártó vállalkozás 105 embert foglalkoztatott. „A kisebb puskapormalmok, hámorok, sör-, likörgyártó vállalatok, olajprések stb. 2—5—6—7—12 munkást alkalmaztak. Nagyszeben és környéke manufaktúráiban így összesen 539 munkást találunk, a malmokban és »fűrészek«-ben pedig 295 embert.” Brassó 25 manufaktúrájában és malmaiban pedig ezernél jóval több állandó munkás dolgozott a XIX. század közepén.

A számok regisztrálásán túl Imreh arra is mindig figyel, hogy honnét rekrutálódtak a munkások. Főlsorakoznak a külföldről telepített szakmunkások, a céheken kívülrekedt mesteremberek, a falusi kézművesség és a zsellérek soraiból verbuválódottak. „Erdélyben a XIX. század első felében már számottevő mértékben kialakult tehát azoknak a falusi és városi szegény vagy elszegényedett elemeknek a rétege, akik a manufaktúráknak munkáskezeket bocsáthattak rendelkezésére”. De a személyi függések rendszere, az elavult jobbágmunka — amit a földesúri manufaktúrákban alkalmaztak —, a céhszabályok nem tették lehetővé, „hogy a munkaerő a piacon áruvá váljék, hogy a kibontakozóban lévő tőkés jellegű ipar munkaerő-problémája megoldódjék”. Ehhez meg kellett szüntetni a feudális termelési viszonyokat. A feudalizmus végnapjait élő Erdélyben a munkaviszonyok hatatlan sokszínűsége tapasztalható, a szabályos bérmunkásoktól a robotosokig, olyan átmeneteken keresztül, mint az „áradások”, akik egyrészt pénzért dolgoznak a földesúrnak a manufaktúrában, másrészt földet bérelnek tőle, hogy azzal egészítsék ki megélhetésüket. A munkaviszonyok sokfélesége közepette csak egy volt azonos: a munka embertelensége. „Az a néhány adat, amely ma rendelkezésünkre áll, a manufaktúrában alkalmazott emberek életviszonyait igen súlyosnak mutatja.” Gya-

lázatos lakáskörülmények, állandó éhezés, kegyetlen bánásmód, látástól vakulásig tartó munkaidő, primitív és egyhangú munkák, elképesztően mostoha munkafeltételek, s hozzá a női- és gyermekmunka gátlástalan alkalmazása: e téren tehát semmiféle „elmaradás” nem észlelhető a fejlett Nyugathoz képest. De Imreh látja és regisztrálja a századok során fölgülemlett paraszti munkafegyelem s kézműves szakértelem beáramlását is az iparba, azt a nélkülözhetetlen emberi összetevőt, ami — az ágyúöntő Gábor Áron és a gépgyártó Rajka Péter sorsával példázza — azonnal új erők felszabadítójaként munkál, mihelyst „a társadalmi struktúra elemeinek bonyolult összefüggésrendjében” olyan konstelláció, olyan „konjunkktúra” adódik, „amely kedvező feltételeket kínál az új megszületéséhez”. Gábor Áron és Rajka Péter tragédiája arra is példa, hogy milyen nehezen alakuló s törekény az ilyen konstelláció.

Az ilyen konstellációkat elemzi éppen Egyed Ákos a XIX. század második felének erdélyi ipari- és agrárstruktúráiban, a statisztikus historiográfia módszereivel. Az *Annales*-kör legszebb teljesítményeihez hasonlítható leginkább, ahogyan gondosan igazolt számadataitól bonyolult folyamatmodelleken át mentalitástörténeti összefüggésekig jut el. A vasutak építéstörténetének számsoraiba például bevetíti az európai kapitalista ciklusok tükröződését, s megmutatja, hogy a föllendülések és válságok európai gazdaságtörténetből jól ismert hullámain a honi tájak — bár olykor csak remények- s elképzelésekben — egyre közvetlenebbül besodródhatnak a világ gazdasági-kereskedelmi-kulturális vérkeringésébe. Nem a vasút persze az „oka” a változásoknak, ám nélkülözhetetlen és jellegzetes összetevője egy soktényezős folyamatnak, s a kor vasútromantikája így nem egészen ok nélkül választotta a haladás szimbóluma vagy inkább megtestesítője gyanánt. Hisz a vasútépítés először is hallatlanul bővítette a munkapiacot, a vasút üzemeltetése rengeteg új minősített munkaalkalmat teremtett, átalakította a szállítás s következőképpen a kereskedelem egész rendszerét, megnövelte az emberek — nagyon sok ember — mozgékonyágát. A népelesleg útnak indulhatott messzibb országrészekbe foglalkozást, munkát keresni.

Hasonlóképpen jár el Egyed Ákos a hitelrendszer meghonosodását vizsgáló tanulmányában is: a hitelrendszernek mint önálló struktúrának kapcsolódásait figyeli az egész társadalomhoz s gazdasági élethez. Itt természetesen még pregnansabban jelentkeznek a kapitalista ciklusok jellegzetességei. Az 1867—1873-as nagy föllendülés Erdélyben is igazi „Gründungszeit”. „Ha a 48 előtti struktúrát elemezve Imreh István *Erdélyi hétköznapiak* című kötetében úgy írhatott az erdélyi manufaktúraiparról s majorsági gazdálkodásról, hogy pénztökről és tőkés hitelrendszerről viszonylag kevés szót kellett ejtenie, a pénz és hitel most szinte központi helyre kerül. Igen, mert — és ez európai jelenség volt — a modern gazdasági létesítmények egyre nagyobb tőkebefektetést igényeltek.” Legfeljebb az volt a különbség, hogy Erdélyben az egyéni tőkéseknek ritkán akadt elég pénze, ezért még a nyugatinál is gyakoribb itt a részvényes vállalati forma, kivált a hitelhálózatban és az iparban. „1867—1873 között a szélesebben vett Erdélyben 34 ipari részvénytársaság jött létre, holott korábban egy sem volt. A hitelhálózatban pedig 43 bank- és takarékpénztári részvénytársaság keletkezett, a korábbi öt hasonló részvénytársasággal szemben.” A hitelintézetek alapítása a következő évtizedekben is folytatódott; „az erdélyi burzsoázia legszámosabb és leggazdagabb rétege a bank- és takarékpénztári hálózatban tevékenykedett. És ez nem volt véletlen; magyarázatát sem nehéz megtalálnunk, hiszen ez a terület érezte legkevésbé az összes kapitalista tevékenységek közt a bécsi és a budapesti töke versenyét.” Tőkeerő tekintetében „a zsidó származású nagypolgárság volt a legjelentősebb, amely főként az 1830-as évektől kezdve telepedett le s azóta szerezte meg a kereskedelemben az első helyet, majd a szász és sváb, aztán a magyar és román polgárság következett. A hitelélet terén... a zsidó és magyar töke általában közös vállalkozásokban vett részt; a Bánságban hozzájuk csatlakozott gyakran a helyi német töke is. Kolozsvár és Marosvásárhely példáján jól lemérhető, hogy az örmény származású kereskedőréteg is

összefért a magyar tőkével és nagybirtokkal. Teljesen külön, saját úton haladt viszont a román és a szász polgárság. S hogy különállásukat megőrizhessék, a hitelintézeteik részvényeit nem bocsátották piacra, mint a magyar bankok és takarékpénztárak, hanem szervezetten jegyezték azokat. Ez a különállás tette egyébként lehetővé, hogy a román és szász hitelszervezet az illető burzsoázia kezében a nemzeti politika eszközévé (is) váljék." A román hitelhálózat megszilárdulása a román nemzeti burzsoáziát erősítette, mely ezen a hálózaton keresztül a nemzeti mozgalomhoz kapcsolta a román parasztságot. Kivált a „gründolások” korát követő nagy pangás (1874–1880), majd az újabb fellendülés és újabb válságok idején volt ez igen fontos, amikor „a kisgazda a drága kölcsön miatt eladósodott, s igen sok esetben földjét éppen a bankok árverezték el. 1900-ban és 1901-ben például Csíkmenaságon 23 családnak 456 hold és 1535 négyszögöl földjét adták el 19916 korona 44 fillér adósság miatt. A fokozódó terhek, köztük a bankkölcsönök miatt a XIX. század utolsó évtizedében Erdélyben átlag 4564 parasztszalád vagyonát árverezték el. A teljesen elszegényedő család aztán rendszerint arra törekedett, hogy a birtok árából legalább hajójegyre fusssa Amerikába." Aztán természetesen a hajójegy ára is visszafolyt a kivándorlást szervező osztrák–magyar bankok pénztárába. „A modern hitelrendszer nem a kisember, hanem a tőke (nagyipar, nagykereskedelem, nagygazdaság) szükségleteihez igazodott. Ezáltal a kistulajdon pusztulásának s a nagytulajdon fejlődésének eszközévé vált. Miközben maga fejlődött az összes gazdasági ágazat közül a leggyorsabb ütemben.” S mivel Erdélyben a népesség 85 százaléka falun élt mezőgazdaságból, és ez a gazdasági ágazat termelte meg az összjövedelem 80 százalékát, minden, ami a mezőgazdaságban történt, erősen hatott az egész kapitalista struktúrára.

„A mezőgazdasági termelés szempontjából az új kapitalista ciklus jól kezdődött: 1867-ben és 1868-ban hatalmas gabonatermést takarítottak be, s mivel a mezőgazdaságban a jobbágyfelszabadítás után éppen ez az ágazat volt a legkiterjedtebb, jelentős mennyiségű gabonakiviteltre került sor, amellelt, hogy a belső terménykereskedelem, valamint a műalmok szaporodása következtében a lisztkereskedelem is fellendült.” Ez a fellendülés azonban nem, vagy csak helyenként és igen korlátozott mértékben vonatkozott a parasztságra. A jobbágyfelszabadítás elhúzódo folyamataiban a földesurak, valamint a kapitalista társaságok és spekulánsok a földtulajdon olyan megosztását valószínűsítették meg, amely mindenekelőtt a nagybirtoknak kedvezett, s Erdély nagyobb részén a parasztság körében vészes földhiányt okozott. Fokozta a gondokat a közföldek használatának szabályozása, mert abból csak a magánbirtokkal rendelkezők részesültek, a tulajdonukban lévő szántóföld arányában. A nincstelenek elestek a közös erdő, legelő, kaszáló használatától, s ez a paraszttársadalom felbomlását még gyorsította. Egyed Ákos két rendkívül álapos tanulmányban vizsgálja a falusi változásokat, az általános tendenciákon belül mindig és mindenütt igen nagy gondot fordítva az Erdélyben döntő fontosságú helyi és etnikai változatokra. Az elszegényedés elsősorban a magyar parasztságot sújtotta; a román parasztság körében kisebb volt a teljesen birtoktalan agrárnépesség aránya, és soraiban nagyobb volt a középparasztság és a szegényparasztság felsőbb kategóriáinak viszonylagos társadalmi súlya. Nagybirtok és tőke kettős fojtogatásában a magyar parasztság rétegződése erősen fokozódott, s a zömét alkotó szegényparasztság, illetve agrárproletariátus még a mezőgazdasági technológia gyors fejlődésének is inkább csak hátrányait „élvezte”. A falu mint életközösség az első világháborúig ugyan még őrizte jelentőségét, de a falusi életmód változásai és az elszegényedés közepette gyakran még ez is ellene fordult, s a „tiszt szegénység” megőrzése érdekében a gyermekszám radikális korlátozásához, sőt egykezéshez vezetett.

A falusi munkafelesleget sehol sem tudták igazából felvenni a városok, bár a falu lassú hanyatlásával ellentétben a várost a gyors növekedés jellemezte. Ámde „a városi civilizáció és kultúra előnyeit a városi lakosságnak csak a kisebbik része

élvezhette, annyira függvénye volt ez az anyagi, tehát osztályviszonyoknak. A lét-minimum határmezsgyéjén élő, faluból betelepült napszámosok s cselédek, valamint a szakképzetlen ipari munkások lényegében véve rosszabb viszonyok közt laktak és silányabban táplálkoztak, rosszabb vizet ittak, mint a falusi szegények. S emellett sokszor az első generációk az idegenség légkörében éltek le életüket; kiszakadva a falusi rokonsági és szomszédsági, közösségi rendszerből, az akkor még élő népi kultúrából, nehezen tudtak a más jellegű városi élet kereteibe és struktúráiba beilleszkedni. Ha szabad azt mondani: a városokat feltöltő betelepülő falusi szegénység első nemzedékei voltak a kapitalista átalakulások human áldozatai.” A különbségek és a helyi változatok a városfejlődés és iparosodás területén ha lehet még fontosabbak, mint a falu esetében, s Egyed Ákos módszeréhez híven számadatok tükrében — elképesztően bőséges és mindig mértéktartóan értelmezett számadatok tükrében —, be is számol a változatokról. A tőkés ciklusok hullámain követő erdélyi iparfejlődés főbb tendenciái, mint például a malomipar prioritása és ösztönző szerepe, a kisipar viszonylagos ereje s ezernyi más jellegzetesség így tágas keretet kerítenek az erdélyi városi civilizáció elterjedése köré, keretet, amelyben azután az emberek megformálják a maguk társadalmi struktúráit; köztük — Nyugat-Európával egyidőben — a munkásság szocialista mozgalommá növekvő szervezeteit. A kötet záró tanulmánya az erdélyi munkások első politikai szervezetéről szól, mindenekelőtt az 1868-ban megalakult *Temesvári Általános Munkásegylet*-ről. Megalapítója és első vezetője Farkas Károly, Marx híve és személyes ismerőse volt; amikor őt a hatóság félreállította, segítőtársa G. Ungureanu került helyére. Az egyletekben a munkások ugyanúgy minden nemzetiségi ellentét nélkül, együttesen küzdöttek elnyomóik ellen, mint egykor a jobbágyok. Amikor körülöttük „a társadalomban másodvirágzását élte a nacionalizmus”, a munkásegyletek „egymás múltjának és jelenének tiszteletét, egymás nemzetiségének becslését s az összefogás eszméjét hirdették. És azok jegyében cselekedtek.”

„A históriát megismerni vágyó ember — figyelmeztet könyve elején Imreh István — önismeretre törekszik. Az eltűnt idő nyomában járva, az őt körülölelő közösség ifjúkorát nyomozza s deríti fel. Élete így tágul, válik teljesebbé, hiszen régmúlt századokba nyúl vissza; s ha ép a lélek benne, önmagát is eljövendő évtizedekbe, századokba, önmaga és népe jövőjébe építi bele.” Ez az ép lélek sugárzik a most recenzeált két könyvből; azzal a tiszta sugárzással, ahogyan Lucien Febvre kívánta: „Inkább a felszínen mint mélyben? Úgy vélitek? De mit számít a mélység. Az óceán fölé hajlok, s ti így szóltok: »Itt háromezer méternyire van a fenék.« Hanem háromezer vagy háromszáz ugyanaz. Mert csak az számít, csak az tudható, hogy meddig hatol be a fény. A mi dolgunk bevetíteni a fényt minél messzibb, mind mélyebbre, egyre mélyebbre. A mi dolgunk osztatni a sötétséget. A mély tehát a történelemben a sötétség bevilágítása fénnel. A felvilágosítás művészete.” Pontosan ebben az értelemben a felderítés művészete ez a két könyv, ragyogó részeként a *Kriterion* nélkülözhetetlen fényterjesztő munkásságának.

CSANGÓ MOTÍVUM

Kádár János ablaka

ARCKÉPVÁZLAT TÖRTÉNELMI HÁTTÉRREL
(GYURKÓ LÁSZLÓ KÖNYVÉRŐL)

A. Nexő egyik munkájában minden korok írójának azt a tanácsot adja, hogy a világra nyíló ablakában ne tűrjön meg cifraságot, mert az üvegre maratott leg-szebb virágminták is csak zavarják, eltakarják a valóságot. Az ablak szerepe az, hogy beeressze a világosságot, utat nyisson a látás előtt.

Az *Arcképvázlat történelmi háttérrel* című könyv, mintha ennek a törvénynek az értelmében tárt volna Kádár János világára az ablakot.

Létét a külföldi könyvkiadók éppúgy hiányolták, akár a magyar olvasók. Mert azok a felnőtt generációk, amelyek a folszabadulás óta ismerték Kádár János nevét, különböző feladatkörökben való munkálkodását, bizony nem dicsekedhettek azzal, hogy ismerték őt.

1956 végén, amikor az éhkoppot verve vártuk, hogy valaki a mieink közül bár szólna egy biztató szót, Szolnokról üzent. Szava nyomán riadtunk föl, ki is ő?

A Horthy-rendszerben rendőri használatra készült úgynevezett fekete könyvből bogarásztuk össze az életére vonatkozó alapadatokat. Születési évét, helyét, eredeti nevét. De mindjárt tabunak is vettük, amiről tán nem is politikus dolog beszélni.

A főlocsúdás évtizedeiben pedig közöttünk, mindennap a szemünk előtt. Egy há-jóban utaztunk, egy irányban eveztünk, sokszor úgy tűnt, így megy ez a világ meg-teremtése óta. Ő pedig a könyv egyik félmondatában úgy nyilatkozik, hogy nem szeret magával foglalkozni. S ebből következett, hogy más sem foglalkozhatott vele. Nem is készült életéről hites szavú írás. Az őszinte érdeklődéssel élő szürke tömeg pedig a valóságos ismeretek hiányában legendákat termelt.

Nem hittük, hogy a hallgatása valamiféle titkokat rejtget. Azt tartottuk, talán nem is ok nélkül, hogy Kádár János a személyi kultusz áldozataként szenvedte a börtönt, s ezért szigorúan elutasít minden megmozdulást, ami még egyszer arra az útra csábítana politikust és író. E véleményében való szilárd ellenállásának falán csak testületi döntés törhetett könyvnyi ablaknyílást, amin most belátunk.

Természetes emberi igény ez a fajta érdeklődés. Nem a szimpla kíváncsiság a hajtó motorja.

Félrészes korunkban az első kaszásnak nemcsak a keze járására, erejére, tem-pójára, de a bölcsességére, szeme villanására is odaügyeltünk. Talán csak ösztönő-sen éreztük, hogy bizalmunk hajszálgyökerei az ismeret termőtalajába fúródnak. Akit ismerek, azzal nem kell újra és újra előről*tapogatni a cselekedetek láncola-tait. Nem kell mindig értelmezni mi a fehér, mi a fekete. Az első kaszás egy moz-dulatával helyes utakra vezérelhet, egy tekintetével megóvhat attól, hogy fölös energiákat veszítve olyan zsákutcába keveredjünk, ahonnet csak farral lehet vissza-jutni.

A könyv sok botor tévhitet eloszlat.

Kádár János meghurcoltatását, amiről kötetnyi legenda bolyongott köreinkben, nem merevíti mártíri pózokká. Alakja rajzolatából világosan kiderül az a tudatos

vonás, hogy egykori politikai ellenlábasaikat, akik tragédiájának okozói voltak, nem torolta meg, s ebből a tartásból következett, azt sem tűrte volna el, hogy bárki ökölrel vegyen elégtételt a rajta esett sérelmekért.

Számára ez nem elsődleges kérdés. Az elsődleges az, hogy élünk, s életünk értelmét a sokat szenvedett Magyarország üdvére forgathatjuk. Olyan természetes könnyedséggel teszi magát túl a személyes fájdalomán, mintha csak szakmai ártalomnak tartaná az ügyet.

Nincs különös ejtőernyője, alája szerelt védőhálója, porszűrő álarca. A gondkázlak előtt olyan pőrén áll, mint akárki más. Nem panaszkodik, nem dicsekszik. Előrenézve dolgozik. A fősvénységig szűkszavú nyilatkozatából sugárzik az ember-szeretet. Hibáit nem takargatja, inkább elemzi. Külföldön is elismert eredményeitől nem tölti el a csalhatatlanság tudata. Múltunkért, jövőnkért aggódó ember. Döbbenetes sorsa fordulásait, letartóztatását, börtönéveit nem dramatizálja, nem kíván élő szobor lenni.

Gyurkó, ha akarna se tudna a hős személyétől idegen sallangokat ráaggatni. Különben is, a személyi kultusz lappangó tűzében írók egész sora megpörköldött. Sokan máig viselik az égési sebeket. E tekintetben is nagy tanulság az 56-os tragédia — ahogy Kádár aposztrofálja.

Sikeres életútú ember. Ma szeretnek a tollforgatók ebben az értelemben fogalmazni. Tény. A megharcoltan elért eredményeink alapján sikeres. Mi a titka? Talán az, hogy nincs titok. Megküzd, birokra kel minden fölgaskodó akadállyal. Nem kíméli magát. Példa? Bizonyosan nem akar példa sem lenni. De így válik azzá.

A könyv történelmi háttere közel száz évet araszol át legújabb kori históriánk-ból. Kádár János életútja szalad ebben a történelmi közetben, akár valami bűvópatak, olykor eltűnik, hogy valahol újra előbukkanjon. Tudjuk, odabent műveskedik a soha sem pihenő események halmazatai között. Megy a szemünk előtt, olykor életünk virágos mezőj között csöndesedik, máskor a szűk medrű partok között visz útja, mélységes szakadékok fölött, hogy a maga mivoltával, sodrásával megmunkálja járótújának medrét.

A könyv felold ködös lengedákat, tisztáz ismeretlen történeteket, de ami még fontos, további ismeretek iránt ébreszti föl érdeklődésemet. Többet akarok tudni a hős belső indítékairól, cselekedeteinek rugóiról, eredetéről, hiszen nem csupán a külső események hatására cselekszik, hanem tán irányítja is, amikor irányíthatja. Szívesen olvasnék még Kádár János inaséveiről, kétkézi koráról, a politikus magán-életéről, gondjáról, örömről. A politikus se mindig közéleti ember.

Sejtem, nehéz élő személyről, szűkszavú emberről szárnyakon járó könyvet írni. Az író lóraülő fantáziáját a valóság gyöplűszárával százszor vissza kell fogja. Nem mondhatja, amit a hős nem mondott.

Kádár János a tömegek előtt titoktalanul kitarulkozó ember, a magánélete tekintetében zárkózott. A könyvben, akár valami jó szimfóniában a szűkszavúság motívuma sokszor visszatér, s ez jellemző. Szinte már ornemens és legtöbbször találalat. Az írókhoz is akad egy megszívlelendő mondata.

„— Mostanában nem tudom már úgy nyomon követni az életet, mint régen... És a jó irodalom segít. Maguk, írók, besegítenek a világ megismerésébe. Persze, már amikor.”

Kádár János ablaka nyitva. A százezres példányban megjelent könyv révén egy ország tekinthet be rajta. (Magvető.)

TÓTH BÉLA

Magyar Játékszín

Jellegőrzés és teremtetés

BESZÉLGETÉS NOVÁK FERENCCEL

— Egy beszélgetésben említetted: ifjúkorodról nem beszélsz szívesen. S ugyan-csak ebben a gondolatsorban mondtad azt is, hogy kolozsvári diákéveidben dehogy gondoltál arra, hogy valaha is a magyar folklór és a magyar néptánc ügyére teszed az életed! Ha nem is sorsszerű meghatározottsággal, valamiféle élmény bizonyára felmerül benned a népeletről ebből az időből. Éppen ez volna nehezen megidézhető?

— Meghatározó iskolaéveimet Besztercén töltöttem. A háború utolsó évében keveredtem a kolozsvári piaristákhoz, ami már egy tört év volt, be se fejeződött a közismert események miatt. Besztercén jártam iskolába. Ez egy nagyon furcsa város volt, mert a várost 40—50 százalékban szászok, harminc százalékban románok, húsz százalékban magyarok lakták. A háborút megelőző időszakról beszélek. Nem szabad elfelejteni, hogy Besztercétől nem messze van a Kelet-Mezőség néhány izgalmas faluja: Somkerék, Bethlen, Apanagyfalu, Köbölkút, Vice. És ha Besztercétől észak-keletre haladunk, a folklórban talán leggazdagabb román vidékre jutunk, ez Borgó és Naszód környéke. A városba özönlöttek be a parasztok; románok és magyarok egyaránt. A szászok mindig egy kicsit előkelőek voltak. Rájuk úgy emlékszem, mint a gótikus szentekre. Kőbe faragva. Ők mindig méltósággal vonultak, a magyar és a román parasztok voltak a szegények. A folklórban sokszor a szegényebbek őrzik a legértékesebb kincset. Polgári család voltunk, mindig volt nálunk lány vagy legény, ahogyan Erdélyben mondják, mert sose mondták, hogy cseléd. Ezek mindig parasztok voltak. Elmúlhatatlan az ember életéből például Ankidim, a pásztorfiú, aki mindennap furulyázott, mindennap táncolt nekünk, s a bátyámmal néztük. Énekelte és balladákat írt egy füzetbe. Amit sokáig meg is őriztem. Születésnapjára vettem neki, hogy írja le a balladáit, s azokat gyöngybetűkkel róttta. Aztán szolgált nálunk egy mezőségi asszony, aki végigénekelte a gyerekkoromat. Nagyon szerettem a vásárokat. Hetenként kétszer volt nagypiac Besztercén. Mindig kimentem, szájtátva néztük a táncolókat. Biztos, hogy ez a környezet meghatározó, de olyan nehéz ebből az életem későbbi alakulására következtetni. Mert hányan foglalkoznak a folklórral és jól, olyanok, akik nem éltek ilyen környezetben. Nem akarom tehát misztifikálni ezt az indíttatást.

A bécsi döntés után Besztercén megalakult a Hunyadi János Gimnázium. A magyar népi írók egy része jogdíjat, s egyéb anyagiakat szánt arra, hogy ide szegény, nincstelen székelyföldi családok gyermekeit hozzák iskolába. Macskássy Attila volt az igazgatónk, aki úgy építette fel a gimnáziumot, hogy a szegény, egy-két holdas parasztgyerekek összekeveredjenek velünk, polgárgyerekekkel. Vasárnap minden polgárgyerekeknek egy vagy két parasztgyereket reggeltől estig vendégül kellett látni. Nekem csikdánfalviak jutottak. A padtársam is csikdánfalvi volt, mert a gimnázium nem engedte meg, hogy származás szerint elkülönüljünk. Zsigmond Béla mellett ültem, ő sajnos, azóta meghalt. Ezek a legénykéek, és a náluknál nagyobb

suhangyerekek az iskolában ott verték a verbunkot és táncolták a szökőst, meg a marosszékit.

— *Ebbe a táncba bele-belekaptál-e?*

— Igen, ott álltunk mi, polgárgyerekek; mi a fenét csináljunk? Belemásztunk. Olyannyira, hogy amikor később végre elkezdtem táncolni 1950-ben, az Építőknél, és Molnár István jött hozzánk, székely verbunkot táncoltunk, s mondtam: „Pista bácsi, ez nem pontosan így van.” „Hát hogy van?” — kérdi. Fogalmam nem volt, hogy hogy van, nem tudtam, hogy ez tudás. Egyszerűen elkezdtem toporogni, hogy így van. Pista bácsi rámnézett, s azt mondta: „Fel kell gyűjteni.”

— *A harmincas években, amikor a világban felizzott a gyűlölség, Bartók Béla írta: az uszítás és a háborúság szelleme mindig a hatalmak és a felsőbb vezetők köréből terjedt. Gyűjtőútjain járva ő mindig azt tapasztalta, hogy románok, magyarok, szászok, az egyszerű emberek békességben és megértésben élnek egymás mellett. Így tapasztaltad-e te is e vegyes népességű táj mindennapjaiban?*

— Ott Erdélyben és akkor nem éreztünk annyira román—magyar problémát, mint ahogyan itt gondolják. Nem emlékszem arra, hogy mi elmentünk volna a román gimnáziumba azért, hogy kikezdjünk a román fiúkkal és verekedjünk. Az elmúlt két-háromszáz évben például a Kelet-Mezőségben, ahol a falvak nagy része vegyes, ritkán volt viszály. Máskülönbén hogyan táncolhatták románok, magyarok ugyanazt? Majdnem ugyanazt táncolták, legfeljebb másképp nevezték.

— *Nemrégiben olvashattuk épp a Tiszatájban a Jancsó és Muharay közötti kapcsolat dokumentumait. Te mikor ismerkedtél meg Muharay Elemér törekvéseivel?*

— Miután nem táncoltam és a táncsal nem foglalkoztam, Muharayval csak az ötvenes években találkoztam. Bölcsészkarra akartam menni, de a származásom 1949–50-ben nem tette lehetővé, hogy irodalom—esztétika szakra beiratkozhassak. Légüres térben maradtam, mert 49-ig úgy jártam iskolába, hogy elképzelhetetlennek véltem, hogy ne kerüljek be egyetemre.

A közvetlen kapcsolatra visszatérve, azt hiszem, hogy Pór Annának, aki a Népművészeti Intézet táncosztályának vezetője volt, és aki egy nagyszerű ember, az ő ajánlására kerültem kapcsolatba Elemér bácsival. A kapcsolat szorosabbá vált és sokfelé küldött falusi együtteseket patronálni. Nagyon fontosnak tartom a munkásságát, mégha az együttesteremtő, színházteremtő szándékai nem is teljesedtek be. De szuggesztív személyiségével sokakat indított el, sokaknak adott élményt egy életre. Ma is gyakran megkérdem magamban, vajon Elemér bácsi hogy csinálná ezt? Mindenki mondja az európai néptáncmozgalomban, hogy a szegedi Dóm téri produkciók milyen egyedülállóak, 400 táncos egy dramaturgiában. Az elsőt én csináltam tíz évvel ezelőtt, „Hegyen-völgyön lakodalom” címmel. Tulajdonképpen nekiugrottam látatlanba, de az előzményhez hozzátartozik, hogy 1957 őszén Muharay Elemér csinált egy nagy dramatizált szüreti játékot Gyöngyösön, ahol 350 szereplő játszott; együttesek, kórusok, paraszttáncosok, szekerek vonultak. 1958-ban megismételtük. Dramatikus játék volt ez, színpadon zajlott, a kastély udvarán.

Tíz évvel ezelőtt Szegeden, amikor az első próbanap lezajlott, azt mondtam, hogy ez összehozhatatlan. De felöltött bennem Elemér bácsi kajánkodó mosolya. Muharay Elemér a szervezett magyar táncutatást szinte bujtatva teremtette meg az osztályán. Nem volt kötelességük sok ezer méternyi táncot, dallamot gyűjteni, Martin György, Olsvai Imre, Borbély Jolán, Pesovár Ernő, Halmos István és mások mind ott kezdtek el dolgozni. A belső munkatársakat említettem csak, akik nélkül ma nem volna néptánc kutatás. S voltunk jó páran, külső munkatársak. Erdemét, erőfeszítését mindmáig nem méltányoltuk illendően.

— *A negyvenes évek második felének ifjonti lázát te hogyan élted meg?*

— A csóró erdélyi kisértelmiségi srác létemre nem voltam műveletlenebb, tájékozatlanabb, mint pesti osztálytársaim, de azért a szellem, ami itt fogadott, mindjárt mellbevágott. Osztályfőnöki óra következett s szétültünk, mint a parlamentben, jobb és bal oldalra és középre, mert három padosor volt. S megkezdődtek a kíméletlen politikai viták. Nekem egy évig tartott, amíg feldolgoztam, hogy tizenvalahány évesként bele lehet szólni a politikába. Éreztük, hogy a NÉKOSZ felől fúj a szellő, mert mi, mint diákszövetségek, felénk orientálódtunk. Emlékszem, amikor Mindszenty híres beszéde következett a sziklakápolnánál, akkor a gimnáziumunk udvarára NÉKOSZ-isták jöttek, erre mi is elindultunk a Gellérthegyre ellentüntetni. Az említett események nem múltak el nyomtalanul bennem. Annál nagyobb döbbenet következett, amikor a VIT után minden megfagyott.

— *Könnyen elfogadtad, hogy sorsod méltatlan arra, hogy a népi demokrácia értelmiséjje lehess?*

— Egy dologra nagyon büszke vagyok, apám sose méltatlankodott sorsa miatt. Otthon soha nem hangzott el gyűlölködő szó; sőt ő inkább magyarázkodott. Pedig a háború után segéd munkásként folytatta életét, s csak az ötvenes évek közepén vált ismét értelmiségivé. Az ő magatartása a bátyám és az én életemben is meghatározó volt. Emlékszem, anyám sírt, amikor kiderült, hogy nem kerülök egyetemre, én elég könnyedén fogadtam és elmentem a Vegyipari Gép- és Radiátorgyárba műszaki gyakornoknak. Ott egy olyan szakszervezeti titkárral hozott össze a sors, aki valóban végigcsinálta a munkásmozgalmat, s azt mondta: „Nem kell félni, fiatal ember, nehéz időszak következik, van itt munka bőven. Itt ez a sok fiatal átképzős, azt se tudják, ki volt József Attila, majd maga elmeséli nekik. Jó? Megegyeztünk?” Megegyeztünk. S elkezdtem szervezni mindenfajta kultúr csoportot, amit csak el lehet képzelni, s önképzőkört erdélyi mintára. Nagyon büszke vagyok, hogy néha találkozom generációmbeliekkel, akik ma főosztályvezetők, funkcionáriusok azóta. Nemrég külföldön egy fogadáson egyszer csak valaki átölel, még fel se ismertem, s odacipel a nagykövethoz és azt mondja: „Ennek az embernek köszönhetem, hogy most itt vagyok.” Jó érzés volt.

— *Azt gondolom, ahogy az ötvenes évek első felét politikailag korszakoljuk, úgy, egyebek között, a néptáncmozgalomban se mondható egységes korszaknak...*

— Mennyiségileg iszonyatos felfutás jellemezte az első időszakot. Nagyon sok fiatal energiáját le tudták kötni.

— *A szakmai irányítás gyöngé lehetett.*

— Nagyon gyöngé. Ötszáz csoport volt csak a fővárosban — ha azt mondom, hogy minden oktatónak volt két vagy három csoportja, akkor is feltételezek Budapesten 150—200 oktatót. Képtelenség. Emlékszem kolléganőkre, akik a modern táncról pályáztak át néptáncra. Taxival jártak egyik csoporttól a másikhoz, mert az akkori olcsó próbadíjból is kifizetődött a taxi.

Akkor az ötszáz együttesben táncoló fiatal azért valamilyen áramlatba mégiscsak bekapcsolódott. Ne felejtse el, hogy akkor egy kultúrversenyre csak úgy lehetett elmenni, ha az együttes a belső társadalmi életét is igazolni tudta. Akkor az nem lehetett formális. Valóban elmentünk színházba és hangversenyekre. Rengeteget voltunk együtt. Sokkal többet, mint most. S még egy: a fényes szelek korszaka a táncegyüttesekben konzerválódott. 1951—53-ban május elsején fellépésre sötétkék zakóban mentünk, kihajtott fehér ingben, csizmában és csizmanadrágban. A sötét-kék zakót levetettük, s összekapaszkodva végigénekeltek az utcát.

— *Lappangva, vagy olykor kimondottan is, később a nacionalizmus vádja is körbelengte — lengi a néptáncmozgalmat...*

— Én nem tudom, hogy mikor és ki, milyen mélységben próbálja ezt bizonygatni. Amikor a táncmozgalom indult, olvastam egy pár ilyen írást; vajon nem

nacionalizmus-e? — kérdezték túlbuzgó sandasággal. Egyszerűen tiltakozom ellene. Hogy fordulhat elő a nacionalizmus egy olyan ifjúsági tevékenységi formában, mint a magyar néptáncmozgalom, ahol az összes kelet-európai országok közül az egyetlen mi vagyunk, akik a környező és a velünk együtt élő népek táncait táncoljuk. Önként, nem felsőbb kényszerre. Bizonyítsa be valaki, hogy ez előfordul-e Szlovákiában, Romániában, Jugoszláviában vagy bárhol a környékünkön. Csak itt táncolnak románt, bolgárt, görögöt és egyebet. A nyugat-európai néptáncklubokban ez természetes, mert nekik nincs saját anyaguk. De nekünk van saját anyagunk, és mégis táncoljuk — akkor hogyan értsem a nacionalista vádaskodást? Boldog vagyok, ha elolvasom a párthatározatot az oktatás korszerűsítéséről; végre benne találom szó szerint: „nemzeti tudatunk” és „történelmi tudatunk” fontosságát. Sorozatban tartom az ismeretterjesztő előadásokat általános iskolák felső tagozataiban, s elképesztő, hogy még azt sem tudják sok helyen, pedig ülnek százan-kétszázan velem szemben, hogy Erdélyben magyarok élnek. Nem revanspolitikáról van szó, hanem realisan kell tudnunk a magyarság történelmi szerepét. Hogy fordulhat elő, hogy elmegyek az együttesemmel a gombaszögi fesztiválra, és 16–17 évesek azt kérdezik tőlem: „Feri bácsi, itt magyarok is élnek?” Kérdik ezt tőlem Fülek vára tövében. A románaiak azt mondták: egy nép akkor kezd pusztulni, amikor halottait sem tudja tisztelni. A mi esetünkben pedig az élőkről van szó! Itt és most! Elképesztőnek tartottam a mozgalommal kapcsolatos rosszízű célzásokat, a nyílt vagy sanda támadásokat. Vendégszerepel egy román együttes, de ki látott tőlük magyar táncot? Idejön egy szlovák együttes: ki látott tőlük magyar táncot? — feltéve, ha nem magyar együttesről van szó. Mi elmegyünk hozzájuk, s a repertoárunkban a környező népek táncait, nem protokolláris, hanem természetes programként szerepeltetjük. S uram bocsá, sokszor még jobban csináljuk, mint ők. Mert azt az anyagot is mi filmeztük többet.

— *Az Állami Népi Együttes élete, felemelkedése, elgyöngülése körül viták kerekedtek az utóbbi időben. Hazai és külföldi eredményeit immár történelmi érvénnyel hogyan látod?*

— Az a baj, hogy sokan, akik ma beszélnek az Állami Népi Együttesről, beleértve a legjobbjainkat, a Kritika-beli vitasorozatban is, a történelmi szempontok figyelmen kívül hagyásával szöveltek. Ezt én helytelen etikai magatartásnak vélem. Amikor 1950-ben az együttes megalakult, egy kérdés merülhetett fel: vajon nem Molnár Istvánnak kellett volna megkapnia a vezetést? A történelmi igazsághoz tartozik, hogy 1951-ben őt is megbízták a SZOT-egyettes vezetésével, amely nem volt kisebb, sőt nagyobb létszámot jelentett. Az aztán más kérdés, hogy később anyagiakra való hivatkozással megszüntették. Az igazságosság Molnár István iránt tehát egy év múlva helyrebillent. A SZOT-egyettesnek fénykora volt ez és valóban veteledett a népi együttesrel, sokan emlékeznek az 1953-as operettszínházi bemutatóra.

— *Vajon nem éppen ezért kellett megszüntetni?*

— Nem tudom. Visszatérve a népi együtteshez; Rábai alkotói periódusának első menetében azt csinálta, amit a néptánc kutatás akkor nyújthatott számára. Ő igenis járt gyűjteni, státuszban levő néprajzosa volt az együttesnek Maác László személyében. Rengeteg filmanyag található még ma is az együttes birtokában. Az akkori kutatási eredményeknek megfelelően prezentálták az anyagot. Nem lehet Rábaitól számon kérni azt, amit ma tud a kutatás, ez történelmietlen szemlélet. Amit ő az Ecseri lakodalmassal, népi játékokkal, fonó-, szüreti játékokkal, mesejátékában, a Kisbojtárban csinált, amit balladáival, főleg a Barcsay szeretőjével megmutatott, azt tessék tudomásul venni: az akkori színházművészetünk, balettéletünk törekvései előtt járt, modernebb volt. Fülöp Viktor át akart menni az Állami Népi Együttesbe, amikor a Barcsay szeretőjét és a Kisbojtárt látta. Pálffy Csaba vagy Sik Ferenc, a szölisták az akkori tizenéves lányoknak szerelmes ideáljai voltak, mint ma például Bródy János. Az Erkel Színház kijárójánál autogrammért álltak sorba. Amikor elő-

szőr kikerültek Párizsba, robbanásként hatott ott kint is ez a felfogás. Megszokták addig, hogy a szocialista országok nagy hivatásos együttesei, beleértve a Mojszejevet is, inkább a csillogó színpadi látvány felé tolódtak el. Az Ecseri lakodalmas az üres formai látványhoz képest mégis emberi kapcsolatokat jelenített meg. Gondolom, itt kell mondanom azt, ha a mai törekvések nem haladnak együtt a legjobb színházi kísérletekkel, akkor vállalni kell a periférián maradást, hiába a felgyülemlett és nagyszerű ismeretanyag. A kérdés második lépcsőfoka ott folytatódik, hogy amikor a tánc kutatás a hatvanas évek közepétől a szerkezeti vizsgálatokhoz kezdett és ontotta az anyagot, hogy akkor vajon: az Állami Népi Együttes Rábai Miklós vezetésével követte-e ezt vagy sem. A szándék szerintem megvolt Rábaiban. Ezt lehetett látni a Hétszínvirág című műsorukban, amelyben a magyarországi nemzetiségiek táncait összegezi. Nyilvánvalóan egy pár régiesebb manírral vagy formulával. Rábai magában hordozta a halált és elment közülünk. Ott kezdődik a baj, hogy halála után nem ismerték fel a megváltozott helyzetet. Nem mertek egy tabula rasát csinálni. Addig vártak, amíg ezek a régi formulák elfáradtak. De engedj meg, már az újabbak is elfáradtak számomra. Igen, a tiszta forrást bemutató formulák is elgyöngültek. Kiderült, hogy például a mezősegi táncnál, ha nem kerül még valami hozzá, ami színpadi műformává teszi, akkor csak ugyanez a már túl sokat hajtogatott táncrend jön létre.

— *A mozgalom hozománya azért mégiscsak fontos...*

— Igen, a dolog lényege, hogy mégiscsak történik valami. Egy nagyon szuggesztív táncolási mód került előtérbe. Ha nagyon megtanulunk táncolni, ha jól tanuljuk meg néptáncainkat, abból már mindent lehet csinálni. Az a struktúra, amiben most mozognak a hivatásos együttesek, az tulajdonképpen kommersz igényű. Ez az, amit nehéz megváltoztatni. A közhangulat egy népi együttestől az ünnepi műsort várja. A vevő, aki meg akarja venni, azt se akarja, hogy túl modern, túlzottan dramatikus legyen. Tehát ne túl sok gondolkodásra, áttételre kényszerítse közönségét. De arra se kíváncsiak, ha a folklórkutatás problematikáival terheljük őket.

Nemrég mondtam el ezt, mint zsűritag Keszthelyen. Ahol legjobb népzeneészeink, zenekaraink voltak ott, ám felállt egy country zenekar Szegedről, amatőr egyetemi zenekar, és learatta a sikert. Attól, hogy pontosan tudták, mit, hogyan, milyen fogásokkal kell a közönségnek csinálni. Felmentek a színpadra kitűnő zenekaraink, behunyták a szemüket, és szigorú, el nem mosolyodó arccal, egyébként gyönyörűen, elmuzsikáltak egy széki táncrendet. Aztán, ha új szám következett, perceként át válogatták a hangszereket. Azt mondjuk: az eredeti népzene vagy néptáncot csináljuk; aztán ehhez felveszünk egy begombolkozott formát, kutatói arculatot, szárazon ezt prezentáljuk. És közben elvesztjük a közönséget és más nyeri meg. Eltávolodtunk az összes olyan zenei mozgalomtól, aminek tömegvonzása van.

— *Egyik-másik fesztiválon azt tapasztaltam, hogy a táncosokon nem látszik a tánc öröme. Mintha csak a bravúros végrehajtás kényszerűsége és precizitásigénye töltené be őket...*

— Azért válik monoton produkcióvá, mert ha egy fesztiválon tíz együttest meg-nézel, akik egyébként nagyszerűen táncolnak, akkor a tíz együttestől mindegyik bemutat hármát, az harminc szám, abból húsz erdélyi és mindig csak táncrend. Különböző koreográfiai vagy színpadi ötletek nélkül. Elfelejtjük valami olyan ötlettel megszönni, amivel felkeltenénk a közönségnek azt a másfajta érdeklődését, ami nélkül, úgy látszik, nem lehet kultúrát eladni. Még akkor is, ha ingyen adják a jegyet. Ha ezt nem vesszük figyelembe, akkor egy idő után a közönség érdeklődése csappan. Nem revüt igényelek. Isten mentsen, hogy eltölödjünk az öncélú látványosság felé, de valami színpadi, dramaturgiai elevenségét, képzeletet mindenképp elvárunk. Egy másik kérdés pedig: a mi generációnk — tétélezzük fel — megtanulta kultúránk mélységeit. Ami nemcsak táncot jelent, hanem zenét, népszokást is. De nem kerültünk közel sem a filmhez, sem a színházhoz. A világban a rituális

színház a divatos. Azok mutatják a legjobb produkciókat, ahol valamilyen gyökeret keresnek és találnak.

— *Ami a Huszonötödik Színházban elkezdődött, s név szerint Jancsó Miklós és Szigeti Károly nevével jelezhetően eredményeket is mutatott; ez a te elgondolásod szerint volt?*

— Sokakkal ellentétben, én nagyon szerettem a Huszonötödik Színházat. Először is azért, mert egy színházi szövetségzés jött létre. Éppen a hetvenes évek elején hozott valami mást. És azért láttunk néhány produkciót, amire lehet azt mondani, hogy nem szeretek, de azért nagyon felizgatta az ember fantáziáját, a kedélyeket. Ami a színház életében sosem baj. Szigeti Karcsi, aki a generációból a legtehetségesebb volt, mert a legváratlanabb, leglélegzetelállítóbb ötletekkel mindig ő jött elő mint koreográfus, és attól, hogy ő vezette a színházat, természetes, hogy ez a kultúra bekerült a színház áramkörébe. Politizáló színház volt; a polgárok talán ezért is fanyalogtak, ezért ódzkodtak. A tiszta folklór felkent papjai pedig a néptánc aprópénzre váltásának tekintették. Az utóbbi magatartást sarkalatos bajnak érzem a mi műfajunkat illetően. Ami azt is megmagyarázza, hogy miért is kerülünk ma, 1982-ben egy kicsit a perifériára. Elmennek a polgárok a mozgásszínházak nemzetközi találkozójára, és bocsássanak meg nekem, de ott lihegnek sokan, hogy milyen nagyszerű, de ha eljőnnének egy néptánc-antológiára a Madách Színházba, annál öt klasszissal jobb dolgokat is látnának. Olyan dolgokat, amik beletartoznak a mozgásszínház tárgykörébe. Végtelenül értelmes és általam tisztelt íróemberrel vitáztam fél éjszakán át, aki az egyik produkciót magasztalta, olyat, amit ha az utánpótlásban táncoló gyerekem ilyen fájdalmas dilettantizmussal oldana meg, kívágnám a próbáról. Nemrég a tatabányai színjátszó fesztiválon találkoztam egy ilyen törekvéssel. Eljöttek és végtelen magabiztossággal mutatták be produkciójukat. Láttam, hogy jó néhány értelmiségi ájuldozik. Kétségbeesve néztem hol a színpadra, hol a rajongókra, micsoda dezorientált ízlés: ilyen dilettantizmus egy néptáncfesztiválon említésre se kerülne! Színházba járó emberek ájuldoznak — hogy lehet ez? Azért, mert mi néptáncosok magunkba fordultunk és elzárkóztunk a színháztól és a színház igényeitől. Nem is tudnak rólunk.

A fiatal generáció sok tehetséges koreográfusát a szakmai teoretikusok arra biztatják, hogy másolják a folklórt. Számomra téves és beszűkült ideológia ez. Képzeljük el azt a népi indíttatású költőt, aki mindennap egy népballadát vagy egy népdalszöveget másol le, és adja közre saját nevében, mint új alkotást.

— *A néptáncmozgalmat mintha túl sok torzszalkodás emésztené...*

— Azt hiszem, így van. Az én generációm az ötven év körüliek, úgy látszik, nehezen viselték el a sikert. Amikor a siker kezdetén voltunk, mindenki arra volt kíváncsi, ki a második legjobb koreográfus. Mert hogy ki a legjobb, abban mindenki biztos volt. Amikor a siker pénzben, alkotásokban is kezdett megmutatkozni, akkor mindenki hatalmi posztokra is aspirált. De a száraz igazság az, hogy nem olyan borzasztó nagy rang hivatásos együttes vezetőjének lenni. A mi esetünkben, azt hiszem, mégis ez az óhatatlan vágy bujkált és váltotta ki ezeket az iszonyatos presztízs szembenállásokat. Ettől a kollégák nagy része begubózik, és senki véleményére nem kíváncsi, senki nem számít. Szomorú, nagyon szomorú.

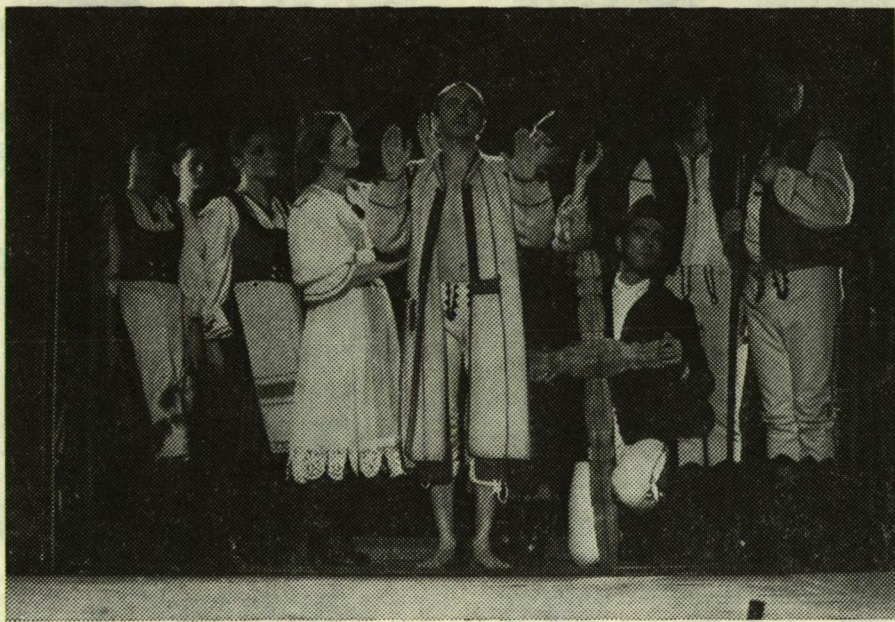
— *Csiksomlyói passió. Tudom, a várszínházbeli előadás előtt már a néptánc nyelvére fogalmazott passió foglalkoztatott. Sőt, el is készítetted. Hogyan alakult ki szövetséged Kerényivel?*

— Számomra a találkozás sorrendje a következő volt: két évvel ezelőtt Moszkvában, a Kongresszusi Palotában a nemzeti műsor főrendezésére Kerényi kapta a megbízatást, én pedig az egész műsor táncos, folklór anyagát fogtam össze. Megtisztelő megbízatás volt. Kerényi Imre és a műsor szerkesztői elképzelhetetlennek tartották, hogy ne legyen benne egy szuper népi zenekar, de természetesen találták, hogy folkmuzsika is helyet kapjon. A Muzsikás és a Vízöntő együttest javasol-

tam, továbbá a HVDSZ Bihari és a Néphadsereg együttest is összeillesztettük. A Kongresszusi Palotának híresen elkényeztetett és híresen hűvös közönsége van. Minden erre készült és épült. Mondtam Kerényinek, nem jó az, ha összeállítjuk a mezőségi blokkot, majd jön a szuper népi zenekar. Imre rádöbbsent arra, hogy ha igazán látványosan, tisztán megjelenik ez a folklór, akkor a 26 tagú cigányzenekar sem tudja a kilenctagú folkbandát túllicitálni. A folklór iszonyatos sikert aratott. A Hány toborzóját is szatmári verbunknak fogtam föl, és Melis mögött szintiszta szatmári tánc jelent meg 36 fiúval. Tombolt a közönség, ismételni kellett. Ez a munka Kerényivel minket összekapcsolt. Tavaly tavasszal találkoztunk, s kérdezte, min dolgozom, mondtam, most fejeztem be egy passió táncjátékot. Feljött meg nézni a próbaterembe. Érdekelte, mert a csíksomlyói passióra készült, végignézte a passiómat, ami egy táncjáték voltaképpen, csak párhuzamosan van benne egy reális szituáció is.

— *Az anyagát honnan gyűjtöttétek?*

— Összecéduláztuk Rossa Lacival. Mindenhol, még kéziratos gyűjteményből is. Kiderült, hogy Erdélyben még protestáns vidéken is, tehát ahol a passiójátás rég tilos, de a népdalban és a népszokásban rengeteg töredék maradt fenn. Az én passióm Virágvasárnaptól a Golgotáig tartott. Kerényi Imrére meglepően hatott az, hogy a folklórban ilyen erősen él ez a szokás. Felajánlotta, hogy Rossa Lászlóval vegyünk részt a színpadi munkában. Én nem elsősorban a koreográfiai ténykedést tekintem fontosnak ebben, hanem, hogy amit tudtunk a népi szertartás-rendszerből, szokásrendből, dallamvilágból, mitológiából, azt belevittük a produkcióba.

CSÍKSOMLYÓI PASSIÓ (VÁRSZÍNHÁZ)

— ... *Nem képtelenség, hogy a Színművészeti Főiskolán ezt nem tanítják?*

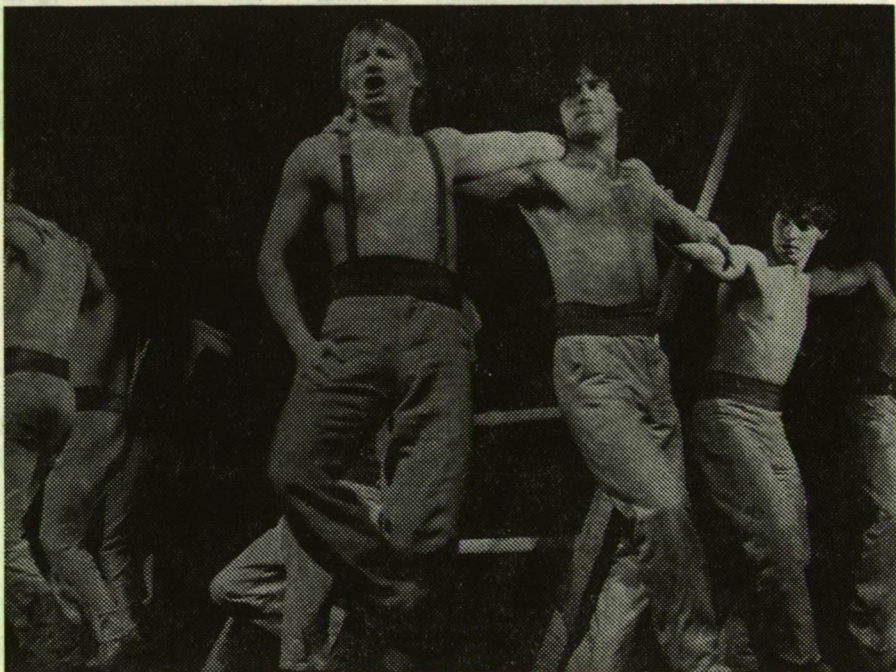
— De képtelenség. Rendezőink, de a színészek is a főiskolán semmiféle népzene, népszokást nem tanulnak. Egyszer megpendítettem, hogy én szívesen felkészülnék erre, hogy legalább két félévben erről szó legyen... Idáig csak Kerényi hívott összesen egy féléves munkára elsőseihez.

— A munka folyamán hogyan érezted; színház és színész miként volt készülő erre a szokatlan feladatra?

— Kell erről beszélni?

— Igen, mert tanulságos.

— A próbaidőszak első része nagyon nehéz volt. El kellett teljen egy kis idő, amíg Kerényi szándékát maradéktalanul elfogadták. Kerényinek nemcsak jól kellett megrendeznie, hanem közben még pedagógusnak is kellett lennie. Az eljövendő magyar színházban, úgy gondolom, mind több és több olyan jelzésrendszert kell bevinni, ami csak ránk tartozik. S ez borzasztó fontos: nincs értelme nekünk Párizst vagy a Broadway-t utánozni. Az odavaló. Nekünk azt kell kitalálni, ami nekünk van. Azt kell feldolgoznunk és beépítenünk. A Kőműves Kelemen és a Passió sikere azzal is magyarázható, hogy Kerényi is és Marton László is azt vette észre, hogy ki kell találni egy olyan jelzésrendszert, ami ránk jellemző. Én nem tudom azt megcsinálni, amit a Jézus Krisztus szupersztárban csinálnak meg az amerikaiak. És nem is kell.

KŐMŰVES KELEMEN (PESTI SZÍNHÁZ)

— A Kőműves Kelemen-előadásból szinte fanatikus erő sugárzik...

— A színészek és főiskolások hihetetlen elszántsággal kezdtek dolgozni. Kemény, háromhónapos próbaidőszak volt. Marton rengeteg időt szánt arra, hogy ezek a mozgások olyanok legyenek, mint amilyenek lettek. Amit például a mulatásban csinálnak a csángó jártatóssal, az döbbenetes erejű. Marton arra érzett rá nagyon egészségesen, hogy a Kőműves Kelemen csak a mi jelzésrendszerünkben lehet megcsinálni. És ebben Szörényi Levente is kitűnő partnernek bizonyult, hiszen ha kellett, munka közben is változtatott kísérleti formát vagy dallamvezetést. Rég nem dolgoztam ilyen kellemesen. Az alkotói gárda erősen együtt-tartott a munka folyamán, ami ritka eset.

— *A Csíksomlyói passió olyan időket imitál, amikor a hit, a liturgia összetartotta az embereket. Üres égboltozat alatt is katartikus megrendüléssel szolgál az előadás. Mivel magyarázod?*

— A lányom osztályán mértem le. Most érettségiző osztályával nézte meg, de eljött a Bihari együttes minden tagja is, akik dominánsan középiskolások. Nyilvánvalóan kilencven százalékuk nem hívő. Ennek a kultúrának az erejét és összetartozását én nem hitnek nevezem. A játékban a keresztény mitológiának a nép kultúrájával való összefonódását, a félelmetes, vas szükségszerűséggel összetartozó struktúráját, emberségét érezték meg a nézők. Nem a hit misztikuma fogta meg ezeket a fiatalokat, hanem rádöbbenek az iszonyatos összetartozásra. Arra például, hogy a betlehemezés bumfordisága és bőfőgő részeg öregemberei milyen csodálatosan tartóznak egybe egy megszülető gyermek életével. A végén valaki meghal a többiekért. A fiatalokban nem merült fel, hogy egy misztikus lény halt meg, hanem egy ember halt meg. Emberközelbe hozta ezt a kereszten függő Krisztust. Majd odaáll két csizmás hegedűs, és elkezdi játszani azt a gyönyörű székely keservest, aztán Hámori Ildikó elénekli egy erdélyi dalra illesztve az Ómagyar Mária-síralmat. A mindenkori anya fájdalomával. Ez döbbenettette meg a gyerekeket. Lehet az, hogy fontosnak tartjuk, hogy tudja, mi az, hogy Kalevala, tudja, mi az az Odüsszeia de amire a magyar és a világirodalom évszázadokon át felépült, azt a mitológiát nem ismerik. Elképesztőnek tartom. Harminc év múltán első alkalom, hogy újra szóba kerülhet irodalmi órán a Biblia, de hány generáció felnőtt az elmúlt évtizedeken ebbéli műveletlenségben, tájékozatlanságban! Ennek a passiónak elsősorban a fiatalok között van óriási sikere. De rögtön említtem a Kőműves Kelement, amiben vallásosságról nincs szó. Egy szakrális darab épül fel rockzenére, s ebben találkozunk egy balladamotívummal, ami egy általános iskolásnak is a fülébe cseng. Tombolnak, mert megérzik az emberi, tartalmi, formai egység sugárzását. Éppen ezért nem tartom nagyon másnak a Kőműves Kelement, mint a Csíksomlyói sikerét. A magyar színház adós még egypár fontos dolog bebizonyításával. A magyar irodalmi, balladai világából, amelyekből pontosan ilyen sikereket lehetne csinálni. Elképzeltetetlen, hogy ne tudjuk bebizonyítani egyszer, hogy Petőfi János vitézét nemcsak a Kacsóh Pongrácféle mázzal kell lássuk, halljuk a színpadon. Kiderülne, hogy fantasztikusan modern hős lehet belőle. És megérdemelné a közönség, hogy a Dorottyt abban a szokásrendben és abban a történelmi körképben lássa, amiben Csokonai megírta. Remélem, hogy a Kőműves Kelemen és a Passió, vagy ezekhez hasonló más munka a folklórt is közelebb viszi a közönséghez. Közönséget, hívőket nyerünk ezzel mi néptáncosok is.

— *A szegedi szakszervezeti néptáncfesztiválnak szervezője, organizátora vagy. Milyen tanulságokkal, tapasztalatokkal szolgált eddig ez a Tisza-parti nagy táncos találkozó?*

— Kiderült, hogy a nem mindennapi néptánc kutatás olyan szilárd alapokat adott a magyar néptáncművészetnek, ami tiszteletre készíttet minden külföldi szakembert. A magyar néptáncművészet előnybe került. Erről pontos visszajelzéseket észlelhetünk tőlünk nyugatabbról és keletebből is.

Szegeden az első nagy produkciót tíz évvel ezelőtt mutattuk be. Akkorai sikere volt a fesztiválnak Újszegeden, hogy a szabadtéri igazgatóság a galát a Dóm térre telepítette. Dramatikus játékot kértek, nem pedig esztrádműsort. Először engem bíztak meg, hogy csináljam a Hegyen-völgyön lakodalom című előadást. Azóta is tart ez a sorozat. Azt hiszem, a szabadtéri játékok és a város nagy öröme, mert Európában és szerte a világon úgy tartják nyilván, mint az egyik legjelentősebb néptánc találkót. Híre úgy terjedt el Európában, hogy Szegeden egyáltalában részt venni a fesztivál rangot jelent. Most már évente körülbelül húsz együttest kell visszautasítanunk.

A magyar együttesek emelkedő színvonala lemérhető. És ott tartunk, hogy ezt a

kelet-európai partnereink is beismerik már. Amikor a produkciót készítjük elő és négyszáz táncos dolgozik együtt, a magyar táncosoknak tömegesen lehet olyan utasítást adni például: „gyerekek, a második dallam fele kinarad, ugrunk a következőre!” A külföldi együtteseknek ugyanennek a megmagyarázása egy fél órát vesz igénybe — nem a nyelvi nehézségek miatt.

— *Miből adódik a különbség?*

— A szakmai felkészítéssel magyarázható. Itt a próbateremben a magyar gyerekek taktusra szétszedve tudják táncaikat. A külföldiek a magyar együttesek különpróbáin ezt a módszert lenyűgözve nézik. Vagy azt, hogy milyen gyorsasággal tanulnak meg motívumokat. Fordítva, a külföldieknek bizony nehezen megy. Megtörténnek olyan különösen szép dolgok, hogy például a haidaut — csodálatos erdélyi román tánc — a román együttesek élvezettel tanulják a magyaroktól.

— *Milyen perspektivikus elképzelésed van Szegeddel?*

— Nemcsak rajtam múlik. A fesztiválnak mind nagyobb és nagyobb sikere van. Azt tartanám jónak, ha az Idegenforgalmi Hivatal is jobban bekapcsolódna, mert spontánul, minden alkalommal 5—600 szakmai érdeklődő érkezik. A szegedi találkozóknak mindig párhuzamosan együtt kéne járnia nagy nemzetközi tanfolyammal, ahol a folklór-szakemberek különböző elméleti és gyakorlati előadás-sorozatokban ismerkednének a néptánc s népművészet különböző aktuális kérdéseivel. Ismerkednének a sokat emlegetett „magyar iskolával”. Büszke vagyok, amikor a fesztivál szervezettségét dicsérik. Szegeden egy perc sem hibban el. Ezt a helyi SZMT teljesen profivá vált gárdája biztosítja. Egy évvel a fesztivál előtt a meghívott együttesek koreográfusai már itt vannak. Bemutatjuk az összes helyszínt, ismertetjük a következő év programját és feladataikat, alaposan felkészülhetnek. A táncházak fantasztikus hangulatúak. Aki egyszer az újszegedi vigadó erkélyén megáll és lenéz, és látja a négyszáz összekapaszzkodó táncost, bizonyára meghatódik. Azt hiszem, ez a fesztivál politikájának is a lényege. Nehezen képzelhető el, hogy ezek a srácok gyűlölnék egymást.

— *Kelet-Európa koreográfusai, tánckutatói mennyire kapaszkodnak össze?*

— Hát, nem tudom. Azt tudom, hogy a kelet-európai kutatóintézetek táncszekcióit sokszor mi magyar koreográfusok többször látogatjuk, mint sokan az ottani kollégák közül. Nem eléggé fogódzkodunk össze. Sok akadály van ennek. Beszéljünk szárazon. Egy román kolléga eljön hozzánk, elmehet Méhkerékre, Elekre. Annyit filmezhet nálunk román táncot, amennyit akar. Ha egy német kolléga eljön az NDK-ból, szintén kedvére dolgozhat magyarországi németeknél, hiszen ez az ő középkoruk. Én ugyanakkor ezt nem tehetem meg. Tilalmak vannak. Nem magyar tilalmak.

— *Mikor készültek az utolsó határon túli felvételek?*

— Öt évvel ezelőtt. Aztán jött a tilalom. Én megpróbáltam az utat végigjárni hivatalosan, kértem engedélyt, de nem jött létre. Nem értem ezt a gondolkodást.

— *Nálunk elsüllyedt az ősi paraszti múlt, elmentek az adatközlők. A néptánc ügye mintha városi értelmiségi együttesek munkájában élne. A falvakban megszakadni látszik a folytonosság.*

— Erre sajnos nem készültünk fel. Pedig vannak különböző formulák. Talán mindnyájan, én is hibás vagyok ezért. Portugáliában például nagyon régen megszűntek a folklorizáció útjai. Egyszerűen adminisztratív és egyházi tilalmak miatt. Azokban a falvakban, ahol a folklór létezett, mindenütt egyesületfélék alakultak, mint nálunk régen a gyöngyösbokréta volt. A nagypapa, fia, lánya és unokája együtt táncol. Körülbelül a századfordulón érvényes helyzetet adják át generációról generációra. Azt az állapotot, mintha kőbe faragták volna és tökéletes tisztasággal a maga szuggesztivitásával tudják táncolni. Nálunk például Madocsán Tóth János

idős pedagógus iszonyatos erőfeszítéssel azt csinálja, hogy a gyerekeknek megtaníttja a falu motívumkincsét és táncanyagát, és ebből a gyerekeket improvizáltatja. Tehát a gyerekekkel reprodukáltatja azt a funkciót, ahogyan éltek ezek a táncok. Azt hiszem, miközben helyesen azt kerestük, hogy hol lehet még megtalálni Pista bácsit, Gyuri bácsit, aki még tud valamit — ez nagyon fontos —, aközben elvesztettünk két generációt a helyi táncok, szokások, szervezett és tudatos átörököltetéséből.

— *A jövőbe tekintve hogyan látod: a tánc mennyire tudja megőrizni hagyományainkat?*

— Nagyon fontosnak tartom, hogy a néptáncot a maga tisztaságában, a maga stíluszsépségében és objektivitásában megtanítsuk. Nagyon sok együttes kell legyen, amelyek adatközlői hűséggel tudják táncolni a tiszta forrást. Ugyanolyan fontos azonban, hogy mindig legyenek alkotók, koreográfusok, akik a saját generációjuk élményeit tudják elmondani erről, és ezzel a tánckinccsel. Mert ez a tánckincs körülbelül a XVIII., XIX. századot jelenti. Önmagában a folklór már nem fejlődik. Ez a ritka tempó, amit ma táncolnak, nem ilyen lehetett a múlt század elején. A verbunk, amikor a verbuválás intézményét felállították 1715-ben, akkor valamilyen ugrós jellegű férfitánc lehetett, később alakult ki mai tánc típusa. Tehát egy kollektív alkotói folyamat végeredménye. A folklór önmagában is fejlődött és vett fel külső hatásokat. Hál' istennek, itt Magyarországon nem mindennapi módon és mennyiségben rögzítettük ezt. Marad a rögzítésében, mint ahogyan kőbe véstük volna az 1930-as évektől napjainkig. Így marad meg a jövő századok számára. A rögzített anyagot mindig tudni kell, mint az ezeréves folyamat végeredményét, de a jövőben minden generációban kell legyenek olyan koreográfusok, akik ehhez hozzá tudnak tenni valamit. Képpel szólva: fenn kell maradjon a szótár, és meg kell legyen az alkotókban a képesség, hogy a szavakból költeményeket tudjanak csinálni.

— *Határokon túli dimenziójában mi az esélye a magyar néptáncnak?*

— A koreográfus szerencsés helyzetben van, ha jól fogalmazza meg a mondani-valóját, nem kell drámai küzdelmet folytatnia ennek e nagyon kis nép nyelvének a megértéséért. A tánc nyelve nemzetközi, éppen ezért óriási lehetősége van arra, hogy kultúránkat képviselje. Anyagunk pedig olyan erős, hogy ha tehetségesen bánunk vele, sohasé lesz gondunk, hogy újdonsággal álljunk elő.

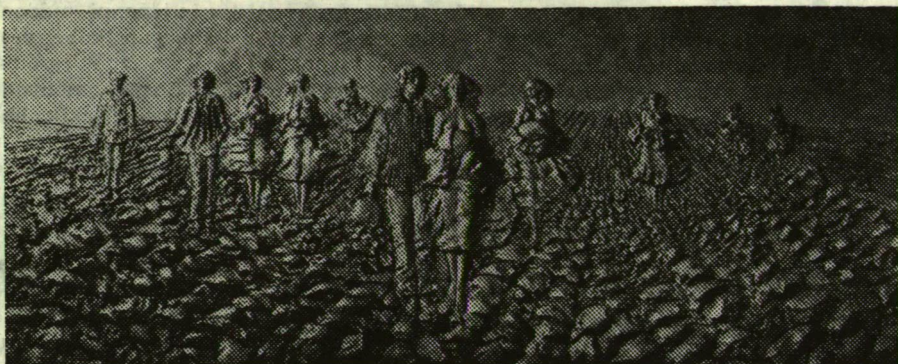
Határokon kívül fontosabb a nyelv, mint a zene és a tánc, mert lassanként a nyelvért is meg kell küzdeni. Erről sok szomorú példát tudok említeni. Persze együtt volna fontos a kettő. Azt várnám ettől a századvétől, s a következő századtól, hogy olyan helyzet teremtsődjön, hogy mi, magyarok mindenütt nyelvünk gyakorlásában biztonságos sorsot éljünk. Nekünk itt, akik egy tömbben élünk, a tánc és a népművészet más területe is, amiről keveset beszélünk, azért fontos, mert ilyenek csak mi vagyunk. Szomorúnak tartom, hogy néhány nyugat-európai kis ország a maga kultúráját teljesen feladta, miközben a nyelvét megtartotta. Elvesztette tehát az arculatát. Csak amerikaiul tudnak énekelni és táncolni. A népekben az információ sokszor agresszív áradata és azonnali megvásárolhatósága miatt már nem lép fel az átformálás igénye. Nekünk az államalapítás óta fontos volt, hogy a kívülről jött kultúrákat csodálatos átformáló erővel dolgozzuk át. Ami nálunk népi kultúra volt, az mindig vaskapoccsal fonódott a nemzeti kultúrához. A nemzeti kultúránkat pedig mindig külső befolyások is érték. De pillanatok alatt lekerült a gyökerekhez és feldolgozódott. Mert az ugrós tánc például salterella vagy gaillard volt, ezt nem lehet elvitatni, beleértve a legényeseket is. A csárdás sem jön létre a forgóstáncok nélkül, amelyeket egész Európában táncoltak. És a körtáncokat se a sztyeppéről hoztuk magunkkal. Megtanították az itt élő vagy letelepedő népek. Ha már így átdolgoztuk a magunk arculatára, akkor tartsuk is meg. Ebben a formában már csak rájuk jellemző. Mert amit most újonnan kapunk Nyugatról vagy máshonnan, azt a nép már sose fogja feldolgozni.

ABLONCZY LÁSZLÓ

Barázdák

TÓTH VALÉRIA DOMBORMŰVE ÓPUSZTASZEREN

Ópusztaszeren, Szegedtől huszonöt kilométernyire ezekben az években határozott és tervszerű program szerint fölgyorsult a Nemzeti Történeti Emlékpark fejlesztése. Az államalapítás bölcsőhelye és a magyar parasztság évezredes történetének leggyökeresebb fordulatát jelentő földosztás emlékhelye az elképzelések szerint hazánk egyik leggazdagabb és legizgalmasabb kirándulóhelye lesz. A magyar nép törtétiájának sok emléke kerül itt közönség elé, az évezredes monostor föltárt romjaitól és apostol szobraitól a táj múlt század végének, e század elejének jellegzetes épületein az oly sokat vitatott, most restaurálás alatt levő Feszty-körképig s a hozzá kapcsolódó múzeumokig, mezőgazdasági gépmatuzsálemekig. S nem marad el a sorból a képzőművészetek jelenléte sem. Az Árpád-emlékmű államalapítási monumen-

tuma mellé Kiss Sándor szobrászművész modern harangtornya a fölszabadulásnak és az új honfoglalásnak állít majd emléket az úgynevezett népgyűlések terén. Az elképzelések szerint az emlékparkban kap majd végleges helyet Melocco Miklós földműves emlékműve is. A látogatók első élményeiket mégis a bejáratí épületben szerzik. A szegedi kapunak nevezett, ősi jurtához hasonló beton-fa-üveg épületet Kis István, a CSOMITERV építészé álmodta meg. A hosszúra nyúló támfalakat szegedi szobrászművészek bronz tondói díszítik. A kör alakú domborműveket Fritz Mihály, Lapis András, Kligl Sándor, Szathmáry Gyöngyi és Tóth Valéria készítették. A művek sajátos módon utalnak a genius locira, s az épületet finanszírozó Szeged városára. Látható itt Szeged város régi címerének parafrázisa, utalnak a művek olyan legendákra, mint a megégetett Dózsa fejének szegedi mítosza, a nagy árvíz és a hozzá kapcsolódó megújulás, de kapcsolódnak az emlékpark feltárási munkálataihoz is az egymásra rakódó történelmi és földrétegek ábrázolásával, s szinte Váci Mihály Kelet felől című versének soraira is rímel egy tondó: „Az első sátorfa helyére / itt verték az első karót, / s indultak ezer évet késve / a földet és hont foglalók.”

Ennek az üvegtetejű fogadóépületnek köríves falára készíthetett nagyméretű bronz domborművet Tóth Valéria. Eddigi munkássága elismeréséül kapta a nagyszabású feladatot. Alig több mint tíz esztendeje végzett a Képzőművészeti Főiskolán. Férjével, a szintén szobrászművész Kligl Sándorral, a diploma kézhezvétele után a vásárhelyi művészkolónián telepedtek le, majd közel három esztendeje Szegedre

TÓTH VALÉRIA: RÉSZLET A DOMBORMŰBŐL

TÓTH VALÉRIA: RÉSZLET A DOMBORMÚBÓL

költöztek. Erdemes idézni, mit is hozott útravalóul Tóth Valéria: „Szüleimmel öt-éves koromig Erdélyben éltünk nagyanyámnál. A hegyek közé szorult kis falu csodaszép templomának festett faszobrait pici lányként is tátott szájjal bámultam. Arra is visszaemlékszem, hogy nagyon tetszetek a díszesen faragott székelykapuk. Rajzoltam mindenhová, homokba ujjal, bottal a földre, szénnel, tégladarabbal a falakra. Gimnazista voltam, amikor kémiatanárnőm elvitt az egyik budapesti úttörőházba, s az ott működő szakkörben kezdtem igazi szenvedéllyel rajzolni, mintázni. Többszöri próbálkozás után vettek fel a Képzőművészeti Főiskolára, ahol Pátzay Pál növendékeként végeztem.”

Tóth Valéria már pályája kezdetén jó néhány fontos és izgalmas feladatot kapott. Köztéri szobrot készített többek között Hódmezővásárhelyre, Szegedre, Makóra, Budapestre. Közvetlen előzménye az ópusztaszeri megbízásnak erőfelmérésként is fölfogható. Két domborművet készített ugyanis, egyik a Szegedi Orvostudományi Egyetem új oktatási épületének falát díszíti a Dóm téren, mintegy lezárva a nemzeti emlékcarnok U-alakú sorát, a másik a zákányszéki házasságkötő termet ékesíti. A Dóm téri díszkutas dombormű az élet szépségét tápláló forrás gondolatának jegyében született. Ez a kompozíció még tulajdonképpen mozaikjellegű, a drapériás lányalakok s azok csoportjai egy egységes sík felületen jelennek meg. A mészkből formált csobogó forrás központjából indul a mű gondolata, ez szervezi a félköríves kompozíció tételeit is. A zákányszéki házasságkötő domborműve új elemmel, a természeti motívumok alkalmazásával és a tér érzékeltetésével gazdagodik. A kiemelt két központi figura, a fiatal lány- és fiúalak egy almáktól terhes gyümölcsfa előtt áll. Mögöttük, mintegy távolabb a térben két kisebb csoport, elől pedig a táj természeti motívumai — virágok, füvek, bozótok. Ennek továbbgondolása, folytatása és kiteljesítése az ópusztaszeri munka.

Tóth Valéria 1980 őszén kapott megbízást a bejárati épület félköríves, de nem egységesen simuló falának díszítésére. A feladat óriási, hiszen 2,3 méter magas, 28 méter hosszúságú palástot kellett kitöltenie úgy, hogy az egységes egész is legyen, de részletiségeit is élvezhessék. Érme, plakettek sora és az említett két nagy munka tapasztalatainak birtokában fogott hozzá a munkához. Kipróbálta már a negatívba való mintázást, a laza kontúrok, erős plasztikai hatások, fény-árnyék variációk megannyi lehetőségét. A lányalakok, finom drapériák, harmonikus hangulatok előiskoláját kijárta. Az új feladatot itt a teljes, kinyíló tér jelentette, ahol a figurák térben lépnek elénk, fölrajzolódik a horizont, az egész jelenetsor a természeti környezet művészileg átélt és átfogalmazott világában jelenik meg. Mindez módot ad arra, hogy szintézis teremtsődjön festői látásmód, rajzosság és plasztikai megformálás között. Erdemes megemlíteni, hogy az első elképzelések csupán egy növényi ornamentikát rajzoltak a képzőletbeli domborműre, egy olyan bronz borostyánfalat, melyre az élő növényzet is fölfuthatott, s fentről vízfűgőny mosta volna. De aztán Tóth Valériát magával ragadta a táj, az alföldi természeti környezet növény- és állatvilága. A fodrozó vizek, a szélfútt nádasok, a változatos növények, a röpködő madarak, az erdőkben meghúzódó őzek fölfedezésekor egyszerre kevésnek érezte ezt az ornamentális megoldást. Tartalmat kívánt adni egy dekoratív felületnek. S mindinkább az kezdte foglalkoztatni, mi is történt egykor ezen a helyen, s legfőképpen az, mi is az épület funkciója, milyen lehetőséget teremt az üzenetközvetítésre a művészeknek, az üzenet vételére az ide látogatóknak. A jelenről szeretett volna valamit elmondani, úgy, hogy kapcsolódik a helyi örökséghez, nem mondván le arról, hogy a jövőnek is szólni igyekszik. S egyszerre, a lélek belső képernyőjén megjelent a dombormű figurákkal, fákkal, növényekkel, állatokkal és teljes plasztikai renddel,

kompozíciós ritmussal. Nem is volt már más hátra, mint erről a képernyőről átmenteni a hatalmas agyagfelületre.

A megbízást követően a szegedi régi Hungária, vagy ismertebb nevén Kasszálló évek óta lezárt épületének hatalmas éttermében építették meg jó néhány köbméter fából a 28×2,3 méteres dombormű óriási tartószerkezetét. A közel 65 négyzetméteres felületre 50 mázsa agyag került, ebből mintázta a 36 figurát fölvonultató, a környező természet növény- és állatvilágát is bemutató nagyszabású művét. Az agyagmodell zsúrija után az ingatlankezelő vállalat Fonógyári úti telephelyén készítették el 50 mázsa gipsz felhasználásával az öntésre váró modelleket. A munka érdekessége az volt, hogy ezeken a gipszöntvényeken veste negatívba a művész a legfinomabb részleteket, elsősorban a növényi motívumokat, füveket, kórókat, nádszálakat. Az összeállítás után a végső cizellálás ismét a művész feladata volt, keze nyomán nemcsak a hegesztések varratai tűntek el, de megkapta elképzelt fényét minden fontos részlet.

Pusztai szél — talán ez a cím illene leginkább erre a domborműre. Ez fejezné ki legtalálébban az alkotás indíttatását, sajátosan helyi szellemét, költőiségét, jelképi erejét, sodró dinamizmusát. A mű célja egyértelmű: igyekszik föloldani azt az eltelmondást, ami a környező alföldi táj mindig változó sajátos szépsége, mozgalmassága és a bejáratú épület határozott beton-üveg-fa konstrukciója között feszül. Ugyanakkor figyelembe veszi a mű funkcióját. Az emlékparkba látogatók első, közvetlen élményüket ebben a kör alakú épületben szerzik, a távozás utolsó impressziója is itt éri őket. Fontos tehát fölkészíteni az érkezőket a majdani élményekre, a távozókban pedig még egyszer fölérősíteni a hatást. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy itt valóban népünnepélyek zajlanak, a legkülönbözőbb korosztályok, társadalmi rétegek fordulnak meg. Olyan alkotással kell hát fogadni őket, mely közérthető, mely mindenki számára érvényes, föl fogható és élményszerű mondanivalót hordoz. Tóth Valéria még azt is figyelembe vette, hogy az egész 28 méteres kompozíció nemigen fogható a szemhatárba, így az egyes jelenetek önállóan is a teljesség illúzióját keltik. A bajáratú épület két kapuja által meghatározott részlet pontosan érzékelt és megfogalmazott epizódokat tartalmaz.

A dombormű két széle mintha az Ópusztaszerre jellemző természeti környezet szerves folytatása volna. Erőtéljes plaszticitású fűzfák, nádasok, zsombokok képe vezeti a nézőt a mű középpontja felé. Minden egyes tétel a centrális epizódokhoz közeledve is jelképesebbé, költőibbé válik. Az egyik oldalról szerelmesek alakjai tűnnek föl, fiatal anya látható gyermekével, merengő lány ül a szikes partján, a hálövető fiú mellett. A másik oldalon lovas ifjak jelenete indítja az esemény-sort, hogy eljussunk a mű közepén levő két fő témáig, a kenyér ünnepének, a mag metamorfózisának, a termékenység megjelenítésének öröméhez. Az egyik jeleneten a frissen szántott barázdák között szélfútt ruhákban, lobogó hajjal fiatalok hozzák a föld ajándékát és a kemény munka gyümölcsét, a frissen sült, ropogós kenyeret. A másik jelenet a búzakoszorúk alatt lányok táncát ábrázolja a megérdemelt és kiharcolt boldogság lírai szimbólumaként.

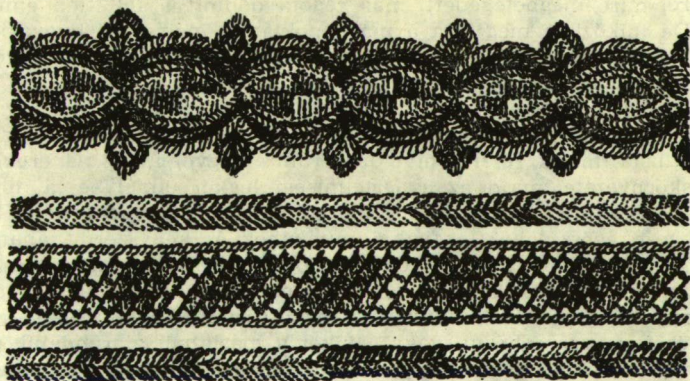
Mindezek igazolásául érdemes idézni Tóth Valéria egyik ars poetica értékű vallomását: „Gyakran megfogalmazódik bennem a kétely, mi az én művészi küldetésem, adhatok-e szobraimmal a többi embernek lehetőséget a megtisztulásra, teremthetek-e számukra harmóniát, szigetet a mindennapi bonyodalmak sokaságában? Hiszem, hogy az emberi érzések, gondolatok, emlékek és tapasztalatok kimeríthetetlenek. Figyelem és szeretem az embereket, be szeretném bizonyítani, hogy a művészi igényesség és a tiszta emberi érzések iránti fogékonyság feltámasztása, a művészi szépség és igazság korunkban is elengedhetetlenül szükséges. Főleg most, ebben a rohanó világban, amikor az emberek többségét mindinkább pusztán anyagi és tárgyasult dolgok érdeklik. A szenvedés és magányosság, a közöny és gond tengerében a művészet reménye lehet a tisztaság és őszinteség egyik szigete. Csak akkor nevezhetem magam művésznek, ha alkotó képességem föl tudom használni arra,

hogy az emberi szíveket és értelmet a kicsinyes gondokból kiemelve a művészet felé fordíthatom. Szobraim ebből a szellemből és ebből a törekvésből sarjadnak.”

Tóth Valéria domborművének legjellemzőbb tartalmi motívuma és formai eleme a barázdák. Az eke hasította, zsírosan kiforduló, termékeny föld barázdája, és egy másik síkon az emberi agy gondolatoktól gazdag gyűrődései. A barázdák, melyek minden újnak, minden holnapi szépségnek elsődleges lehetőségei. A barázdák, melyek egyszerre fontosak a magyar határban és a magyar fejekben.

A felszabadulás óta megszületett egyik legnagyobb méretű dombormű avatására alkotmányunk ünnepén, augusztus 20-án kerül sor. A mű igazi élete csak azután kezdődik, a közönséggel való mindennapi találkozások során. Biztos vagyok abban, hogy mindenki, aki szembe kerül Tóth Valéria domborművével, elviszi élményét, s ezzel gazdagítja önmagát.

TANDI LAJOS

CSÁNGÓ MOTÍVUMOK

A hatvanéves Dér Endre

1950 nyarán keserves műtéten esett át. Jókorá kavernája lévén, nem volt — akkoriban még nem volt — más módja a gyógyításnak, mint hogy „lekapcsolták” a fél tüdejét: csukódják s aztán forradjon össze a rajta tátongó „lyuk”, az egész életét elemészteni készülő súlyos belső seb.

Csont és bőr volt akkoriban. A háta mögött levő háborús és háború utáni szűk esztendőkre miatt is, de még inkább a testébe férközött ártó hatalom, a tuberkulózis miatt, amely lassan minden erejét elszívta.

Gyöngye volt, mint az őszi légy. Halovány arcáról szinte már lefoszlott a hús: vonásai még szögletesebbek lettek, orra még keskenyebb és hegyesebb. Csak kék szeme maradt meg éppoly szelíden reménykedőnek, mint amilyennek kezdettől fogva ismertem.

Kérdezte másnap a professzortól, sikerült-e a műtét. Az megnyugtatta: „Nagyon. Ezzel akár még húsz évig is élélhet.”

Azóta harminckét hosszú esztendő telt el, s Dér Endre túrhető egészségben érte meg élete hatvanadik évét is. Ha most vizsgálná meg testi állapotát a professzor, talán ugyanaz a szó szaladna a szájára: „Ezzel akár még húsz évig is élélhet.”

Mégis: ez az ő hajdani betegsége az egyik kulcs élete művének a megértéséhez. Ahhoz, hogy miért nem került soha a „fő sodorba”. Miért vállalta a ritkán szóló, halk szavú író nem éppen hálás szerepét.

Feltette magát?

Joggal félthette volna, mert ő valóban a halál mezsgyéit járta meg. Ahonnan visszatért, onnan már kevesen térnek vissza. Még egy műtét, öt évi szanatórium, levegő után kapkodó — majd nemegyszer végleg elcsendesedő — betegársak gyógyíthatatlan gyötrelmei: mindez nem elég-e, hogy az ember ne csavarja túl magasra ezek után a lámpabelet, s ne siessen elégetni élete maradék kanócát?

Csak hogy volt ennek egy másik oldala is. A saját elmúlásunkkal való nyílt szembenézés: embervoltunk legfőbb kiváltsága. S akit már jócskán meg is legyintettek a reá leselkedő halál szárnycsapásai, az még inkább érzi: csak értelmesen érdemes élni. Vagyis: csak másokért, mindhalálig.

Illetve mondjuk inkább azt: vagy így érzi, vagy nem. A probléma igazi lényege ugyanis az etikai döntés kényszere. József Attila klasszikus megfogalmazásában:

Mért legyenek én tisztességes? Kiterítenek úgyis!

Mért ne legyenek tisztességes? Kiterítenek úgyis.

Dér Endre, mire megbetegedett, már régóta döntött a feltétlen emberi tisztesség mellett. De miközben megjárta a maga poklának mélységes bugyrait, a kiterítés karnyújtásnyi közelségét, ebből az elszánásból már egy életre szóló filozófia lett. Alapja minden későbbi írói munkájának.

Nagy szüksége is volt erre a filozófiára. Benne sok minden szaladt egymásnak. Csabai szlovák származása és zsadányi magyar neveltetése. Családjának egyik részről hívő szocialista, másik részről hívő lutheránus hagyományai. Gyerekkorának alföldi munkáskörnyezete, majd az az értelmiségi légkör, amelybe a továbbtanulás egyetlen lehetőségét megragadva, soproni teológusként csöppent bele. Természetes vonzódása a testi egészséghez, a fizikai munkához és kényszerű ráhangolódása a szanatóriumok üvegházi világára. Eredendő jóakarata, humanizmusa és az a megújuló fájdalom, hogy hiába látja az embertelenséget a kinti világban, ő nem szólhat és nem segíthet semmiben. Mindezt a maga árva lelkének csendességére összeegyeztetni, közös nevezőre hozni, vagy egyiket a másiknak alárendelni, ő, nem volt ez olyan könnyű feladat! S kiváltképpen egy hűséges hajlamú embernek nem, aki mások befogadására mindig készen állt, de önmaga feladására? Eltorzítására? Lelei öncsonkításra?

Úgy látszik, ezért lett ilyen elgondolkodó, mondhatnám, filozofikus író. Nem filozofáló, mert az más. Ő ritkán fejti ki tételesen a maga eszméit. De írásai mögött a mély töprengés mindig ott érződik. Itt-ott még némi becsületes bizonytalanság, termékeny tétováság is.

Boldogult ifjúkorában nyilván nem érezte még ennyire, mi mindennek kell az ő egyetlen lelkébe belefértie. Elindult azon a csapáson, nyugodtan, bátran, amelyet a népi írók vágtak előtte. Jómagam, aki a 40-es évek elején szintén soproni diák voltam, de egy másik egyetem hallgatója, már ekkori írásai révén megszerettem. Egy régi verse máig bennem zeng:

FEJBEVERNI A VILÁGOT

*Sziromszerű felhő libeg,
alatta ül öreg Rideg.
Botot farag, nagy husángot,
fejbeverni a Világot...*

*A világot: tíz porontyát,
agyoncsapni minden gondját...
Hároméves csöpp Juliskát,
görbecsontú kicsi Miskát.*

*Ötéves a Sanyi kölkök,
melle hörög, hogyha köhög,
sósvízbe-főtt babot néki
szép eladó könnyel mér ki.
Örök a könny Maris szemén,
ahogy köztük-liheg szegény.
S mikor mármár összeesne:
melléfekszik apja este.
Nyuvasztja a gyenge rabot
öreg Rideg: párja halott.
Halott, mint a Világ leszen,
ha a botra ólmot teszen.
Azzal út a tíz gyereken,
végül magán — mondja nekem.
„Magamon csak — takarossan:
olyat, hogy a fejem-loccsan.”*

*...Csoda-é, ha szívem szakad
sziromfehér felhők alatt?*

Ebből az egy versből is nyilvánvaló, hogy költői tehetség mocorgott a fiatal Dér Endrében. Első prózai próbálkozásából is ez süttött ki: forró líraisága, költőisége.

Veres Péternek küldte el különben válogatott zsengeit, s ő az ismeretlen ifjú szerzőt méltónak is találta a biztatásra. Csakhogy akkor már egy-egy ilyen biztató levélnek a jövőt illető minden mondata mellé odakíváncozott a feltételes mellékmondat is: „ha túléljük”.

Hogy Veres Péter sem egykönnyen élte túl 1944–45 szörnyűségeit, megírta ő maga. Dér Endre sem sokkal könnyebben. 44 márciusában még együtt szervezkedünk Sopronban a német megszállók ellen, s készültünk sokadmagunkkal a fegyveres harcra, amíg ki nem derült, hogy országos ellenállás nincsen, mi pedig még a honvédség egyik helyi parancsnoka által ígért ócska lengyel puskákat sem kapjuk meg. Aztán folytattuk — mert még folytathattuk — az egyetemet, de ennek meg az lett a vége, hogy ő (velem ellentétben, aki még idejében kelet felé vettem utamat) 1944–45 telére is Sopronban ragadt. Ott érte a hír egy lidérces napon, hogy szedik össze a nyilasok a magunkfajta fiatalokat, s a listán ő is rajta van. Egyik percről a másikra el kellett tűnnie az egyetemi diákkollégiumból. De hová? Neki nem voltak dunántúli gyökerei, rokonai, mint számos társának. A soproni erdőkbe rohant

ki, ott épült betonbunkerekben lappangott és didergett három éjszaka, míg nem sikerült végül viszonylagos biztonságba jutnia. Nem lehetetlen, hogy későbbi egész betegsége innen származott...

Utóbb megint összefonódott a sorsunk valahogy. 1947—48-ban lapot szerkesztettem, s örültem a tőle kapott írásoknak. Betegsége idején sem vesztettük egymást szem elől. Mint Széchenyi-hegyi lakos, percek alatt átugorhattam a közeli szanatóriumba, hogy próbáljam még tartani benne a lelket, amely akkortájt volt leginkább elválóban erőtlen testétől. Ezért is biztattam, hogy írjon regényt. Ő hamarosan bele is kapott a merésznek tetsző vállalkozásba. Így született meg gyermekkorának esztendeit felidéző könyve, „Az első próba”, amely az országos sikert is meghozta aztán neki, a József Attila-díjat is beleértve.

Hadd tegyem hozzá az igazság kedvéért: nem volt könnyű akkoriban induló írónak lenni. Igaz, befutott írónak sem. Aki mai szemmel olvassa e regényt, annak éreznie kell a küszködést a kor kötelező sémaival. De másik érzése mindjárt az lesz: lehetetlen, hogy ne gyönyörködjék a megkapó részletekben.

A „termékeny tétovaság”, a „becsületes bizonytalanság” akkor még az irodalmi fő bűnök közé számított. 1956 tisztítótüze után azonban már nem sokáig. A politikai konszolidáció egyik jelszava a türelem lett, a többi között az irodalom terén is.

Ekkor jelennek meg Dér Endre írásai azok a közemberek — főleg fiatalok —, akik azóta is végigkísérik műveit. Nem akar többé nagyot akaró, mindenre kész hősokeket ábrázolni. Azokról ír, akik igazán érdeklik: a sorsukat keresőkről. Meg az egymást keresőkről. Azokról, akik látszólag elhanyagolható, szürke tagjai a társadalomnak, holott ha őszinte figyelemmel fordulunk feléjük, egyszerre felragyog az életük. A bódé könyvárusságba menekülő szöke asszonykája és hétévi szanatórium után a köznapi életbe bebotorkáló, bátortalan ifjú embere? Az ugyanebbe a kötetbe foglalt másik kisregény minden erkölcsi normát elvető Thék Károlya? A *Marika* című színdarab két tűz közé kényszerülő címszereplője? A *Holtak hátán* félpöletár sorból felvergődő fiatal emberpárja? A *Mi, pulóveresek* önsorsrontó Évája és Gyulája? Hősnek aligha mondható bármelyikük is. Alakjuk, sorsuk mégis fontos mondanivalókat hordoz *erről* a korról és *erről* a társadalomról.

„Előre a provincializmus felé!” — üzenté Ilyés Gyula az *Új Auróra* íróinak, akik között szülőföldi jögon Dér Endre is helyet kapott. „Szelleml életünk egyik fogyatékosága — írta nekik —, hogy nem elég provinciális. Nem hat ki eléggé még a szűkre szabott magyarság életére sem, s nem vesz elég hatást; illetve alig vesz tudomást, mi a földadat és a szükséglet a porban, a mélységben, a fájdalmasan oly közeli végeken!”

Aztán példákat is hozott fel, hogy akadnak azért hatás- és tudomásvérvők. Az általa kiemelt írások között Dér Endre *Nem ismerem a hűséget* című kis novellája is ott szerepelt. Ahogy írta: „... tanulmányértékű még a novellába burkolt, mélybe világító életrajz is, egy lelenc kislány lelki alakulásáról”.

Méltán figyelt fel erre a rövid kis írásra. Magam is úgy érzem: a néhány oldalas novella, elbeszélés, karcolat Dér Endre legigazibb műfaja. A *Teberán mester lakodalmának* vérbő népi humorától a *Csak atom* öreg festőművészenek intellektuális búcsúmonológjáig terjed az a skála, amelyet hitelesen meg tud szólaltatni ezekben az írásaiában. Kevés szóval vázol fel izgalmas, nemegyszer felejthetetlen figurákat, helyzeteket, hangulatokat.

Nem mondom, hogy ne vegyen olykor nagyobb lélegzetet. Hogy is mondhatnám, mikor épp most van készülöben egy ígérates újabb regénye, a *Tornádó*? De arra azért hadd biztassam: merjen büszke lenni a legnyúlfarknyibb, a legegyszerűsebb írásaira is, ha azok maradandóra sikeredtek. Hisz a halhatatlanságot — régi igazság — nem rőffel méri.

Egy kissé merészebb önbecsülésre mintha szüksége is volna e halk szavú írónak. A kritika nem kényeztetette el túlságosan az elmúlt évtizedek alatt. Talán azért is maradt jóval bátortalanabb, mint amilyennek tehetsége szerint szabad volna len-

nie. Talán azért is voltak hosszú hallgatásai, amikor legfeljebb képzőművészeti kritikáival találkozhattunk folyóiratok és lapok hasábjain...

Támaszát — különös módon — inkább ott találta meg. A képzőművészetben, és nem az irodalomban. Jól jellemzi ezt egy részlet abból az interjúból, amelyet Petri Ferenc készített vele 1977-ben, s amelyet oly jellemzőnek érzek, hogy búcsúzóra ideiktatom:

„— Képek között élsz.

— Szeretem a szépet. Sok képzőművész barátom van. Hívnak tárlatnyitókra, kritikákat írok a Művészetbe.

— Régebben a Tiszatájban is jelentek meg műkritikáid.

— Diákkoromban hallgattam ilyen előadásokat is. Két évig. Egy festő-szobrász, a csodálatos Schéner Miska, máig az egyik legjobb barátom.

— Az irodalmi életről szélsőségesek a vélemények. Szerinted mire volna szükség, hogy jobban menjenek a dolgok?

— Párbeszédre.

— A dialógus drámai műfaj.

— Gondolod?

— Jó. Akkor drámai is.

— Le kellene ülni egy asztal köré.

— A régi idők irodalmi törzsasztalaira gondolsz?

— Valami olyasfélére. A párbeszéd lehetőségére gondolok, s arra, hogy kezdje el valaki végre, mert ha nem, Don Quijoték maradunk ebben a szegedi provinciában.

(Dér Endre felemeli a tekintetét. A falon Szász Endre képe a lovagról.)”

VARGA DOMOKOS

Szerkesztői asztal

Az írószövetség vendégeként Magyarországon járt Szász János bukaresti magyar író, és Sorin Titel román prózaíró. A vendégek szerkesztőségünkbe is ellátogattak.

*

Hosszú betegség után elhunyt Gál István irodalomtörténész, lapunknak is megbecsült külső munkatársa. Forrásértékű dokumentumközlésekkel, tanul-

mányokkal és ismertetésekkel rendszeresen szerepelt a Tiszatájban. A harmincas években az Apollo című — kelet-európai tárgyú írásokat gyakran közlő — folyóiratot szerkesztette, ezért is kísérte nagy figyelemmel a Tiszatáj hasonló törekvéseit. A kiváló Babits-filológustól most már hiába várjuk a költő jövő évi centenáriumára megrendelt tanulmányt. Emlékét kegyelettel megőrizzük.

Hervay Gizella halálára

Elment egy asszony, csendben magára húzta a csöndet, hiszen mindig fázott. Elment egy költő, észre sem vettük; nem akarta, hogy búcsúpillanatát bámuljuk, ezért szobájának négy fala közé hívta a halált. Négy fala közé hívta azt, kivel évtizedek óta összezártságban élt. Hát miért hívta, ha nem is kellett hívnia, ha minduntalan ott leselkedett, lopakodott, csúszott, mászott, önmagával kergetődzött mögötte! Ha benne élt, testét, idegrendszerét, gondolatait zabálta!

Elment egy asszony és csak önmagunkat áltatjuk, ha úgy hisszük: Európa huza-tos folyosóján ment el, a kiszámíthatatlan örvény rántotta magához. Természetesen az is, hiszen ez az árva, didergő asszony — ahogy már elkészült, új verseskönyvének címe mondja — *Lódenkabát* (volt) *Kelet-Európa szegén*, kiteve mindenfajta széljárásnak, zúzmarának, dérnek, hónak, fagynak. De nem kevésbé gyötörte a *lódenkabát-sors* egyéb veszedelme: az idegenek és barátok segítőkészsége, jó akarata ellenére is őt kalodába záró magány. És mindaz, amit rászórtunk: önzésünk — rohanós világban élünk —, rigolyáit — költő volt! — nehezen elviselni tudó megállapodottságunk, közömbösségünk. Többször elmondta, ő csak egy pohár tiszta vizet, egy darab zsíros kenyeret kér s arra vágyik, hogy hívatlanul is — éjjel-nappal — leülhessen bármelyikünk asztalához.

Egyszer-kétszer nyújtottuk neki a pohár vizet, figyeltünk fölfokozott lényének lázaira és valóság fölötti röpléseire, neveltünk és sírtunk vele együtt Bukarestben, Kolozsvárt, Budapesten, de mindannyiunkat szorított az idő, saját *lódenkabát-sorsunk*: nem volt pénz, nem volt lakás, sírtak a gyerekek. Bár látta szorultságunkat, de hol volt mindez az ő végleges — mert így tudta, hitte, akarta —, *örök börtönéhez*! Amerre csak nézett, sebként égette a Hiány. Mindez fokozódott, amikor volt férje, Szilágyi Domokos lehajtotta fejét a föld párnáira és a tragédia tetőzött közös gyermekük, Kobak halálával. Hát még a bukaresti földrengés sem kegyelmezett, csöppnyi esélyt sem hagyva a fiú megmaradására.

Gizike Kobak halálával halt meg sokadszor — és véglegesen. Aki a félelmetes és remek, halállal komázó és annak fityiszt mutató verseket írta — a huszadik századi magyar líra egy-egy jelentősebb darabját —, már csupán Bolyongó volt, Készülődő. Nagyszerű tehetsége bizonyítékeként, még ily körülmények közt is *alkotó*. Tőmondatokkal kerítette körül otthonát, a verset, azt akarta, hogy mindenki annak vegye, ami: *kilakoltatott szavaknak*. Igéinek sem égben, sem földön nem volt helye, ő mégis belőlük merített hitet. Már-már reméltük, hogy végleg magához tér. Hogy megőrizheti, védőbástyaként szolgálhat számára a szó. Visszahonosítása után már kezében volt útlevele, de az utazásra készülődés örömet nagyon is megnevezhető és megnevezhetetlen félelmek árnyékolták be. Úgy döntött: nem akar még egyszer Erdéllyel, valahai életének egy kis darabkájával szembesülni! A Készülődőnek most már örökre kimerevített képe van: egy árva fűszál hazatérőben — Házsongárd felé!

SZAKOLCZAY LAJOS

